

T.C.  
ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ) ANABİLİM DALI,

**TÜRKİYEDE NASTURİ SORUNU**  
**(1830-1926)**

Yüksek Lisans Tezi

Cihangir İleri

Tez Danışmanı  
Doç. Dr. Üçler Bulduk

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU**  
**DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

94694

Ankara-2000

T.C.  
ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ) ANABİLİM DALI

**TÜRKİYEDE NASTURİ SORUNU**  
**(1830-1926)**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Üçler Bulduk

Tez Jürisi Üyeleri

Ad ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Mustafa KAFALI

.....

Doç. Dr. Üçler Bulduk (Dan.)

.....

Y. Doç. Dr. Ahmet Güneş

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi.....7.7.2002.....

## **TÜRKİYE'DE NASTURİ SORUNU (1830-1926)**

### **İ Ç İ N D E K İ L E R**

#### **ÖNSÖZ (VI-VII)**

#### **GİRİŞ (1-28)**

1. Osmanlı Devletinin Son Elli Yılında Genel Durum ve Azınlıklar (1-8)
2. Osmanlı Devletinin Son Elli Yılında Azınlıkların Nüfus Durumu (8-28)

#### **Birinci Bölüm**

### **NASTURİLİĞİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ**

1. Doğu Süryani Kilisesi (Nasturi Kilisesi) ve Mezhebi Hakkında Genel Bilgi (29-34)
2. Ruhban Sınıfı Hakkında Genel Bilgi (34)
  - A) Patrik (35-36)
  - B) Metropolit ve Piskoposlar (36)
  - C) Papaz Sınıfı (37)
  - D) Cemaat (37-40)
3. İslam Tarihinde Nasturiler (40-43)

#### **İkinci Bölüm**

### **OSMANLI DEVLETİ'NDE NASTURİ AYAKLANMALARI**

1. Nasturilerin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumları (44-48)
2. Ayaklanmaların Sebepleri (49-64)
  - A) Dış Sebepler (49-55)

B)İç Sebepler (55-56)

3.Belli-Başlı Ayaklanmalar ve Bunların Bastırılmasında İzlenen Yol (56-64)

### Üç ü n c ü B ö l ü m

## CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA NASTURİ AYAKLANMASI

1.Lozan'da Musul-Kerkük Meselesi (65-67)

2.İngilizlerin Musul Sorunu İçin Giriştikleri Faaliyetler (67-69)

3.Nasturi Ayaklanmaları (69-81)

A) Ayaklanma Öncesi Durum (69)

B) Ayaklanmalar (70-81)

+ Hangediği Ayaklanması (70-72)

+ Türkiye'nin Ayaklanmayı Bastırmadığı İzlediği Yol (72-79)

+ Ayaklanmanın Bastırılması (79-81)

4.Musul Meselesi'nin Milletler Cemiyeti'ndeki Safhaları (81-85)

**SONUÇ (86-88)**

**ÖZET (89)**

**ABSTRACT (90)**

**EKLER (91-104)**

**BİBLİYOGRAFYA (105-107)**

## ÖNSÖZ

Yakın tarihimizin sosyal çatışmaları, üzerinde fazla durulmamış konulardan biridir. Ermeni terör örgütlerinin Dışişleri mensuplarına yönelik cinayet ve saldırıları Ermeni sorununu gündeme getirmiş ve bu nedenle Ermeni ayaklanmaları ve Ermenilerin Türk halkına karşı yaptıkları soykırımlar araştırılmaya başlanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti zamanında ülke içerisinde yaşayan Gayrimüslimler sadece Ermeniler değildi. Yakubi (Süryani), Keldani, Maruni, Melkit, Kıpti, Habeş ve Nasturi kilise ve azınlıkları da Osmanlı tebaası idi. Bugün bu topluluklar, Ermeni terörü çapında Türklere ve Türkiye Cumhuriyetine bir saldırı da bulunmadıkları için gündeme gelmemiş, araştırmacıların dikkat ve ilgisini çekmemiştir. Bu araştırmada arka planda kalmış olan Nasturileri ele alıp son yüzyıllık dönem içindeki olayları açıklamaya çalıştık.

Tez okunduğunda görüleceği üzere Nasturiler de diğer Müslüman olmayan topluluklar gibi Osmanlı Devletinin zaafından yararlanmaya çalışmış ve bu amaçla düşmanlarla iş birliği yapmış, çeşitli olaylara sebep olmuş ve ayaklanmalar çıkartmışlardır. Bu ayaklanmaların en kötüsü Musul görüşmeleri sırasında çıkan Nasturi ayaklanmasıdır. Bu ayaklanma Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgesini kaybetmesinde önemli bir etken olmuştur.

Konumuz ile ilgili olarak yayınlanmış bir çok arşiv belgesi ile karşılaştık. Ancak Nasturiler ile ilgili fazla bir araştırmaya rastlamadık. Türkiye'de telif edilmiş eserlerin

hemen hemen hepsini gözden geçirdik. Bir çok kaynağa ulaşmamızda internet çok yararlı oldu. Özellikle yabancı dilde yayınlanmış eserleri oradan elde edebildik. Bunlardan Gabriele Yonan'ın eseri "Asur Soykırımı.Unutulan bir Holocaust" adıyla Erol Sever tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Ancak son derece taraflı, tarih metodolojisinden uzak ve gerçek tarihi belgelere dayanmayan bir çalışma olduğu için biz araştırmamızda kullanmadık. Kullanmadığımız gibi bibliyografyaya da koymadık. Zira Gabriele Yonan'ın belge diye gösterdiği kaynakların tamamına yakını Rus, İngiliz ve Fransız misyoner veya ajanlarının gerçekleri yansıtmayan raporlarıdır.

Çalışmalarım sırasında bana her türlü anlayış ve kolaylığı gösteren tez danışmanım Doç. Dr. Üçler Bulduk'a teşekkür ederim. Ayrıca bana çalışmalarımnda destek veren eşim İlay İleri'ye teşekkür ederim.

Cihangir İLERİ

Ankara 2000

## GİRİŞ

### 1. Osmanlı Devletinin Son Elli Yılında Genel Durum ve Azınlıklar

Osmanlı Devleti Tanzimat ve Islahat hareketlerine rağmen gücünü kaybetmeye devam etti. Devleti çökmekten kurtarmak için yapılan tüm çabalar sonuç vermedi. Meşrutiyet yönetimi de ülkeyi kurtarmaya yetmedi. 1876'da zaten bir yıl kadar süren Meşrutiyet dönemi otuz yıl aradan sonra ikinci kez ilan edildi. Bu arada 1878 yılında yarı bağımsız olan Bulgaristan Doğu Rumeli vilayetini (bugünkü Bulgaristan'ın güney yarısı) 1884 yılında işgal etti. 1908 yılında ise tamamen bağımsızlığını ilan etti. Daha önce 1878 yılında Romanya da bağımsız olmuş, Rusya Kuzey Doğu Anadolu'yu ve Kafkasya'yı tamamen işgal etmiş, İngiltere ise Kıbrıs adasını ele geçirmişti. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı Devletinin çöküşü daha da hızlandı. Bütün bunlar Avrupa ve dünyada ortaya çıkan hızlı değişikliklerin ve gelişmelerin sonucu idi.<sup>1</sup>

19 yy. özellikle Avrupa açısından olağanüstü gelişmelerin olduğu bir yüzyıldı. 18.yy.da İngiltere'de başlayan sanayileşme 19.yy.da Avrupa'nın bir çok ülkesine yayılmıştı. Dünyanın bilinmeyen yerleri hızla keşfediliyor ve bu bölgeler sömürge yapılıyordu. Mesela İngiltere, Hindistan, Avustralya, Yeni Zelanda, Yeni Gine ve Asya da pek çok bölgeyi işgal etmişti. 1774'e kadar Kuzey Amerika'nın büyük bir kısmı İngiliz sömürgesi idi. 1774 yılında Birleşik Devletler bağımsızlığı ilan edip İngiltere'den ayrılmasına rağmen Kuzey Amerika'nın kuzey yarısı yani Kanada halâ bir

<sup>1</sup> Basile Nikitine, İslam Ansiklopedisi. "Nesturiler" maddesi., s. 212.

İngiliz sömürgesi idi. Afrika'nın güneyi de yine İngiliz işgali altındaydı. Fransızlar, İspanyollar, Portekizliler ve İtalyanlar da İngilizler gibi eski ve yeni dünyanın pek çok bölgesini sömürge yapmışlardı. Dünya topraklarının bu korkunç yağması Avrupa devletleri arasında büyük bir mücadeleye yol açtı. Avrupa devletleri arasındaki bu mücadelenin Osmanlı Devleti ile olan ilgisi şöyle açıklanabilir.

İngiltere Güney Afrika yolunun bulunmasına rağmen, Uzak Doğu ve Hindistan'daki sömürgelerine gidecek en kısa yol olan Süveyş kanalını ele geçirmek istiyordu. Aynı amaçla daha önce Napoleon Bonaparte Mısır'ı işgal etmiş fakat uzun süre elinde tutamamıştı. Napoleon'dan sonra Fransa'da karışık bir dönem başlamış bunun üzerine İngiltere doğu Akdeniz politikasını uygulamaya koyulmuştu. Önce Mısır işgal edildi ve Süveyş kanalı ele geçirildi. Böylece Hindistan ve uzak doğuya giden en kısa yol İngiltere'nin kontrolüne girmiş oldu. Ancak Mısır'ın güvenliği de Doğu Akdeniz'in kontrolüne bağlıydı. Bu amaçla İngiltere 1878 yılında Kıbrıs'ı ele geçirdi. Çünkü Kıbrıs stratejik açıdan Doğu Akdeniz'in kilidi durumundaydı.

İngiltere bir yandan Osmanlı topraklarını işgal ederken diğer yandan Osmanlı Devletine karşı düşmanca politikasını sürdürüyordu. Buna karşılık İngiltere'nin zaman zaman Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığı görülmektedir. İngiltere Orta Doğu politikasını şu temel üzerine kurmuştu: "Osmanlı Devleti bir ağaçtır. Bu ağacın dalları uzadıkça budamalı, fakat hiçbir zaman kökü kesilip kurutulmamalı". Bu anlayış doğrultusunda İngiltere özellikle doğu Akdeniz'de güçlü bir devletin varlığını ve etkisini gördüğü zaman Osmanlı Devletinin yanında yer almıştı. Çünkü Doğu Akdeniz'de Fransa, İtalya ve Rusya gibi güçlü devletlerin bulunması yerine zayıf bir Osmanlı Devletinin varlığı İngiltere'nin çıkarlarına daha uygun düşüyordu. Bu politika

20.yy.ın başına kadar devam etti. Bu tarihten itibaren İngiltere Osmanlı Devletinin varlığını artık kendi çıkarları açısından yararlı ve gerekli görmüyordu.

Osmanlı Devletinin kuzeyinde bulunan ve 19.yy.da Karadeniz'in büyük bir kısmını ele geçiren Rusya, Avrupa Devletlerinin sömürge mücadelesine katılabilmek için Akdeniz gibi sıcak bir denize çıkmak zorundaydı. Bunun en kısa, en kolay ve en ekonomik yolu İstanbul ve Çanakkale Boğazları idi. Rusya bu tarihe gelinceye kadar hemen hemen bütün kuzey Asya'yı işgal etmişti. Bu toprakların tamamı Türk toplulukları ve devletleri ile doluydu.

Rusya bir yandan Baltık Denizi'ne kadar uzanmıştı. Baltık Denizi kuzeyde olması nedeniyle soğuk kış şartları yüzünden deniz aşırı faaliyetler için pek uygun değildi. Ayrıca buradan hareket edecek bir Rus donanmasının Almanya ve İngiltere kıyılarından geçmesi gerekiyordu. Rusya doğuda Büyük Okyanusa ulaşmıştı. Ancak Moskova'dan Büyük Okyanus kıyılarına gidebilmek için yaklaşık 8.000 km yol kat etmek gerekliydi. Bu zorluğun yanı sıra Büyük Okyanus kıyılarında inşa edilecek bir Rus donanmasının okyanusu geçerek Avustralya, Hindistan ve Akdeniz'de İngiliz ve Fransızlara karşı bir sömürge savaşına girmesi ve kazanması imkânsız denecek kadar zordu. Sonuç olarak Rusya için en uygun yol Osmanlı topraklarını ele geçirmek ve Akdeniz'e inmekti. Bunun için üç yol vardı;

1. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ele geçirip Akdeniz'e inmek
2. Balkanları ele geçirerek Akdeniz'e inmek
3. Kafkasya'yı ve Doğu Anadolu'yu ele geçirip Akdeniz'e inmek

Rusya Osmanlı Devletine karşı politikasını bu esaslar üzerine kurmuştu. Rusya için Osmanlı Devletinin yaşaması hiçbir zaman çıkarına olmayacaktı. Ancak yıkılan

Osmanlı Devletinin topraklarının tamamının Rusya'ya bırakılmayacağı İngiltere, İtalya, Fransa ve Avusturya'nın da bu işe müdahale edeceği ortadaydı. Sonuç olarak Rusya Osmanlı Devletine karşı hiçbir zaman dostça politika izlemedi.

Fransa'ya gelince; bu ülke hem Atlas Okyanusu hem Akdeniz'de kıyıları bulunan bir devlettir. Dolayısıyla bu Akdeniz devleti için Akdeniz'de güçlü bir İngiltere tehlike idi. Fakat artık İngiltere Doğu Akdeniz'i ele geçirmişti. Öyleyse Fransa da Batı Akdeniz'i ele geçirmeliydi. Önce sudan sebeplerle Cezayir sonra da Tunus Fransızlar tarafından işgal edildi. Böylece Fransa kendi topraklarının karşı kıyıları ele geçirerek ülkesini güvence altına aldı ve Batı Akdeniz'in kontrolü Fransa'ya geçti. Öte yandan Osmanlı Devletinin Afrika da elinde kalan tek toprak parçası olarak Trablusgarp (Yaklaşık bugünkü Libya toprakları) kaldı.

İtalya da Fransa gibi bir Akdeniz ülkesi idi. İtalya'nın anavatan toprakları Orta Akdeniz'e uzanmıştı. Daha önce anlatıldığı üzere Doğu Akdeniz, İngiltere'nin Uzak Doğudaki sömürgelerinin güvenliği için işgal edilmiş, Batı Akdeniz'deki Osmanlı toprakları ise kendi güvenliği açısından Fransa tarafından işgal edilmişti.

İtalya 19.yy.ın ikinci yarısında birliğini kurmuş ve güçlü bir devlet olarak dünya politikasına girmişti. Fakat karşı karşıya bulunduğu bu gerçek karşısında o da kendi güvenliği için Orta Akdeniz'de bulunan Osmanlı topraklarını yani Trablusgarp'ı işgal etti. Böylece 1912 yılında Osmanlı Devletinin Afrika'da hiçbir toprağı kalmadı.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da Rusya gibi sıcak denizlere açılmak isteyen bir kara devleti idi. Onun için sıcak denizlere açılmanın tek yolu ise Akdeniz'di. Avusturya'nın güneyindeki Akdeniz kıyıları ise Osmanlı toprağı idi. Dolayısıyla

Avusturya'nın da Osmanlı Devletine karşı politikası hiçbir zaman dostça olmadı. Bosna-Hersek Avusturya tarafından işgal edildi. Avusturya Akdeniz'e ulaştı ama bu imkânı yeterince kullanamadı. Avusturya tarihi boyunca kendisine en büyük tehlikenin Osmanlı Devletinden geleceğine inanmış ve politikasını buna göre düzenlemişti. Bu politikanın yanlışlığını ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında anlayabildi. Ama bu savaşın sonunda hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yıkıldı.

Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya ve Avusturya'nın çabaları ve Balkanlardaki bazı toplulukları desteklemeleri sonucu, Balkan topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiş ve buralarda bir takım devletçikler kurulmuştu. Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan adını alan bu devletler Türk-İtalyan savaşı biter bitmez Osmanlı Devletine karşı savaş açtılar. 1912-1913 yıllarında yapılan Balkan savaşlarından Osmanlı Devleti büyük kayıplarla çıktı. Hemen hemen bütün Balkan topraklarını kaybetti. Tam Balkan savaşları bitmişken 1914 yılında daha büyük bir savaş Birinci Dünya Savaşı başladı. Osmanlı Devleti büyük bir hata yaparak kısa süre sonra bu savaşa katıldı. Üstelik yanlış tarafı, Almanya tarafını seçti. Böylece Osmanlı İmparatorluğu kendi sonunu hazırlamış oldu.

Sonuç olarak Osmanlı Devletinin son elli yılında genel durum bu şekildeydi ve İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya, Rusya ve Almanya gibi güçlü Avrupa Devletlerinin çıkarları Osmanlı topraklarında düğümleniyordu.

Son elli yılını bu şekilde geçiren Osmanlı Devletinde toplum yapısı iki ana guruba ayrılırdı. Bunlardan asıl grup devletin sahibi ve yöneticisi olan Müslümanlar (Türkler) ve diğer grup ise Müslüman olmayan topluluklardı. Müslümanlar içerisinde

Türkler en kalabalık grubu oluşturuyordu ve Osmanlı Devletinin kurucusu ve sahibi idiler. Türklerin yanında daha az sayıda olmak üzere Müslüman Araplar, Müslüman Arnavutlar, Müslüman Bosnalılar (Boşnaklar) vardı. Gayrimüslim topluluklar hem sayı bakımından Müslümanlardan az hem de çok değişik etnik gruplara mensuptu. Bunlar arasında Polonyalılar (Lehler), Macarlar, Romenler (Eflak ve Boğdanlılar), Bulgarlar, Sırlar, Hırvatlar, Gürcüler farklı bir grup oluşturuyordu. Şöyle ki bu toplumlar Osmanlı Devleti zayıflamaya başlayınca birer birer ayaklanıp genellikle bağımsız olmuşlardı. Gayrimüslim milletler arasında şu dört toplum Osmanlı Devletinde farklı roller oynadılar. Bunlar Yunanlılar, Yunanlaşmış Rumlar, Ermeniler ve Yahudi'lerdir. Bunlardan Yunanlılar, Rumlar ve Ermeniler özellikle devletin son elli yılında sürekli ayaklanmalar çıkartarak büyük sorun yaratmışlardı. Yahudiler ise ülkenin ekonomik hayatını büyük ölçüde ellerine geçirip bu şekilde etkili olmuşlardı.

Daha önce anlatıldığı üzere 1804 yılında Sırlar, 1821 yılında Yunanlılar, 1878 yılında Bulgarlar ve Romenler ayaklanmış ve bağımsız olmuşlardı. Balkan savaşları öncesinde Osmanlı Devletinin Avrupa yakasında Arnavutluk, Kosova, Makedonya ve Batı Trakya toprakları kalmıştı. Devlet Afrika'daki bütün topraklarını kaybetmiş Asya'da ise Yemen, Hicaz, Suriye, Lübnan, Irak ve Anadolu toprakları kalmıştı. Büyük toprak kayıplarına rağmen elde kalan kısımlar yine de geniş bir alanı kapsıyordu. Bu geniş topraklar üzerinde özellikle Rumlar ve Ermeniler büyük sorunlar çıkarıyordu. Bu azınlıkları başta İngiltere ve Rusya olmak üzere Fransa, İtalya ve Avusturya gibi güçlü Avrupa devletleri destekliyor ve kışkırtıyorlardı.

Bu gelişmeler içerisinde Ermeniler daha 19.yy. ortalarından itibaren ayaklanmalar çıkarttılar. Bununla da kalmayıp Osmanlı Hükümetine (Bâb-ı Ali),

Osmanlı Bankasına baskınlar düzenleyip, padişaha suikast yapacak kadar işi ileri götürdüler. Ermeni azınlığının faaliyetleri bununla kalmadı. Birinci Dünya Savaşı başlayınca Osmanlı ordularını arkadan vurarak Rus işgalini kolaylaştırma planı yaptılar. Osmanlı Devleti durumu öğrenince kendisini savunmak zorunda kaldı. Ermeni ayaklanmalarını önlemek amacıyla aldığı bütün insanî tedbirler sonuç vermeyince yeni tedbirler almak zorunda kaldı. 1915 yılı Mayısında çıkartılan bir yasayla ayaklanmaya karışan Ermenileri buldukları yerlerden Kuzey Suriye'ye göç ettirdi. Bu olay İtilaf Devletleri tarafından şiddetle protesto edildi. Ermenilerde bu göç ettirme olayını dünya kamuoyuna bir soykırım gibi göstermeye çalıştılar. Maalesef bunda da büyük ölçüde başarılı oldular.

Anadolu'daki diğer azınlıklardan Süryaniler mezhep bakımından Gregoryen Ermenilerle aynı oldukları için zaman zaman onlarla birlikte hareket ettiler. Ama onların olumsuz hareketleri Ermeni olayları boyutuna varmadı.

Üçüncü grup olan Yahudiler ise zaten din olarak Hıristiyanlardan ayrı idi. Ekonomik durumları çok iyi olduğu için Osmanlı Devletinde sorun çıkarmak yerine durumu idare etmeyi tercih ettiler.

Bu azınlıklardan biri de İran sınırında Hakkari ile Urmiye Gölü arasındaki yörede yaşayan Nasturilerdi.<sup>2</sup> Nasturiliğin ortaya çıkışı ve yapısı hakkında daha sonra birinci bölümde geniş bilgi verilecektir. Osmanlı Devletinin son elli yılında Nasturi Hıristiyanları sosyal ve ekonomik hayat bakımından iki ayrı gruba ayrılmıştı:

#### 1. Yerleşik hayata geçmiş olan Nasturiler (reaya Nasturileri)

<sup>2</sup> Büyük Kültür Ansiklopedisi. "Nesturilik" maddesi.. s. 3471, 3472 : Ekrem Üçyiğit, Türk Ansiklopedisi "Nestorius ve Nesturilik" maddeleri, s. 204-206.

## 2..Yarı göçebe Nasturiler (aşiret halinde yaşayan Nasturiler)

Yerleşik hayata geçmiş olan Nasturilere reaya Nasturileri de denirdi. Zira bunlar diğer azınlıklar gibi reaya statüsüne alınmışlardı. Nasturilerin bir kısmı çeşitli şehir kasaba ve köylerde yerleşik hayata geçmişlerdi. Buldukları bölgeler daha çok Güney Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'tı. Reaya Nasturileri daha çok tarım ve hayvancılıkla geçinirlerdi.

Yarı göçebe olan yani aşiret Nasturileri ise dağlarda göçebelik yaparlardı. Nasıl her Müslüman aşiretinin beyi varsa ve aşiret reisi, aşiretin en yetkili kişisi ise, Nasturilerdeki aynı görevi "melik"ler yapardı.

Her iki grup da Mar Şemun adıyla anılan ve Konak'ta (Koçanis) oturan dini liderlerinin idaresi ve sorumluluğu altındaydı.<sup>3</sup>

## 2.Osmanlı Devletinin Son Elli Yılında Azınlıkların Nüfus Durumu

Nasturi Aşiretlerinin toplam sayısı içinde 13.000 tüfekli kişi vardı. Bunlar devlete boyun eğmeyen ve sık sık ayaklanan asi topluluklardı. Reaya Nasturiler ise hükümete bağlı daha ziyade barışçı insanlardı. Van'da yaşayan reaya ve aşiret Nasturilerinin nüfusları şöyle idi:<sup>4</sup>

<sup>3</sup> Mim Kemal Öke. Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926. s. 137

<sup>4</sup> Bilal N.Şimşir , İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880), s.86-87 ; Justin McCarty, Ölüm ve Sürgün. s. 125-134.

TABLO 1

Aşiret Nasturileri	Ev	İnsan
Tiyari	2.500	15.000
Jeylo	2.000	12.000
Diz	2.400	14.400
Tehuba	1.500	9.000
Baz	1.700	10.200
Vulto	650	3.900
<b>Toplam</b>		<b>76.500</b>
<b>Reaya Nasturileri</b>		
Leyone	600	3.600
Pinyaniş	300	1.800
Gevver	600	3.600
Şemdino	45	370
Mar Beşo	1.200	7.200
Deyri	60	360
Gevar Piyanış	300	1.800
Doski	20	120
Oromari	200	1.200
Karavatta	7	40
Elbek	720	4.320
Van (içinde)	700	4.200
Mahmudiye	500	3.000
Murduz	500	3.000
<b>Toplam</b>		<b>34.510</b>
<b>Aşiretler Toplamı</b>		<b>76.500</b>
<b>Genel Top.</b>		<b>111.010</b>

Nasturilerin büyük kısmı Van ve Hakkari bölgesinde yaşıyordu. Osmanlı hakimiyeti altında azınlıklara tanınan haklardan faydalanarak varlıklarını yüzyıllarca

devam ettirdiler.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Nasturiler sosyal yapı bakımından Osmanlı Devletinde iki gruba ayrılmaktaydı: Reaya Nasturiler ve yarı göçebe Nasturiler.

Vital Cuinet'in 19.yy. sonlarında yaptığı araştırmaya göre 10.000'i Urmiye Gölü çevresinde ve yaklaşık 40.000'i Türkiye'de olmak üzere toplam 50.000 reaya Nasturi vardı. Bu sayı İngiliz belgelerinde 35.000 civarında verilmiştir. Türkiye'de bulunan reaya Nasturiler'in yerleşim yerleri Van yakınlarındaki kazalardı. Bunlar Gevar, Elbak, Şemdinli, Beytüşşebab, İmadiye ve Çölemerik kazalarıdır. İngiliz ve Rusların verdikleri raporlarda yarı göçebe Nasturilerin 1898'deki sayıları 75.000 kadardır. Yarı göçebe Nasturiler aşiretler halinde yaşayıp diğer ırklarla karışmıyorlardı. Devlete yıllık vergi verirlerdi. Buna karşılık devlet de kendilerine idarî ayrıcalıklar tanımıştı. Reaya ve yarı göçebe Nasturiler patriklerinin idaresi altında yaşayan küçük topluluklardı.<sup>5</sup>

Nasturiler'le ilgili verilen istatistikî bilgilerin tam olarak doğru ve kesin olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü sosyal hareketlilik, savaşlar, ayaklanmalar, yabancı misyonerlerin abartılı rakamları nüfus yapısını değiştirmekteydi. Aynı zamanda bölgenin coğrafi şartları da sağlıklı bilgi edinmeyi zorlaştırıyordu. Bu yüzden bu çalışmada verilen istatistikî bilgilere kesin gözüyle bakmamak gerekir.

Rus Generali Mayewski'nin raporuna göre Nasturilerin 1899 yılı Van ve Hakkari sancakları ve buna bağlı kazalardaki hane sayıları aşağıdaki gibidir:

<sup>5</sup> Vital Cuinet, La Turquie D'Asie . Paris. 1891 C.4. s.649 ; Justin McCarty, Müslümanlar ve Azınlıklar, s. 103, 104, 106-108, 112, 113.

TABLO 2

## Hane Miktarı Olarak Yerleşim Merkezleri

	Müslüman	Ermeni	Nasturi		Müslüman	Ermeni	Nasturi
<b>Van Sancağı</b>				<b>Hakkari Sancağı</b>			
Van Şehri	2.012	2.887		Elbak	2.643	562	184
Merkez	616	1.773		Hamidiye	885	299	36
Timar	916	1.782	57	Kavar	3.596	237	1.870
Erçek	863	582	87	Çölemerik	1.262	85	465
Havansür	272	1.087	43	Beytüşşebap	1.830	1	595
Berkirta	2.560	364		Şırnak	2.575		125
Erciş	2.378	495		Nasturi aşiretleri bölgesi	2.900		6.200
Adilcevaz	1.550	569		<b>Toplam</b>	<b>1.5691</b>	<b>1.184</b>	<b>9.475</b>
Gevaş	845	924					
Karcıgan	1.055	768					
Şatah	540	760	3				
Nurdus	818	168	78				
Müküs	452	709	5				
Mahmudiye	1.777	84	114				
<b>Toplam</b>	<b>16.644</b>	<b>12.552</b>	<b>387</b>				

TABLO 3

## Van ve Hakkâri'deki Nasturilerin Nüfus Yapısı (1890)

(Vital Cuinet, *La Turquie de Asie*, Paris 1891, c.IV, s.717-760)

Merkezin Adı	Müslümanlar	Yahudiler	Ermeni	Nasturi (Reaya)	Nasturi (Aşiret)	Keldani	Toplam
<b>Hakkâri Sancağı</b>							
Çölemerik	16.900		2.000	5.000	10.000		33.900
Şemdinli	15.270	200		3.000			18.470
Beytüşşebap	12.000			5.000		1.700	18.700
Elbak	28.270	1.600	3.000	10.000			42.870
Çal	11.930			960	31.000		43.890
İmadiye	14.540	1.900		3.000		3.000	23.940
Gevar	14.700	300	1.900	9.000		300	26.200
Mahmudi	25.680		2.500	1.000			31.680
Nurdüz	12.000		2.600	3.000			17.600
Deyrû'l-umr	14.870			40	11.000		25.910
<b>Hakkari Sancağı toplamı</b>	180.000	4.000	15.000	40.000	51.000	5.000	300.000

TABLO 4

Yerleşik Nasturiler (1899) (Mayewski, Van Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki, s.14)

Adı	Hane Sayısı	Nasturi	Ermeni	Müslüman
<b>Timar Nahiyesi</b>				
Haruşik Köyü	32	32		
<b>Ercek Nahiyesi</b>				
Teşand köyü	18	18		
Ermenis köyü	53	15	20	18
Reşat köyü	43	31		18
Erzacay köyü	13	13		
<b>Havansur Nahiyesi</b>				
Havşa Suri Köyü	27	27		
Tuna Köyü	29	16	12	1
<b>Nurdüz Nahiyesi</b>				
Nervan köyü	32	32		
Çakleri köyü	23	18		5
Beşink köyü	7	5		2
Olaman köyü	21	16		5

Hustayan köyü	21	4	14	3
<b>Mahmudiye kazası</b>				
Merkez Saray	151	109		46
Çoran Suruk	50	9		41
<b>Hakkari Sancağı</b>				
<b>Elbak Kazası</b>				
Alanya Köyü	29	6	8	15
Manklava Köyü	9	8		1
Ateş köyü	33	32		1
Alcis köyü	59	57		2
Hazi köyü	42	41		1
Kalanis Köyü	31	10	9 Çerkez	12 Yahudi
<b>Hamidiye Kazası</b>				
Sel Köyü	36	32		
<b>Gevar Kazası</b>				
Diza Köyü	123	11	60	52
Bazirgân-ı süfla	43	8		35
Bezirova köyü	40	40		
Kakavran köyü	21	21		
Maksutova köyü	23	23		

Yırzalan köyü	38	38		
Hazıvan köyü	15	15		
Kıyak köyü	6	6		
Darova köyü	16	5		11
Orüs köyü	20	15		5
Kaziya Köyü	23	5	3	15
Manuva köyü	2	2		
Galgulistan köyü	20	10		10
Sinava köyü	15	6		9
Şakran köyü	12	12		
Şavta köyü	18	18		
Arih köyü	19	6		13
<b>Gevar Kazası</b>				
Bastsad köyü	27	6		20
Belecan köyü	97	12		85
Tiran köyü	47	31	11	
Bezîrgân-ı ulya	82	21	13	48
Falatis köyü	24	19		5
Razan köyü	20	20		
Şayhamur köyü	16	1		15

Baylan	23	3		20
Dazhi Aşireti	2.439	386	96	1.903
<b>Çölemerik Kazası</b>				
Seleman	10	6	4	
Hamanis-i süfla	32	26	6	
Hamanis-i ulya	14	14		
Hartalih	6	6		
Kodrotis	32	32		
Agvanis	11	11		
Şemanis	8	8		
Sivan	20	20		
Ornet	3	3		
Gürani	9	9		
Urus	7	7		
Esb	10	10		
Salan	6	6		
Riyazan	14	14		
Deramil	8	8		
Koçanis (Konak)	26	26		
Suzatiş	9	9		

Niker	8	8		
Derkonis	14	14		
Hoçbah	4	4		
Halil	15	15		
Nuvikuzen	21	21		
Derdel	12	12		
Elkişen	15	15		
Kermital	10	10		
Beli	15	15		
Beretis-i süfla	13	13		
Handek	14	14		
Bulukan	12	12		
Buzik	9	9		
Bele	25	25		
Kelekotik	10	10		
Kutüs	17	17		
Entinas	15	15		
<b>Beytüşşebap Kazası</b>				
Kaznalı köyü	50	50		

Davitel	38	38		
Tire	50	50		
Ederdivan-ı süfla	128	128		
Kanikan	24	24		
Bed-i süfla	19	19		
Benişki	47	47		
Kuman	19	19		
Dar	10	10		
Hinunen	26	26		
His	20	20		
Beşmayani	23	23		
Kat	20	20		
Düre	56	56		
Beyan	15	15		
Belatu	30	30		
<b>Şemdinli Kazası</b>				
Derivan	7	7		
Suracak	19	19		
Tis	15	15		
Barzevdin	6	6		

Derebani	12	12		
Yerdaşa	12	12		
Sabaniya	30	30		
Dervaraş	8	8		

### Bitlis Vilayeti

Siirt Sancağı	Hane Sayısı	Nasturi	Ermeni	Müslüman
Beşir Kazası				
Basarşah köyü	25	10		15
Azık Yukarı	25	15	10	
Azık Aşağı	20	10	10	
Bahmer	15	5	5	5
Çerneryan	15	15		
Şimsa-Şeyms	10	10		
Şahs-1 Sem	10	10		

### Diyarbakir Vilayeti

Silvan Kazası	Hane Sayısı	Nasturi	Ermeni	Müslüman
Silvan Merkezi	500	200	200	100
Buşat	120	45		75

Ilıca Kazası				
Ilıca merkezi	1000	200	200	600
Bamtene köyü	50	10		40
Hahal	50	10		40
Fis	50	10		40
Serd	60	10		50

Özet olarak Van vilayetinde toplam nüfusun %17'si kadar Nasturinin, Hakkari sancağında ise %37'si civarında Nasturinin yaşamakta olduğu söylenebilir.

Yukarıda verdiğimiz tablolarda 19.yy.ın sonlarında Nasturilerin Osmanlı Anadolu'sundaki nüfusunu değişik kaynaklardan yararlanarak belirtmeye çalıştık. 19.yy.ın sonunda Osmanlı Anadolu'sunun doğusunda yaklaşık 110.000 Nasturi yaşamaktaydı. Bunların çoğu Van kazalarında ve Hakkari'de bulunmaktaydı. 35.000'i yarı göçebe olarak yaşıyordu. Kalanı ise yerleşik hayata geçmişti.<sup>6</sup>

Çalışmanın bu kısmında verilen istatistikî tablolarda bulunan yerleşim yerlerinin isimleri o dönemde mevcut iken günümüzde değişikliğe uğramıştır. Zamanla idarî taksimat değişikliği ve göçler sebebiyle yerleşim merkezlerinin çoğunun ismi, bağlı bulunduğu merkez veya yeri değişmiş, bir kısmı taşınmış veya bir kısmı da tamamen ortadan kalkmıştır.

<sup>6</sup> Mayewski, Van Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki . s.41

**TABLO 5**  
(Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s.103)

Vilayetler	Yıl	Yahudi	Yezidi	Çingene	Süryani	Katolik Süryani	Yakubi	Keldani	Nasturi	Maruni
Hüdavendigâr	1330	4.622	0	2.112	0	0	0	0	0	0
Aydın	1331	42.575	0	3.397	2	0	0	11	0	0
Kastamonu	1332	8	0	0	0	0	0	0	0	0
Trabzon	1332	8	0	0	0	0	0	0	0	0
Sivas	1330	407	2.797	0	3	0	0	0	0	0
Ankara	1331	1.209	0	1.534	0	0	0	0	0	0
Konya	1330	4	0	0	0	0	0	4	0	0
Adana	1330	85	0	0	603	0	1.349	524	0	390
Haleb	1331	14.293	370	186	3.465	0	362	428	0	0
Bitlis	1330	0	0	0	5.515	0	0	6.017	0	0
Mamuretü'l-aziz	1330	0	0	71	2.823	0	0	8	0	0
Diyarbakır	1330	2.538	2.891	0	46.224	5.031	0	7.296	0	0
Van	1330	1.798	1.776	0	0	0	0		*62.400	0
Erzurum	1330	10	668	29	105	0	0	13	0	0

\* Keldaniler ve Nasturiler bir arada, Osmanlı hesaplamalarına dayanarak

### Bağımsız Sancaklar

Vilayetler	Yıl	Yahudi	Yezidi	Çingene	Süryani	Katolik Süryani	Yakubi	Keldani	Nasturi	Maruni
Antalya	1330	318	0	789	0	0	0	0	0	0
Bolu	1332	24	0	1.437	0	0	0	0	0	0
Canik	1332	28	0	0	0	0	0	10	0	0
Eskişehir	1330	848	0	0	0	0	0	0	0	0
İzmit	1331	523	0	0	0	0	0	8	0	0
İçel	1330	13	0	390	0	0	0	0	0	0
Kayseri	1331	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Biga	1331	4.065	0	0	0	0	0	0	0	0
Karahisar	1330	7	0	84	0	0	0	0	0	0
Karesi	1330	409	0	417	0	0	0	0	0	0
Kütahya	1330	0	0	275	0	0	0	0	0	0
Maraş	1331	294	0	0	0	0	0	0	0	0
Menteşe	1331	1.962	0	486	0	0	0	0	0	0
Niğde	1330	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Urfa	1331	1.014	0	0	2.729	0	0	0	0	0

Rum, Ermeni ve diğ er bazı Gayrimüslim cemaatler Anadolu'nun bazı kesimlerinde yaşamaktaydı. Nüfus sayımı sırasında Yahudilerin ve Bulgarların sayımı iyi yapılmıştı. Çünkü Osmanlı Devletinin batı topraklarında kır ve şehir nüfusu daha yerleşik olduğu gibi nüfus sayımının asıl amacı olan vergilendirme sistemi de düzgün işlemekteydi ve Yahudi ve Bulgarlar da bu coğrafyada yer almaktaydılar. Fakat doğudaki Hıristiyanlar Osmanlı milletleri içinde nüfus kaydı en kötü tutulanları idi. Çünkü İmparatorluğunun doğu toprakları hem coğrafi açıdan hem de sosyal açıdan uygun değildi.

Yukarıda verilen beşinci tablo Osmanlı Anadolu'sundaki küçük sayıda azınlık gruplarının nüfus miktarını [1911-1912 (1330)] vermektedir. Bu tabloda gösterilen Van vilayetindeki Keldaniler ve Nasturilerin nüfusu 1330'daki nüfus sayımında ( nüfus-i umumi) yanlış gösterilmiş olabilir. Bu tabloda Van vilayetindeki Nasturilerin sayısı olarak verilen rakam aslında az sayıda bulunan Yezidileri de içermektedir.

Doğ u Anadolu'daki Hıristiyan mezhepleri İsa'daki cevherler açısından iki gruptur. Kökeninde monofizit olanlar ile kökeninde Nasturi (yani diofizit) olanlar. Her iki grup da Roma Katolik Kilisesi ile olan yakınlıkları geliştikçe daha küçük mezheplere ve kollara bölündü.

Van vilayetinde bulunan Nasturiler, Türklerden önceki yüzyıllarda oluşmuş Irak Hıristiyan toplumunun kalıntıları idi ve dağlara itilmişlerdi. Roma kilisesinin gözünde sapık bir kilisenin mensubu olarak kaldılar. Bunların içinden bazıları Roma'nın üstünlüğünü kabullendiler ve bunun sonucunda oluşan Keldaniler Osmanlı

İmparatorluğunda Nasturilere göre daha geniş bir alana yayıldılar. Musul ilinde kalabalık sayılara ulaşan Keldani cemaatleri vardı. Ayrıca, Bağdat vilayetinde ve Doğu Anadolu'da Keldaniler bulunmaktaydı. Hem Nasturiler hem Keldaniler âyinlerinde Süryaniceye benzer bir dil olan Arami dilini kullanıyorlardı.

Osmanlılar için doğu Hıristiyanlarının çeşitli grupları arasında ayırım yapılması dinsel bir sorun olmaktan çok siyasal bir sorun sayılıyordu ve bu nedenle Osmanlılar gerektiğinde bu Hıristiyan grupları koruyacak bir Avrupa devletinin yani Fransa'nın varlığından övünerek söz edebilecek olan ve papanın üstünlüğünü tanımış grupların rahatıyla ve sayımdan geçirilmesi ile daha yakından ilgilenmiş görünüyorlardı. Doğulu Hıristiyanlar eksiksiz olarak kayıtlara geçirilmesi çok zor olan nüfus bölümüydü. Kültürel kimlik açısından, dil açısından Arap asıllı veya Araplaşmış Müslüman komşularıyla yakından bağlantılı idiler. Varlıklarını sürdürebilmelerinin asıl nedeni devletin onları kendi denetiminde tutmak ve orada yaşayanların sayımını yapmak konusunda büyük zorluklarla karşı karşıya kaldığı türden bölgelerde yaşıyor olmaları idi. Bölgenin coğrafi yapısı onlar için büyük bir avantajdı.

Osmanlı İmparatorluğundaki Nasturi, Keldani ve Yakubi (Süryani) toplumlarının sayıları tam olarak belirlemek çok zordur. Bunların Osmanlılar tarafından nüfusa kaydedilmeleri düzenli olarak yapılamamıştı. Öte taraftan karşılaştırmalar yapılmasına dayanak olabilecek Türkiye Cumhuriyeti kayıtlarının da incelenmesi hemen hemen imkânsız gibidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfus sayımlarında bu gruplardan hiç biri için bir kayda yer verilmemiştir ve yer verilmiş olan kayıtlardan da kesin bir sonuç çıkarmak şimdilik mümkün değildir. Mesela, 1927 nüfus sayımında Mardin ilinde 118 Ortodoks ile 9521 diğer dinlerden kişi kaydedilmişti (Nasturiler ve

benzeri Hıristiyanların bu sayı içinde ne kadar olduğu saptanamamaktadır). Doğulu Hıristiyan cemaatlerinin tümü nispeten az nüfuslu idi. Bu nedenle bunların nüfusunu hesaplamakta Osmanlı Devleti'nin başarısız olması toplam nüfus sayıları bakımından ( tüm halkın nüfus sayısı- Müslüman olmayanların nüfus sayısı) pek az etkilidir.

**TABLO 6**

**Doğulu Hıristiyan toplumlarının nüfus sayıları hakkında**

Cuinet'nin hesaplamaları (*La Turquie d'Asie*)

<u>Yöre</u>	<u>Yakubiler</u>	<u>Katolik Keldaniler</u>	<u>Katolik Süryaniler</u>	<u>Nasturiler</u>	<u>Katolik Olmayan Keldaniler</u>
Bitlis	6.190	2.600	—	—	—
Diyarbakir	22.554	16.420	4.990	—	—
Halep	26.812	17.865	20.913	—	15.300
Mamuretü'l-Aziz	—	—	—	—	—
Van	—	6.000	—	92.000	—

Not: Cuinet, Adana vilayetinde 20.900 Süryani göstermektedir.

Bu grupların ulaştığı nüfus sayısını tam olarak hesaplamak mümkün değildir ve bu çalışmada da buna bir çözüm bulmaya kalkışılmamıştır. Beşinci tablodaki sayılar Osmanlı Devleti'nin 1330 Nüfus-ı Umumî içindeki yayınladıkları sayılardan, olağan katsayıların uygulanması ile düzeltme yapılarak elde edilmiştir. Karşılaştırma yapmak amacıyla Altıncı tablo Vital Cuinet'nin bu toplumlar için verdiği nüfus tahminlerini

aktarmaktadır.<sup>7</sup> Cuinet'nin verdiği sayılar yüksek görünmektedir. Ancak Cuinet'nin sayıları Osmanlı yayınlardaki sayılara göre tercih edilmeye değer nitelikte olabilir.

**TABLO 7**

**Anadolu'nun 1330 (1911-1912)'daki nüfusu**

(Justin McCarthy, Müslümanlar ve Azınlıklar, s.112, 113)

İller	Müslüman	Rum	Ermeni	Süryani,Keldani Nasturi	Yahudi	Diğer	Toplam
Hüdevendigar	535.654	87.605	74.229	0	4.881	2.112	704.481
Aydın	1.734.179	384.732	25.059	13	44.206	6.230	2.194.419
Kastamonu	846.726	24.069	10.289	0	8	0	881.092
Trabzon	914.592	160.427	39.952	0	8	0	1.114.979
Sivas	1.196.300	90.419	182.912	3	407	2.797	1.472.838
Ankara	1.263.199	53.452	125.666	0	1.822	0	1.444.139
Konya	1.542.331	121.812	24.858	4	323	1.060	1.690.388
Adana	573.256	14.825	74.930	2.477	85	1.005	666.578
Halep	844.486	25.472	101.849	3.847	14.416	1.529	991.599
Bitlis	408.703	0	191.156	11.532	0	0	611.391
Mam El Aziz	564.164	1.227	111.043	2.833	0	974	680.241
Diyarbakir	598.985	2.355	89.131	58.551	2.538	2.891	754.451
Van	313.322	1	130.500	62.400	1.798	1.776	509.797
Erzurum	804.388	5.811	163.218	121	10	648	974.196
<b>Bağımsız Sancaklar</b>							
Bolu	458.553	5.915	3.413	0	19	1.398	469.298
Canik	264.063	98.038	28.374	10	26	0	390.511
İzmit	271.751	47.973	69.225	11	512	18	389.490
Biga	165.508	9.441	2.805	0	4.021	1.302	183.077
Karahisar (Afyon)	313.699	714	8.415	0	7	84	322.919
Karesi	406.507	110.152	9.834	0	409	7.460	534.362
Kütahya	342.723	9.891	5.138	0	0	275	358.027
Urfa	173.053	2	21.280	2.697	1.002	45	198.079
<b>Toplam</b>	<b>14.536.142</b>	<b>1.254.333</b>	<b>1.493.276</b>	<b>144.499</b>	<b>76.498</b>	<b>31.604</b>	<b>17.536.352</b>

<sup>7</sup> Cuinet'in yaptığı bölümlendirmeler tablo'da değiştirilmemiştir. Her bir bölüm için verilen sayılar . La Turqui d'Asie kitabının çeşitli ciltlerinden alınmıştır. Ne var ki Cuinet görünüşe bakılırsa dinsel toplumlari ayırt etmekte az çok birini ötekiyle karşılaştırmalara düşmüş idi ve kendisinin her bir mezhep mensubunun doğru olarak belirleyebildiği konusunda ortada bir soru işareti vardır.

Tablo 8

1330 (1911-1912)'daki nüfus bölümlerinin toplam nüfus içinde oranları

(Justin McCarthy, Müslümanlar ve Azınlıklar, s.112,113)

İller	Müslüman	Rum	Ermeni	Süryani,Keldani Nasturi	Yahudi	Diğer
Hüdevendigar	76.04	12.44	10.54	00.00	00.69	00.30
Aydın	79.03	17.53	01.14	*	02.01	00.28
Kastamonu	96.10	02.73	01.17	00.00	*	00.00
Trabzon	82.03	14.39	03.58	00.00	*	00.00
Sivas	81.22	06.14	12.42	*	00.03	00.19
Ankara	87.47	03.70	08.70	00.00	00.13	00.00
Konya	91.24	07.21	01.47	*	00.02	00.06
Adana	86.00	02.22	11.24	00.37	00.01	00.15
Halep	85.16	02.57	10.27	00.39	01.45	00.15
Bitlis	66.85	00.00	31.27	01.89	00.00	00.00
Mam El Aziz	82.94	00.18	16.32	00.42	00.00	00.14
Diyarbakir	79.39	00.31	11.81	07.76	00.34	00.38
Van	61.46	*	25.60	12.24	00.35	00.35
Erzurum	82.57	00.60	16.75	00.21	*	00.07
<b>Bağımsız Sancaklar</b>						
Bolu	97.71	01.26	00.73	00.00	*	00.30
Canik	67.22	25.11	07.27	*	00.01	00.00
İzmit	69.77	12.32	17.77	*	00.13	*
Biga	90.40	05.16	01.53	00.00	02.20	00.71
Karahisar (Afyon)	97.14	00.22	02.61	00.00	*	00.03
Karesi	76.07	02.61	01.84	00.00	00.08	01.40
Kütahya	95.73	02.76	01.44	00.00	00.00	00.08
Urfa	87.37	*	10.74	01.36	00.51	00.02
<b>Toplam</b>	<b>82.89</b>	<b>07.15</b>	<b>08.52</b>	<b>00.82</b>	<b>00.44</b>	<b>00.18</b>

\* = Oranı %0.1'den az olanlar

1912'ye gelindiğinde Anadolu'da 17.500.000 insan yaşamaktaydı. Yedinci ve sekizinci tablolar Anadolu'nun 1330 (1911-1912) yılındaki nüfusunun illere ve dinlere göre dağılımını göstermektedir. Yedinci ve sekizinci tabloların esas aldığı il sınırları

1330 yılında geçerli olanlardır. Yedinci tabloda gösterilen Gayrimüslim toplumlarının nüfus sayıları bazen Ermenilere, Rumlara ve diğer toplumlara ilişkin bölümlerde verilmiş olanlardan biraz farklıdır. Bunun nedeni o bölümlerde verilen sayıların her zaman 1330 yılına ilişkin sayılar olmayışıdır. Yedinci tablodaki bütün sayılar projeksiyon yoluyla 1330 yılına uyarlanmış ve böylece her bir il için gösterilen nüfusun aynı tarihe ilişkin nüfus olması sağlanmıştır.<sup>8</sup>

Anadolu'daki Rum nüfusu bir tek merkezde toplanmış değildi. Ermeni nüfus için de böyle bir merkez yoktu. Süryaniler, Keldaniler ve Nasturiler hemen hemen hep aynı bölgelerde kalmışlardı. Yahudiler kentlerde yerleşik durumlarını sürdürmüşler, Ermeniler ve Rumlar ise Anadolu'nun pek çok bölgesine dağılmışlardı ama Türkler kesin bir nüfus üstünlüğüne sahipti.

Anadolu'da hem doğuda hem batıda savaş yapıldı. Doğu Anadolu'da savaşın iki boyutu vardı: Rus istilası ve iç savaş. İlk aşamada Osmanlı-Rus sınırında Osmanlıların yenilgisini (1914 yılının Kasımından Aralığına kadar geçen dönem) Van'da Nasturiler ve Ermenilerin ayaklanması (Nisan 1915) ve iç savaş izledi. Bu dönem boyunca bazı Kürt aşiretleri savaş yüzünden ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanarak baskınlara girişip, özellikle Hıristiyan toplumlara saldırdılar. Osmanlı-Rus savaşı ile iç savaş birbirinden ayrılmaz bir nitelik göstermekteydi. Rus Çarlığı'nın işgali altındaki Kars bölgesinde bulunan Müslüman nüfus fırsat buldukça Osmanlılara destek sağlamaktaydı. Ancak Osmanlı ordusunun gerisindeki Ermeniler Osmanlı yenilgisinin nedenlerinden biri oldu. Savaş istemiyor olmalarına rağmen doğudaki Hıristiyan ve Müslümanlar iki

---

<sup>8</sup> Bu yapılan, 1330-1332 döneminde (1911-1912'den 1913-1914) her bir il bakımından geçerli olan nüfus artışı oranını bir yada en çok iki yıl geriye projeksiyonla uyarlama işlemini içerir.

taraftan birine geçmek zorunda kaldı. Van kentinin Ermenilerce ele geçirilmesinden ve Osmanlıların Ermenileri göç ettirmesinden (Mayıs 1915) sonra, ne Müslüman ne de Hıristiyan karşısındakini düşmandan başka bir şey olarak görmedi. Her iki taraf için de savaş diğerinin kökünü kazımaya dönüştü.

1914'den 1922'ye kadar olup bitenler Anadolu'da kalıcı bir değişim gerçekleştirdi. 1922 yılı sonuna gelindiğinde Anadolu'da bulunan Müslüman, Rum ve Ermenilerden tahminen 3.500.000 kişi ile sayısı hesaplanamamış Nasturi, Keldani ve diğerleri, yani nüfusun beşte birine yakını canlarını yitirmişti. Bu kayıpların sorumlusu elbette Osmanlılar değil, Türklerin anayurduna saldıranlardı. Anadolu'ya Balkanlardan ve Rus istilası altındaki topraklardan akın akın göçler oldu. Bu arada yaklaşık 1.800.000 kişi bugün Türkiye sınırları dışında bulunan başka ülkelere göçmüştü. Anadolu'da yönetim biçimi değişmiş, laik bir sistem kurulmuştu. Ancak Anadolu tarihinde ilk kez Müslüman Türklerden oluşan bir topluma sahip oldu. Böylelikle Anadolu'da Hıristiyanlar yok denecek kadar az bir sayıya indiler.<sup>9</sup>

---

<sup>9</sup> Prof. Justin McCarthy , Müslüman ve Azınlıklar. Çev. Bilge Umar, s.102-108,112,113,116,121,148

## Birinci Bölüm

# NASTURİLİĞİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

## 1.Nasturi Kilisesi ve Mezhebi Hakkında Genel Bilgi

Nasturi kilisesi ve mezhebi hakkında genel bilgi vermeden önce Nasturiliğin tanımını yapmak ve kurucusu hakkında bilgi vermek yerinde olur.

Nasturiliğe adını veren Nasturi kilisesinin kurucusu Nestorius veya Nestor'dur.. Nestorius, Roma imparatorluğunun Kommagene eyaletinde (Bugünkü Maraş ili ve dolayları) doğmuştur. Papaz ve vaiz olarak çalışmıştır. Başarılı bir vaiz olmasından dolayı imparator II. Theodosius tarafından 428 yılında İstanbul patrikhanesine patrik olarak atanmıştır. Nestor yetiştiği Antakya okulunun görüşlerini geliştirmeye çalışmıştır. Nestor'un patrikliğinin ilk yıllarında kilisedeki en önemli tartışmalar Meryem'in Tanrı annesi olduğu fikri üzerine idi. Fakat Nestor Antakya ilahiyat ekolünün görüşünü yani Meryem'in Tanrı anası değil insan anası olduğunu, dolayısıyla İsa'nın insan olarak doğduktan sonra Tanrı tabiatını kazandığını yani Hıristiyan kilise tarihinde diofizitçilik (çift tabiatçılık, çift cevhercilik) adı verilen düşüncüyü savunuyordu. Bu sebeple Nestor'un taraftarlarına "diofizitçiler"<sup>10</sup> de denmektedir. Nestor'un fikirlerinin kaynağı olan Antakya ilahiyat ekolü İskenderiye ilahiyat ekolü ile

<sup>10</sup> Surma d Bayt Mar Samcun, Doğu Asur Kilisesi Gelenekleri .s.11-12; Mehmet Çelik . Süryani Kilisesi Tarihi, s.120

rakipti. İskenderiye ekolü Yeni Eflatuncu Felsefenin temelleri üzerine kurulmuşken, Antakya ekolü Aristo mantık ve felsefesinin temelleri üzerine kurulmuştu. Savunduğu görüşlerden dolayı İskenderiye kilisesi taraftarlarına Monofizitçiler<sup>11</sup> (tek tabiatçılar) denmiştir. İskenderiye kilisesi Meryem'in Tanrı anası olmadığını söyleyenleri suçluyordu. Bu görüş Anadolu'ya sıçramış ve bir çok taraftar bulmuştu. Bu konu İstanbul'da da güncel hale gelince, Nestor'la beraber İstanbul'a gelen keşiş Anastas bir âyin esnasında şunları söylemiştir: *"Kimse Meryem'e Tanrı anası demesin çünkü Meryem de bir insandır. Sonuç olarak İsa da doğduğunda beşerden başka bir şey değildir. Allah doğmamış ve doğurulmamıştır. Hele hele bir beşerden doğduğunu söylemek en büyük küfürdür"*<sup>12</sup> Nestor'a göre İsa iki yönü ile temayüz etmiştir. Bunlardan biri beşerî diğeri ise ilahîdir. Hz. İsa başlı başına Tanrı veya Tanrı'nın oğlu değil, Hz. Meryem'in oğlu idi ve bir insandı. Aynı zamanda ilahî bir karaktere sahip idi. Nestor'un bu teorisi Katolik kilisesinin tepkisini çekti ve kâfir ilan edildi. Ancak onun takipçileri diğer ülkelerde fikirlerini yaydılar.<sup>13</sup> Nestor İncil'i kendi düşüncesine göre yorumlayarak Tanrı'nın vücut, ilim ve hayat sıfatlarını içinde barındıran tek bir varlık olduğunu savundu. Ortaya çıkan bu meselinin çözümü için II. Theodosius Batı Roma'daki iktidar ortağı Valentianus ile anlaşarak bir konsil toplamaya karar verdi. Ülkenin dört bir yanından patrikler ve metropolitler 431 yılındaki Birinci Efes konsiline katılmak için toplandılar. Nestor patriklik görevinden alındı ve önce Antakya'daki bir manastıra orandan da Mısır'a sürgün edildi ve 434 yılında orada öldü.<sup>14</sup>

<sup>11</sup> M.Çelik . Süryani Kilisesi Tarihi.s. 116-117

<sup>12</sup> Mehmet Çelik , Süryani Kilisesi Tarihi.s.121.

<sup>13</sup> Recep Albayrak Hacıoğlu . Türkmen ve Asur Kiliselerinde Okunan Türkçe İlahi Metinleri. s.21

<sup>14</sup> Atıya, Aziz S.. A History of Eastern Christianity s. 247 ; Mehmet Çelik, Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi. s.61.

433 yılında Urfa piskoposu Rabbula ölünce Antakya patriği Yuhanna, Nestorun ateşli bir taraftarı olan Hiba'yı buraya Piskopos olarak tayin etti.<sup>15</sup> Böylece Suriye ve Filistin'deki Nasturiler, Kuros piskoposu Theodoret'in, doğudaki Nasturiler de Hiba'nın liderliğinde teşkilatlanmaya başladılar. Hiba göreve gelir gelmez Urfa ilahiyat ekolünü yeniden canlandırdı. Hiba, Nestor'un taraftarı olduğu için bir yandan onun fikirlerini yaymaya, bir yandan da Nestor'un düşmanı Kurilos'a karşı mücadeleye başlamasına sebep oldu. Kısa zamanda Hiba ve yardımcısı Nersay'ın çalışmaları sayesinde doğuda Kurilos'a karşı bir nefret meydana geldi. Nestor'un fikirleri yayılmaya ve Theodoret'in eserleri elden ele dolaşmaya başladı. 440 yılının sonuna gelindiğinde Nestor taraftarları Suriye'de Theodoret ve doğuda Hiba'nın sayesinde durumu lehlerine çevirmişlerdi. Yuhanna'nın ölümü üzerine yerine geçen yeğeni Dumnos başta Humus ve Tarsus olmak üzere Nestor'un muhaliflerinin başında bulunduğu kiliselere kendi taraftarlarını tayin etti. Böylece Antakya Süryani kilisesi mıntıkasında yönetim tamamen Nestorun taraftarlarının eline geçti.

Nestor'un muhalifleri doğuda Nasturilerin belini kırmak için Urfa piskoposu Hiba'yı, Dumnos'a şikayet ettiler. Bu şikayetlerde Hiba'nın fikirlerinden hiç söz etmeden *"...Ayin'e ait gümüş kapları eritmek yoluyla kilisenin servetinin büyük bir bölümünü mahvettiğini, paraya çevirdiği bu servetini kendi ve kendisine bağlı kiliselere mensup bazı rahip ve rahibelerin eşkıyalar tarafından kaçırılmasından dolayı fidye vererek bunları kurtardığı..."* gibi kiliseyi maddi yönden zarara sokan şeylerle suçluyordu. Bunun üzerine Dumnos meseleyi tetkik için 448 yılında Antakya'da dokuz piskoposun katıldığı bir sinod topladı. Ancak meselenin büyük boyutlara ulaşması

<sup>15</sup> Mehmet Çelik. Orta Doğu Mozaïği Süryaniler. Nasturiler s.48

sebebiyle bir neticeye varılamadı.

Bunun üzerine şikayetçiler İstanbul'da toplanan konsile bir kişi göndererek Hiba'yı ve Dumnos'u imparatora şikayet ettiler. İmparator Sur Piskoposu Futyos, Beyrut Piskopos'u Avstetavos ve Amreyn Piskoposu Oron'dan, Hiba meselesini halletmeleri için Beyrut'ta bir konsil toplamalarını emretti. Ancak konsil bu kişiler hakkında olumsuz bir karar almadan dağıldı.

Nestor taraftarlarının doğuda durumu lehlerine çevirmeleri İskenderiye ve Roma kiliselerini endişelendirdiği gibi İstanbul kilisesi içinde de bu sırada şiddetlenen teolojik münakaşalar yeni bir ökümenik konsilin toplanmasının an meselesi olduğuna işaret ediyordu.

İmparator II.Theodosius'un gayretiyle İskenderiye ve Antakya kiliseleri arasındaki bu kırgınlık giderildiyse de Nestor taraftarları ülkenin her tarafında mücadelelerine devam ettiler. Özellikle Urfa piskoposu Hiba, Mezopotamya da, Kuros Piskoposu Theodoret ise Suriye ve Filistin de ise Kuros piskoposu Theodoret, Nestor'un fikirlerinin liderliğini yapıyorlardı. 441 yılında Yuhanna'nın ölümü üzerine Dumnos'un Antakya patriği seçilmesi faaliyetlere yeni bir güç kazandırdı.

Nestor taraftarlarının bu faaliyetleri bölgedeki Monofizit kiliseleri rahatsız ediyordu. Durumu imparatora bildirmek için, imparatora bir heyet gönderdiler. Heyet sarayda büyük bir etkinliğe ve itibara sahip olan İstanbul yakınlarındaki bir manastırın reisi Utihi, imparatoru, Hiba ve Theodoret aleyhinde bir ferman yayınlamaya ikna etti. Hiba ve Theodoret'in faaliyetlerinin yasaklanması doğuda sert bir muhalefetle karşılaştı. Utihi, İsa'da çift tabiat ( diofizitizm) görüşüne karşı yoğun bir kampanya

başlattı. Utihi'nin bu görüşleri Nestor muhalifleri arasında büyük ilgi gördü. Bunun üzerine İstanbul patriği, Utihi'yi aforoz etti. Utihi saraya başvurarak Roma ve İskenderiye piskoposlarına mektuplar yazarak haksızlığa uğradığını anlattı. Bunun üzerine İmparator Efes'te yeni bir konsil toplanmasını emrederek Utihi sorununun çözümlenmesini istedi.

449 yılında Efes'te toplanan konsilde Utihi'nin aforozu kaldırılarak eski görevine iade edilmesine karar verildi. İstanbul Patriği Flavian ve Antakya Patriği Dumnos olmak üzere İsa'da iki tabiat olduğunu savunan bütün Nasturi ruhbanlarının aforozuna karar verildi. Konsilin bu kararları İmparator tarafından da onaylandı. Ancak bu konsil Hıristiyan aleminde büyük yankılar uyandırdı.<sup>16</sup>

Roma Piskoposu Leo, II.Efes konsilini iptal ettirmek için çok uğraştı ama başarılı olamadı. O sırada İmparator Theodosius'un ölümü, yeni İmparatorun monofizit düşünceye olan tutum ve davranışları Leo'yu ümitlendirdi. İkinci Efes konsilinde aforoza uğramış piskoposların ve Leo'nun çabaları ve ülkedeki taraftarların başvuruları imparatoru bu meseleye kesin bir çözüm bulmak için yeni bir ökümenik konsilin toplanması kararını vermesine sebep oldu. 451 yılında toplanan konsil çalışmalarına başladı. İkinci Efes konsilinin gayr-i meşru olduğuna karar verildi. Utihi aforoz edilerek sürgüne gönderildi. 451 yılında Kadıköy konsili toplandı.

Birinci ve İkinci Efes konsillerinden sonra Kadıköy konsili sonunda doğu Hıristiyanları iki ana kiliseye bölündü. Anadolu ve Suriye tabanı olan Antakya kilisesine "Monofizit Süryani Kilisesi", Urfa'dan başlayarak Irak ve İran'da tabanı olan

<sup>16</sup> Mehmet Çelik, a.g.e. s.48-52

kiliseye de “Diofizit Nasturi Kilisesi” adı verildi.<sup>17</sup>

İmparator bu öğretinin ortadan kalkması için bunu benimseyenlere karşı şiddet ve baskıya girişti. Katliamlar yaptırdı, fakat bunlara rağmen Nasturilik gelişmeye devam etti. Bu arada halkın çoğunluğunu Süryanilerin oluşturduğu Mezopotamya’da Katolikos İsak tarafından İznik konsilinde kabul edilen dogmaya uyan bir kilise 410 yılında kuruldu. Daha sonra bu kilise 418 yılında Nestor yanlılarının eline geçti. Doğu Süryani kilisesinin yani Nasturiliğin ilk patrikhanesi böylece kurulmuş oldu.<sup>18</sup>

Devletin 451’den itibaren bu iki kiliseye karşı giriştiği katliamlar sonucunda Nasturiler İran’a yöneldiler. İran, Nasturileri Bizans’a karşı bir tampon güç olarak kabul ettiği için onlara kucak açtı. Bu, Bizans’ın doğu sınırlarındaki güvenliğini felce uğrattı.

Perslerin putperest oluşları Nasturiler için bir avantajdı. Onların hakimiyetinde dini yönden rahattılar ve misyon çalışmalarını yürütmeye başladılar. Hıristiyanlığın İran, Hindistan ve Çin’e girişi bu sayede gerçekleşti. Nasturi misyonerleri bu bölgede Nasturiliği yaymaya başladılar.<sup>19</sup>

## 2. Ruhban Sınıfı Hakkında Genel Bilgi

Nasturilerde kilise hiyerarşisi sekiz sınıftan meydana gelmektedir: 1.

Patrik

2. Metropolit

3. Piskopos

<sup>17</sup> Mehmet Çelik, a.g.e. s.53-55

<sup>18</sup> Surma D Bayt Mar Samcun, a.g.e. s. 14-15

<sup>19</sup> Asahel Grant . Nasturiler Ya da Kayıp Boylar (çev.Meral Barış) , s.118 v.d.

4. Baş Diyakon
5. Papaz
6. Diyakonlar
7. Diyakon ömezi
8. Papaz ırağı.

En yüksek mertebeye ulaşmak için bütün aşamalardan geçmek gerekir. Ancak bir gün içinde de bu mertebelere ulaşmak mümkün alabilirdi. 18 yaşında olmayan bir gence Diyakonluk ve 25 yaşına gelmemiş kişilere de Papazlık genelde verilmemektedir.<sup>20</sup>

#### **A) Patrik**

1552 yılına kadar Nasturi kilisesinin başı olan patrikler, piskoposlar tarafından göreve getirilirdi. Ancak bu tarihten sonra patriklik görevi aynı aileden gelen kişilere verildi. Bu şekilde veraset yolu ile rütbe kazanma geleneği başlamış oldu. Veraset yolu ile görev alma geleneği bazı özel şart ve uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Örneğin piskoposluğa aday olanlar doğuştan itibaren asla et yememelidir. Yumurta, süt, peynir ve balık yiyebilirler. Anne çocuğunu emzirdiği sürede aynı rejimi uygulamak zorundadır. Patriklik görevi söz konusu ise annenin hamileliği süresince aynı perhizi tutması gerekir. Patrikler evlenmez bu yüzden veraset amcadan yeğene geçer.<sup>21</sup> Eğer patriklikte hakkı olan ailenin hakkı tükenmişse bu durumda serbest bir seçime gidilirdi. Patrik büyük bir geçiş töreni ile piskoposların başkanlığında bir metropolit tarafından kutsanır ve tahta çıkarılırdı.<sup>22</sup>

<sup>20</sup> Basile Nikitine. İ.A. Nesturiler maddesi, s. 207-212; Kadir Albayrak, Keldaniler ve Nasturiler, s.82

<sup>21</sup> Kadir Albayrak, a.g.e., s.83

<sup>22</sup> Kadir Albayrak, a.g.e., s.84

Patrik kiliseyi piskoposlarla birlikte yönetirdi. Patriğin gelirleri kilisenin tövbe cezası olarak verdiği cezalardan, cemaatin kiliseye mal olarak ödediği katılımdan ve her üç yılda bir piskoposlardan alınan kişi vergisinden ibaretti. Genellikle patriğin geliri orta düzeyde idi. Hiç evlenmediklerinden ev işleri akrabaları ve kız kardeşleri tarafından yapılırdı.<sup>23</sup>

### **B) Metropolitler ve Piskoposlar**

Piskoposluk da veraset yoluyla geçmekte ve adaylardan çok özel şartlar istenmekteydi. Bu veraset kanunu yüzünden on iki yaşında ve hatta daha küçük piskoposlar görülmüyordu. 20 yy.da piskopos ailelerinin dışından seçilenler de oldu ama halk onlara pek güvenmiyordu.

Düzenli olarak tüm piskoposları kutsayan patriktir. Eskiden metropolitler kendilerine bağlı piskoposları Patriğin izni ile kutsayabiliyordu. Artık kendilerine bağlı piskoposlar kalmadığı için metropolitlik sadece bir şeref ünvanıdır. Piskoposlar vergiden, evlilik ilanından, kiliselerin kutsanmasından, papazlık töreni haklarından doğan çok az bir gelire ve kiliseye gelenlerin ödediği yıllık vergiyle yaşıyorlardı. Bekarlık bütün yüksek görevler için gerekli bir şarttı. Ancak kayıtlarda evli Piskoposların varlığından söz edilmektedir. Yüksek rütbeli ruhban sınıfı et yemezdi ve Nasturi hiyerarşisinin tarihi geleneği çileciliğe eğilimliydi. Daha sonra bu, kişisel tercih haline gelmiştir.<sup>24</sup>

<sup>23</sup> Ekrem Üçyiğit. Türk Ansiklopedisi. Nestorius ve Nesturilik maddesi, s. 204-206 ; Kadir Albayrak, a.g.e..s.85

<sup>24</sup> Kadir Albayrak . Keldaniler ve Nasturiler. s.86-87

### C) Papaz Sınıfı

Her cemaat ve köy kendi papazını seçer ve genellikle 30-40 aile için bir papaz bulunur. Papaz; rabbi, rabbi gaşa veya kassi diye adlandırılır. Bütün papazlar evlidir. Görevlerini oğullarına veya damatlarına devrederler. Papazlar cemaatleri içinde büyük bir saygıya sahiptirler. Diyakonlar ve diyakon çömezleri hayatları boyunca bir üst mertebeye çıkmadan görevlerini yaparlar. Diğer kiliselerde bilinmeyen bir rütbe vardır ki, bu da gece duasını okuyan şahara (kilise şarkıcısı)'dır. Bu kişi şarkıcılar arasından seçilir. Papaz olmadığı zaman ayine başkanlık eder ve cenaze törenini yürütür.<sup>25</sup>

Din adamları cemaatten giyim tarzları ile farklılık gösterirler. Başlıkların etrafına sarık sararlar. Gelirleri çok azdır. Yapılan bağışlarla ve nikah töreninden aldıkları az bir ücretle geçinirler. Papaz sınıfının formasyonu için hiçbir papaz okulu veya manastır bulunmadığından din adamları cehalet içindedir. Çoğu yazı yazabilir ancak Hıristiyan inancını cemaate öğretme konusunda pek de başarılı sayılmazlar.

### D) Cemaat

Sahip olduğumuz bilgilerin azlığından dolayı Nasturilerin tam sayısını söylemek mümkün değildir... Zaten yüzyıllardır Nasturilikten Katolikliğe (Keldaniliğe) geçme olayları sık sık olduğu için kesin bir sayı vermekte güçtür.<sup>26</sup> Eğer elde yeterli veriler varsa dar bir zaman dilimi içindeki sayıyı tespit etmek mümkün olabilir.

Nasturilerin hemen hepsi bir Keldani lehçesi konuşurlar. Bununla birlikte Arapça ve Farsça konuşanlar da vardır. Kilisenin kullandığı eski Keldanice artık

<sup>25</sup> Kadir Albayrak , Keldaniler ve Nasturiler , s.88

<sup>26</sup> Asahel Grant , Nasturiler veya Kayıp Boylar. s.37

anlaşılammaktadır. Bu yüzden Havarilerin Mektupları ve İncil halkın konuştuğu dilde okunur . Verilen vaazın hepsi bu ikisinden ibarettir.

Nasturiler dinlerine çok bağlıdır. Ancak eğitim görebilecekleri okulları bulunmadığından ve yaşadıkları yerlerde diğer Hıristiyan cemaatleri de okul açmadıkları için halk cehalet içinde yaşardı. Ancak 20. yy.ın başından itibaren Nasturi köylerinde okullar açıldı ve Birinci Dünya savaşında harabe haline gelmiş olan okullar yeniden teşkilatlandırıldı. Nasturilerin kiliseleri cemaatin yoksulluğu nedeniyle fazla bir gelire sahip değildir.

Müslümanlara göre Nasturiler İslam hukukunda zimmilere ait hükümlere tabi bulunuyordu. Müslümanlarla evlenemezlerdi. Bir tek Ermenilerle karışmışlardı. Ancak onları da pek sevmezlerdi.

Birinci Dünya savaşı yıllarında İngiliz ve Amerikan Protestanları ile Rus Ortodoksları, Nasturileri kendi yanlarına çekebilmek için entrikalarla dolu bir çok maddi ve manevi yardımda bulunmuşlardı. Bunun sonucunda mezhep değiştirip Katolik olanlar ve geri Nasturiliğe dönenler olmuştur.<sup>27</sup>

Nasturiler de diğer bir çok Hıristiyan kiliseleri gibi yedi adet sakrement (dini tören, âyin) kabul ederler. Bunlar şu şekilde sıralanır:

- 1.Rahip takdisi
- 2.Vaftiz
3. Kutsal yağla yağlama
4. Ekmek şarap ayini

---

<sup>27</sup> Kadir Albayrak.Keldaniler ve Nasturiler s.91-92

5. Günah itirafı

6. Kutsal maya veya hamur

7. Haç işareti <sup>28</sup>

Nasturiler diğer başka din veya mezhepten dönenler haricinde günah çıkarma ve kutsal yağla yağlanma âyinlerini terk etmişlerdir . Günah itirafı da artık yapılmamaktadır. Nasturiler, bir taraftan A'raf inancını reddederlerken, diğer yandan ölüler için dua etmeyi de ihmal etmezler. Sevap ve günahların genel dirilişten ve son yargıdan sonra verileceğini kabul ederler. Nasturiler arasında akraba evliliği yasak olmasına rağmen, patrikten izin almadan sık sık bu tür evlilikler yapılmıştır. Zina halinde boşanma kabul görmektedir.<sup>29</sup>

Nasturiler ay sistemine göre düzenlenmiş olan Julian takvimini ve M.S. 311 yılını başlangıç alan Yunan takvimi kullanırlar. Dini yıl 1 Kasım'da başlar ve her biri yaklaşık yedi haftadan oluşan dokuz döneme ayrılır. Çeşitli uzunlukta dört oruç zamanı vardır. En uzununu Paskalyadan önceki kırk dokuz gün süren Büyük Perhiz, en kısa olanı Ağustos'ta on beş gün süren Meryem Ana ve yıl boyunca tutulan Çarşamba ve Cuma oruçlarıdır. Oruç günlerinin tamamı 172 olarak gösterilmektedir.

Nasturilere göre vaftiz manevi temizliğin kaynağıdır. Çocuk sekizinci günden önce vaftiz edilemez ve kutsama töreni genellikle suya daldırılıp çıkarma şeklinde gerçekleşir. Çocuk doğduğunda bir papaz tarafından dua ile kutsanmış suda yıkanır. Çocuk, yüzü doğuya dönük bir biçimde suya üç defa daldırılıp çıkarılır ve bunu

<sup>28</sup> Aziz Atiya S., a.g.e., s.296

<sup>29</sup> Kadir Albayrak, a.g.e., s.81

bedenin kutsal yağla yağlanması izler.<sup>30</sup>

### 3. İslam Tarihinde Nesturiler

633 yılında Mezopotamya ve İran kapılarının İslam ordularına açılması sonucunda Nesturi kilisesinin bölgedeki etkinliği azaldı. Müslümanların hoş görülmesi, halkın inancına karışmamaları İslam inancının açık ve kesin oluşu İslamiyet'i kabul edenlerin sayısının artmasına sebep oldu. Kilise bunu önlemeye çalıştı ama başarılı olamadı. Gerek Hz. Muhammet gerekse Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Müslümanlarla Nesturiler arasında çeşitli anlaşmalar yapıldı. Daha doğrusu İslam devletinin Nesturilere, İslam devleti sınırları içinde yaşama hakkını tanıdıkları görülmektedir. Bu çerçevede İslam devletleri yönetimi patrik seçimlerine, çeşitli kademedeki din adamlarının atanmalarına karışmamış ve Nesturilerin güvenliğini garanti altına almıştı. Zaten bu uygulamaya İslam tarihinde "zimmilik" denir.<sup>31</sup>

İslam yönetimi altına girmiş olan Nesturiler böylece zimmiliği kabul ettiler ve yukarıda belirtilen dönemler içerisinde bu anlaşmalara uyuldu. Kaynakların verdikleri bilgilere göre İslam yönetimindeki ilk Nesturi Patriği Mâr Amme'dir. Patriğin ataması Hz. Osman'ın ilk yıllarına rastlar.<sup>32</sup>

Nesturilerin bu yarı özerk ve rahat durumları Dört Halife Dönemi'nden sonra kısmen bozulmaya başladı. Emeviler döneminde genellikle patrik seçimlerinde serbest kaldılar ancak dört seçimde devlet tarafından müdahale edildi.

<sup>30</sup> Kadir Albayrak. a.g.e..s.81

<sup>31</sup> T.Tankut Soykan , Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimler s.68.83.92 :Basile Nikitine, İslam Ansiklopedisi. "Nesturiler" maddesi , s.208

<sup>32</sup> Levent Öztürk. İslam Toplumunda Hristiyanlar. s.71

Emeviler dönemindeki bu uygulama Abbasiler zamanında fazla değişmedi. Zaman zaman iç yönetimlerinde müdahale edilmekle birlikte genellikle serbest kaldılar. Abbasiler döneminde İslamî yönetimin İrk ve din ayırımı gözetmeden kültürlü ve bilgili insanları devlet yönetimine alması Nasturi aydınlarının İslamiyet'e girmelerine zemin hazırladı. Süryanilerde olduğu gibi Nasturi tercümanlar tarafından da felsefe ve tıp kitaplarının Yunanca'dan Arapça'ya tercüme edilmesi İslam dünyasındaki ilmi gelişmeye katkı sağladı.

Nasturilik her ne kadar doğuda da geniş bir alana yayılmışsa da ne devlet dini olmuş ne de geniş kitleler üzerinde etkili bir din haline gelmiştir. Moğolların ve Türklerin batıya ilerlemeleri sırasında ordudaki Nasturi Hıristiyanlar kısa sürede Müslümanlaşmıştır. İlhanlılar döneminde Bağdat'ın fethi sırasında Nasturilere pek dokunulmamıştır. Nasturiliğin Asya'da yayılmış olması herhalde bunda etkili olmuştur. Ancak bir süre sonra İlhanlılar arasında bu kez Müslümanlık yayılmaya başlamış bunun sonucu olarak da Nasturilerin durumu giderek bozulmuştur. Özellikle Timur döneminde kuzey Irak'ın dağlık bölgelerine çekildiler.<sup>33</sup> Bölge ancak Osmanlı yönetimine girdikten sonra yani 16. yy.dan itibaren diğer bölgelere de yayılmaya başladılar. Bu arada özellikle Türkiye'nin Hakkari bölgesi İran'ın Urmiye bölgesi ve Kuzey Irak bölgesi Nasturilerin yerleşim alanı oldu. Fakat Osmanlı Devleti zamanında hiçbir zaman nüfusun çoğunluğunu oluşturmadılar.

Bölgedeki politik dalgalanmaya paralel olarak yer değiştiren patriklik makamı 782'de Bağdat'a, 831'de Musul'a taşındı. Moğol akınlarından etkilenen Nasturiler yukarıda bahsedildiği gibi Hakkari dağlarına ve Urmiye ovasına yerleştiler. Patrikhane

<sup>33</sup> Ekrem Sarıkçıoğlu, Dinler Tarihi, s.262

birkaç yüzyıl daha Musul'da kaldı. 1779'da Hakkari civarında Koçanes'e (Konak) taşındı. Patrik Marsimo 1918'de öldürülünce Patrikhane Musul'a, Irak bağımsızlığını kazanınca Amerika Birleşik Devletleri'ne taşındı.

Nasturi öğretisine bağlı kalan Nasturi Hıristiyanlar bugün güney Hindistan'da yaşamaktadırlar. Günümüzde halâ Suriye ve Kıbrıs'ta, çok az sayıda olmak üzere Nasturilere rastlamak mümkündür.<sup>34</sup>

Doğu kiliseleri arasında Papanın hakimiyet yetkisini tanımayan Keldanilerde vardır. Hıristiyanlığı kabul eden Süryaniler mezhep parçalanmaları sonucunda iki ana gruba ayrıldılar. Batılı yazarlar Süryani ırkını esas alarak Yakubileri Batı Süryanileri Nasturileri ise Doğu Süryanileri olarak zikrederler. Öte taraftan Nasturi kaynaklarında Mari, Nasturi kilisesinin "Fars Beldeleri Kilisesi" adı ile anıldığını söylüyorsa da bu kavramı kendisi de fazla kullanmamaktadır.<sup>35</sup> Bu yüzden biz de bu çalışmada fazla kullanılmayan Fars Beldeleri Kilisesi tabiri ile batılıların esas aldığı ırka dayalı terimlerin yerine mezhep ayrımını esas alarak Nasturi tabirini kullandık.

Nasturi, Süryani, Keldani kiliseleri arasındaki terim karışıklığının asıl sebebi araştırmacıların din ile etnik özellikleri dikkate almamalarından kaynaklanmaktadır. Süryanilik bir etnik grup bildiren bir terimdir. Nasturilik ise Hıristiyan dininin mezheplerinden birinin adıdır. Bu mezhep içinde çok çeşitli etnik gruplar olabilir. Ancak Süryani kilisesi mensuplarının büyük bir kısmını Süryani milleti oluşturur. Nasturi mezhebi içinde de önemli sayıda Süryani halkı bulunduğu için bu isim karışıklığı ortaya çıkmış, bir kısım araştırmacılar Nasturilere Doğu Süryanileri adını

<sup>34</sup> Francis Francis. Konsiller Tarihi (çev. Mehmet Aydın). s.14

<sup>35</sup> Levent Öztürk . İslam Toplumunda Hıristiyanlar, s.67

vermiştir. Oysa Nasturi kilisesinin kurucusu Nestor, Süryani kilisesinin kurucusu Yakup Baradai'dır. Görüldüğü üzere kiliselerin kurucuları bile farklı kişilerdir. Ama maalesef batı literatüründe Nasturiler için Doğu Süryanileri terimi yerleşmiştir ve bugün de halâ kullanılmaktadır.



## İkinci Bölüm

# OSMANLI DEVLETİNDE NASTURİ AYAKLANMALARI

## 1. Nasturilerin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumları

Nasturilerin yaşadığı Hakkari bölgesi 1548 yılında Van'ın fethi sırasında Osmanlı yönetimine girmişti. Her ne kadar Nasturiler buralarda kalabalık olmakla birlikte nüfusları Müslümanlara kıyaslanınca azınlıkta kalıyorlardı.<sup>36</sup>

Nasturiler Osmanlı yönetimine girdikten sonra ayrı bir statüye tabi olmadılar. Devletin diğer Müslüman olmayan topluluklara tanıdığı her türlü ayrıcalık Nasturiler için de geçerli idi. Esasen 16. yy.dan 20. yy.a kadar geçen yüzyıllar boyunca dinsel ve kültürel bakımdan asimile olmayıp varlıklarını sürdürmüş olmaları bunu açıkça göstermektedir. Nasturilere tanınan bu ayrıcalığa karşılık onlar da devlete sadece vergi vermekle yükümlü idiler.

Bu vergiler hakkında Mayewski'de bazı bilgiler vardır.<sup>37</sup> Mesela Nasturi aşiretlerinden Tiyari'ler 500, Tahumlar 150, Cilolar ise 70 Lira yıllık vergi ödüyorlardı. Osmanlı Devleti buna karşılık Nasturileri dinsel ve kültürel konularda tamamen serbest bırakmış ve her türlü tehlikeye karşı korumayı üstlenmişti. Ancak büyük bir kısmı aşiret

---

<sup>36</sup> Giriş Bölümündeki tablolara bakınız

<sup>37</sup> Mayewski, a.g.e. s.94

halinde yaşayan Nasturilerin vergilerini düzenli ödemedikleri görülmektedir. Bunda onların göçebe hayat yaşamaları ve yaşadıkları bölgenin ulaşım açısından son derece elverişsiz olması önemli etkenlerdir. Bunun yanında Nasturiler kendi dini liderlerine de vergi gibi bir para öderlerdi. Mesela Patrik Mar Şemun'a her yıl rişd-şita denilen bir vergi öderlerdi.

Nasturiler devlete ait vergilerini ödemedikleri için giderek borçları yükseldi ve sonunda bu borçlar huzursuzluk nedeni oldu. Cuinet'nin kaydına göre 19. yy.ın sonlarına gelindiğinde aşiretlerin toplam vergi borcu 16.000 lirayı geçmişti. Bu para altın lira idi.<sup>38</sup> Bölgenin coğrafi yapısının idari açıdan çok zor olduğu şu örnekten de anlaşılmaktadır. Nasturilerin yaşadığı bölgede "Tahsildar Kayası" denilen yerden öteye görevli memur gidemezmiş.<sup>39</sup>

Nasturilerin vergilerini düzenli ödeyememelerinin önemli bir nedeni de gelir kaynaklarının sınırlı olması idi. Çünkü oturdukları bölgenin toprakları son derece verimsizdi. Verginin düzenli ödenememesi Nasturiler ve devletin arasında sorun yarattığı gibi Nasturi patriği ile Nasturi toplumu arasında da sorunların çıkmasına sebep oluyordu. Giderek Nasturi patriklerinin kendi toplumları üzerinde otoriteleri zayıflamaya başladı. Örneğin Van'daki İngiliz konsolosu Yüzbaşı Clayton raporunda bu konuda şöyle demektedir: *"...Geleneklere uymayan, verilen içkiyi içen Mar Şemun'un otoritesi zayıflamış ve itibarını kaybetmiştir... Daha önce hiç kimse Mar Şemun'un payını vermeden hayvanlarından veya sürüsünden yararlanmazdı ama şimdi maddi endişeler araya girdi ve Nasturi halk patriğe neden bu kadar fazla vermeliyiz,*

<sup>38</sup> Cuinet.a.g.e..C.4.s.712

<sup>39</sup> Basile Nikitin, İslam Ansiklopedisi. "Nasturilik" maddesi. s.209

*ürünümüzü kendimiz için daha iyi koruruz...*" demektedirler. Bu nedenler sonucu patrikhanenin geliri ciddi olarak azalmıştır.

Patrik hakkında halk arasında başka söylentiler de çıkmıştır. Onların düşüncesine göre Patrik Osmanlı Hükümetinden aylık almaktadır. Böylece kendisini hükümete satmıştır. Diğer yandan kendi çıkarlarını halkın çıkarlarından üstün tutmaktadır. Clayton bu durumun sonucu olarak aşiret reislerinin ve patrikhanedeki görevlilerin patriğe dış bildiklerini ve verilen görevleri çoğu zaman yapmadıklarını söylemektedir. Nasturilerin Türkçe bilmemesi ve görevlilerin toplanan vergiyi tam olarak teslim etmemesi patrik ile Nasturi halkının arasındaki anlaşmazlığın temel nedenini oluşturmuştur.<sup>40</sup>

Clayton başka bir raporunda Nasturi patriğinin kendisine bir mektup gönderdiğini ve mektupta devletin üç yıllık birikmiş vergilerini istediğini ama halkın verecek hiçbir şeyi olmadığı için parayı ödemediklerini bunun üzerine Osmanlı askerlerinin köylerini tahrip ettiğini yazmaktadır. Bu bilgiyi verdikten sonra Clayton kendi görüşünü şöyle belirtmektedir: *"Bu bilgiler patrik tarafından uydurulmuş abartılı sözler ve acındırmak amacıyla yazılmış yazılardır."*<sup>41</sup>

Bu konu ile ilgili olarak daha pek çok örnek kaynaklarda bulunmaktadır. Ancak bilinen bir gerçektir ki toplanan vergilerin büyük bir kısmı devletin eline geçmiyordu. Buna karşılık Nasturiler dil, kültür ve inanç konusunda tamamen serbest , iç işlerinde ise özerk bir statüye sahiptiler.

<sup>40</sup> Bilal N.Şimşir .İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880), s.365

<sup>41</sup> Bilal N.Şimşir . a.g.e.. s.366

Yarı göçebe Nasturiler'in yaşadıkları yerlerdeki hayat, doğa ve iklim şartları son derece elverişsizdi. Mayewski bu bölgeleri "*Küçük Asya'nın en ıssız yerleridir, medeniyetten eser yoktur*" diye anlatırken gezdiği yerlerden çok korktuğunu ve buralarda hayatın çok zor olduğunu anlatmaktadır.<sup>42</sup> Nasturilerin yaşadığı yerlerde hava kışın çok soğuk, yazın çok sıcaktı. Yollar geçişi elvermeyecek şekilde sapa idi. Bu gün bile zorlukla hizmet götürülen Van'dan itibaren Erciş, Ercek, Saray, Bitlis, Hakkari, Şitak gibi bu yerlerin, o devrin şartları içerisinde irtibat kurma, kontrol altında tutma, hizmet götürme bakımından son derece olumsuz şartlara sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nasturiler'in bulunduğu yerlerde ulaşım katırlar vasıtasıyla yapılıyordu. Çünkü bu sapa yollardan katırdan başka hayvan geçemezdi. Bu yüzden Nasturiler katır ve bunun yanı sıra küçük baş hayvan besliyorlardı. Yetiştirdikleri küçük baş hayvanlar İran, Musul ve Rusya'ya ihraç edilirdi. Ekilebilir arazileri azdı ve tarım yapılabilecek topraklarda darı yetiştirirlerdi.<sup>43</sup>

Nasturilerin yaşadığı bölgelere devlet memuru gelemiyordu. Bu yüzden vergiler düzenli olarak toplanamamaktaydı. Devletin ulaşamadığı bu yerlerde aşiret reislerinin sözü geçerdi. Hatta bazen devlet, aşiret beyleri ile anlaşarak ve onların gönlünü yaparak buralara ulaşırdı. Bu yüzden buradaki halkın sıkıntı içinde yaşaması doğaldır. Bütün bunlar Nasturiler'in dini ahlaki ve toplumsal yaşam tarzlarını da etkilemişti. Nasturiler paraya aşırı düşküdü. Buradaki misyonerlerin raporlarına göre Nasturiler bir çift öküz karşılığında mezheplerini değiştirirlerdi.<sup>44</sup>

19. yy.ın ortalarına dek bölgedeki Nasturilerle Müslümanların ilişkileri dostça

<sup>42</sup> Mayewski . a.g.e.. s.315

<sup>43</sup> Mayewski, a.g.e., s.228, 111

<sup>44</sup> Mayewski a.g.e.. s.106

idi. Nasturilerde dini çıkarlarından kabile çıkarları önce geldiği için bazı Nasturilerin kendi meslektaşlarına karşı Müslümanlarla ittifak ettiği olurdu.

Yarı göçebe Nasturiler çoğunlukta buldukları yerlerde silahlı olurlardı. Yarı göçebe Nasturilerin 13.000 kişilik silahlı adamları vardı. Reaya Nasturiler ise daha çok çiftçilik yapan veya hayvan besleyen barışçı insanlardı. Hükümete bağlı idiler.

Nasturiler Osmanlı İmparatorluğu idaresinde rahat bir yaşam sürerken, rahatlarını bozan etken, Türk idaresinin kötülüğü veya bölgedeki Müslümanların onlara karşı giriştikleri hareketler değildi.<sup>45</sup> Bunun sebebi Doğu Anadolu'da bulunan ve yüzyıllardır yaptıkları faaliyetleri ile huzuru bozan Hıristiyan misyonerlerdi. Misyonerlerin kışkırtmaları ile bozulan huzur yine onların kışkırtmaları ile aşiretler arası kavgalara dönüşmüş ve Osmanlı Devleti'ne isyana kadar gitmişti. Avrupa devletlerinin propagandaları ve Osmanlı Devleti'nin zayıflığı durumu daha da kötüleştirmişti. Daha önce de söylenildiği gibi tarihi, coğrafi, ırki , kültürel özellikler Nasturilerin psiko-sosyal durumlarını ve iç yapılarını etkilemişti. Bu durum Nasturi isyanlarının iç sebeplerine zemin hazırladı. Bu durumun problem haline gelmesi sebebi ise Avrupa devletlerinin ve bunların içimize soktuğu misyonerlerdir. Olayın bu dış sebepleri çok daha önemli olduğu için çalışmanın bundan sonraki bölümünde Nasturi isyanlarına yol açan dış sebepleri inceleyeceğiz.

---

<sup>45</sup> Bilal N.Şimşir a.g.e., s.365

## 2. Ayaklanmaların Sebepleri

### A)Dış Sebepler

Nasturi olaylarının çıkmasına sebep olan temel etkenler güçlü Avrupa Devletlerinin Osmanlı topraklarını paylaşma politikaları ve misyoner faaliyetleridir. Misyoner faaliyetlerinin başında İngiliz , Fransız ve Amerikan misyonerlerinin çalışmaları gelir. Yine İngiltere , Fransa ve Rusya'nın devlet olarak izledikleri politika da Nasturi ayaklanmalarını başlatan dış sebeplerdir.

Bu çerçeve içerisinde Nasturilerle ilk kez ilgilenen “American Board” adlı misyoner örgütüdür. Bu ilk faaliyetin arkasından İngiliz Protestan misyonerleri bölgede çalışmaya başlamışlardır. İngiliz misyonerleri bölgedeki Amerikan etkisini kırmak amacıyla Canterbury başpiskoposunun talimatı üzerine çalışmaya başlamıştır.<sup>46</sup>

Hakkari bölgesi Osmanlı idari teşkilatı içerisinde sancak statüsüne alınmıştı ve Hakkari bölgesine İngiliz misyonerleri diğerlerinden önce gitti. Gerçekte İngiliz misyonerleri ile American Board misyonerleri arasında büyük sorunlar yoktu. Aksine çalışmalarında birbirlerine yardım ediyorlardı. Daha 1830 yılında Musul şehrine İngiliz ve Amerikan misyonerleri birlikte gelmişti. Geldiklerinde bölgede bulunan Nasturileri bilgilendirmiş ve onları Protestan mezhebine sokmaya çalışmışlardır.<sup>47</sup>

Giriş bölümünde anlatıldığı üzere güçlü Avrupa devletlerinin Osmanlı

<sup>46</sup> L.J. Grabil .Protestand Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy 1810-1927. s.137

<sup>47</sup> Aveyanof, 19.y.y.'da Rusya-Türkiye ve İran Muharebeleri , çev. Adil Efendi.Mustafa Efendi, s.86

büyüdü. Konu ile ilgili olarak İngiliz belgelerinde verilen ve yukarıdaki tablolarda gösterilen sayılar bunun için geçerli kanıttır.<sup>53</sup> Aynı belgelerde misyoner örgütlerinin çeşitli işler için harcadıkları paralar da gösterilmektedir. Mesela papazların aylıkları, eğitim harcamaları ve çeşitli yardımlar için toplam 6.776 dolar ödenmiştir. Daha sonra 1.000 dolar avans olarak verilmiş bu arada 4.440 tane kutsal kitap, 8.000 tane de diğer kitaplardan satılmıştır.

Bu büyük rakamlar sadece bir yıl içerisinde yapılan işleri belirtiyordu.<sup>54</sup> Bu arada misyoner örgütleri Nasturiler arasında on iki merkez kurdu ve buralarda yirmi dört vaiz ve öğretmen eğitim işini sürdürdü. Çalışmaların bu kısmı Musul'daki Amerikan misyon ekibinin denetimi ve gözetimi altında idi.<sup>55</sup>

İngilizlerin Nasturilerle bu derece ilgilenmelerinin sebebi sadece koruma altına alacakları bir toplum oluşturmak değildi. Bunun kadar önemli bir başka sebep de Doğu Anadolu'nun stratejik bir bölge olması ve Musul petrol bölgesine yakın bulunmasıydı. Belki Rusya'nın Kafkasya'dan güneye inme girişimleri de İngilizleri Doğu Anadolu'ya yöneltmişti.

Her ne kadar İngiltere'nin asıl amacı bölgede bir Protestan toplumu yaratmak olsa da Mayewski'ye göre İngilizler bunda pek başarılı olamamıştır.<sup>56</sup> Mayewski'nin bu görüşü doğru olsa bile verdiği tek örnek genele yaygınlaştırılmaz.

Bu çalışmaların belki de en önemli yanı olarak şunlar söylenebilir; 1840'lara

---

<sup>53</sup> Bilal N.Şimşir, a.g.e., s.77-78

<sup>54</sup> Bilal N.Şimşir, a.g.e., s.88

<sup>55</sup> Bilal N.Şimşir, a.g.e., s.89

<sup>56</sup> Mayewski ,a.g.e.,s.104-105

TABLO 9

**Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki****Misyoner Heyeti**(Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri 1856-1880*, s.88)

Misyonerler	Kadın Yardımcıları	Yerli Papazlar	İcazetli Vaiz	Yerli Vaiz	Yerli Yardımcılar
14	21	17	16	47	68

**Misyonerlerin Yönetimindeki****Kiliseler ve Okullar**

Kiliseler	1867'de İtikat Mesleği'ne girenler	Halen mevcut üyelerin miktarı	İbadet yerleri	Pazar toplantıları ortalaması	Pazar okulları	Pazar okullarının öğrencileri
22	97	697	80	3.981	35	2.566

**Protestan Toplumu ve Okulları**

Erkek sayısı	Vergi ödeyenlerin sayısı	Kayıtlı Protestan	Genel okullar	Erkek öğrenci	Kadın öğrenci	Toplam
2.794	1.462	4.796	92	1.492	677	2.169

Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'daki misyoner faaliyetleri çığ gibi

bölgedeki Müslüman ve Nasturi liderler arasına düşmanlık salmayı başardılar. Bunun doğal sonucu olarak daha 1846 senesinde olaylar çıkmaya başladı. Bu olaylarda Nasturiler ciddi kayıplar verdiler. Bir kısmı ise İran'a kaçtı. İngiliz ve Amerikan misyonerlerinden bir kısmı ülkelerine döndüler.<sup>50</sup> Elbette misyoner grupları arasındaki bu çekişmelere Nasturi patrikleri de katılıyor böylece dışardan destek almayı umuyorlardı. Mesela 1868 yılında patrik Mar Şemun, Canterbury başpiskoposuna mektup gönderip yardım istemişti.<sup>51</sup> Bu mektupta Amerikan misyonerlerinin gayretlerine karşın, kendilerinin büyük manevi yoksunluklar, baskı ve bilgisizlik içinde bırakıldıklarını dile getirerek yardım dilemişti. Bu olay üzerine Amerikan misyonerleri ile Anglikan misyonerleri arasındaki çekişmeler arttı. Ancak bu durum İngiltere'nin bölgede izlediği politikaya uygun değildi. Bu amaçla Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta bulunan İngiliz misyoner yöneticileri İngiliz ve Osmanlı hükümetlerine başvurarak bu olayların durdurulmasını istediler. Özellikle Van'daki İngiliz temsilcisi Clayton ve Erzurum konsolosu Trotter ve Taylor bu konuda çok çalıştılar ve raporlar hazırladılar. Daha sonra İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Henry Layard'ın da çalışmaları ile sorun çözümlendi. Bundan sonra İngiliz ve Amerikan misyonerleri birlikte çalışmalarını sürdürdüler.<sup>52</sup>

---

<sup>50</sup> L.J.Grabill, a.g.e.,s.136

<sup>51</sup> Bilal N.Şimşir . a.g.e.,s.89

<sup>52</sup> Bilal N.Şimşir, a.g.e.,s.365

topraklarındaki Hıristiyanlarla ilgilenmelerindeki asıl sebep siyasi idi. Fakat bu siyasi isteklerini dini bir örtü ile örtmeye çalışıyorlardı. Zira onların koruyuculuğunu bahane ederek Osmanlı Devletinin iç işlerine karışma imkanını buluyorlardı. Örneğin Fransa ve Avusturya, Katolik Hıristiyanların, Rusya ise Ortodoks Hıristiyanların korunmasını üstlenmişti. Bu durumda İngilizlerin korumayı üstlenebilecekleri Hıristiyan bir toplum kalmamıştı. Öyleyse İngiltere Osmanlı topraklarında kendi politikalarına uygun bir Hıristiyan toplum yaratmalıydı. Bu iş için 1840 yılında Kudüs'te Protestan kilisesi yaptırmak için izin istedi. Osmanlı Devleti bu isteği reddetti. Diğer yandan Gayrimüslimlerin mezhep değiştirme yasağını İngiltere'ye hatırlattı. İngilizlerin bu girişimi Katolik, Protestan, Gregoryen ve Yakubi kiliselerini telaşlandırdı.

Bu gelişmeler Avrupa'da siyasi açıdan ilgiyle izleniyordu. Bu olaylar olurken İngiliz Dış İşleri Bakanı Osmanlı Hükümetinin tutumunu yumuşattı. Osmanlı topraklarında seyahat eden yabancılara verilen bir fermanla Angilikan Piskoposu 1842 yılında Kudüs'te ilk Protestan kilisesinin resmi açılışını yaptı.<sup>48</sup> Osmanlı topraklarında böylece başlayan Protestanlık kısa sürede yayıldı. Bu hızlı yayılmada İngiliz misyonerleri ile Amerikan ve Alman Misyonerlerinin iş birliği yapması önemli bir etkendi. Böylece Osmanlı topraklarında İngiltere'nin de koruyuculuğunu üstlenebileceği bir Hıristiyan toplum oluşturuldu.<sup>49</sup>

Amerikan, Alman ve İngiliz Protestan misyonerleri arasındaki çekişmeler bir kavga niteliğinde olmayıp daha çok rekabet özelliği taşıyordu. Bundan dolayı çekişmeler çalışmalarını engellemiyor aksine hızlandırıyor. Bu çalışmalar sonucunda

<sup>48</sup> Engelhardt, Türkiye ve Tanzimat 1826-1882, s.61

<sup>49</sup> Engelhard. a.g.e., s.62

kadar çatışmalar bazı Nasturi aşiretleri arasındaki iç çatışmalardan öteye gitmemiştir. Oysa 1876 yılından sonra Avrupa'nın "Şark Meselesi" Anadolu'ya kayacak ve Osmanlı Devleti'ne büyük bir külfet daha yükleyecektir. Yine aynı yıllardan itibaren İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmaktan vazgeçecek ve Osmanlı Devleti'ni yıkmak için bir araç olarak kullanmaya çalışacaktır.

İngiltere'nin Nasturi meselesine sarılmasının bir başka nedeni de sömürge yaptığı Hindistan'da aynı mezhepten bir çok insan bulunması idi. Hatta Hindistan'daki Nasturiler Osmanlı Devleti'ndeki Nasturiler'le görüşmeye başlamışlardı.<sup>57</sup>

Bütün bu olaylar devam ederken elbette Osmanlı Hükümeti de gelişmeleri izliyordu. Mesela, Hakkari mutasarrıfının 1895 tarihinde Anadolu genel müfettişi Şakir Paşa'ya yazdığı raporda konuyu ayrıntıları ile anlatıyordu. Raporda verilen bilgiler Osmanlı Hükümetinin görüşlerini yansıttığından özetle aşağıda verilmiştir: *"...İngiltere'den bazen seyyah, bazen papaz kıyafetiyle bir takım kimseler çantaları para dolu olarak bu Nasturiler içine gelip giderek Mar Şemun ve Nemrut efendilerle ve meliklerle görüşerek kendilerine iğva ( teşvik ve hırslandırma) ve beş seneden beri Mar Şemun efendinin köyünde mütemadiyen ikamet eden bir İngiliz papazı ara sıra gizlice Nasturi ahalisinin zihnini bozmaya cüret etmektedir. Bu faaliyetler sonucu Müslüman ahali ile Nasturiler arasında husumet meydana gelmiştir. Husumet yüzünden bölgenin ticari hayatı zaafa uğramıştır. Zira, Çölemerik, İmadiye ve Musul ticaret yolu bölgedeki Nasturiler tarafından kesilmiş ve Müslüman halkın geliş gidişi engellenmiştir. Buna karşılık Nasturiler, hariçten zahire ve ziraat mahsulleri getirtmek mecburiyetinde oldukları halde, bu düşmanlık sebebiyle ihracat ve ithalat yapamamaktadırlar. Bu*

<sup>57</sup> Bayram Kodaman . II.Abdulhamid'in Doğu Anadolu Politikası, s.152-153

*durumdan her iki cemaat de zarar görmektedir. Düşmanlığın devamı halinde bir hadisenin çıkması kuvvetle muhtemeldir... ”<sup>58</sup>*

İngiltere'nin bu çalışmaları sonucunda bölgede huzur bozulmuş, çatışmalar başlamıştır ve bölge insanların İngiltere tarafından maşa olarak kullanılmaları 20. yy.ın ilk çeyreğinde de devam etmiştir.

### **B) İç Sebepler**

Diğer ayaklanmalarda olduğu gibi Nasturi ayaklanmalarında da ana sebep Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasal, sosyal ve ekonomik durumdu. Giriş bölümünde ayrıntılı anlatıldığı gibi devlet son elli yılında neredeyse topraklarının yarısını kaybetmiş, Avrupa'nın güçlü devletleri el birliğiyle Osmanlı Devletine yüklenmişlerdi. Sonunda Sırp, Yunanlılar, Bulgarlar, Romenler bağımsızlıklarını elde etmişler, Ermeniler ve diğer Türk olmayan unsurlar da bağımsızlık için ayaklanmaya başlamışlardır. Bütün bu gelişmeler Nasturiler için bir örnek oluşturuyordu. İşin içine Fransız, İngiliz ve Rus kışkırtmaları girince Nasturiler daha 1843 yılından itibaren olaylar çıkarmaya başladılar.

Bölgenin coğrafi yapısı Nasturi ayaklanmalarının başka bir nedenini oluşturuyordu. Son derece engebeli olan bu bölgede Nasturilerin ayaklanması ve ayaklananların hükümet kuvvetlerine karşı direnmesi kolaydı. Bir de ayaklananların İngiliz silahları ile donatılmış olması, İngiliz topçu birlikleri ve uçakları ile desteklenmesi hükümet kuvvetlerinin harekâtını daha da zorlaştırıyorlardı.

Bölgedeki sosyal yapı da Nasturi ayaklanmalarında başka bir iç nedeni oluşturur.

<sup>58</sup> Bayram Kodaman, a.g.e., s.155

Gerek Nasturiler gerekse bölgedeki Müslüman halk feodal bir yapı içinde yaşıyorlardı. Aşiretler şeklinde örgütlenmişler ve yarı göçebe bir hayat tarzını benimsemişlerdi. Bir yandan bu yapıları dolayısıyla devlete karşı adeta bağımsız hareket ediyor, yasaları dinlemiyor, vergi vermiyor ve askerlik yapmıyor, diğer yandan kendi aralarında sürekli çatışıyorlardı.

Başka bir iç sebep olarak bölgedeki ekonomik durum gösterilebilir. Son derece dağlık olan bu bölgede iyi bir tarım yapmak söz konusu değildir. Gelir kaynakları azdır. Ana ticaret yolları üzerinde olmadığı için ticari faaliyet en alt düzeydedir. Dolayısıyla ekonomik anlamda bölgenin tek geçim kaynağı hayvancılıktır. Bu da bölge halkının geçimini ancak karşılayacak düzeydedir. Bu kötü ekonomik şartlar elbette ayaklanmayı kolaylaştıran bir etkidir.

### **3. Belli Başlı Ayaklanmalar ve Bunların Bastırılmasında İzlenen Yol**

Yukarıda bahsedildiği üzere batıdan gelen misyonerler, Nasturiler için hayali senaryolar hazırlamış ve sanki Müslümanlar tarafından baskı altında olduklarına inandırmış ve Nasturileri korumak amacıyla yöreye dolmuşlar ve aşağı yukarı bir yüzyıl sürecek çatışmaların sürecini başlatmışlardır.

19. yy.dan itibaren American Board adlı misyoner örgütü Nasturileri sahiplenecektir. Onları takiben Canterbury Başpiskoposu'nun talimatı ile İngiliz Protestanları bölgeye gelecektir. Öte yandan Ruslar da Nasturilere Ortodoksluğu kabul etmeleri halinde maddi ve manevi her türlü yardımı yapabileceğini belirtmişlerdir. Ancak diplomatlarca desteklenen misyonerlerin bu faaliyetleri Müslüman halkı tedirgin etmiştir. Oturdukları yörenin ellerinden alınacağını düşünen Müslüman aşiretler

Nasturileri kendilerine düşman olarak görmeye başlamışlardır.

Müslüman halkla uzun süre barış içinde yaşayan Nasturiler İngiliz ve Rusların kışkırtmaları sonucu yanlış bir tutum içine girdi. Bu anlayış içinde ilk taşkınlık hareketi Hakkari bölgesindeki Nasturi aşiretlerden biri olan Tiyari aşiretinden geldi. Bu aşiret misyonerlerin kışkırtmaları sonucu biraz da nüfusunun çokluğuna ve bulunduğu bölgenin sarp olmasına güvenerek 1843 yılında çevresindeki Müslüman aşiretlerini rahatsız etmeye başladı. Hatta Cizre Beyi Bedirhan'ın emirlerini dinlemedi ve gönderdiği adamların hepsini öldürdü. Tiyari aşireti başka bir Müslüman köyüne saldırarak taşkınlığını sürdürdü.<sup>59</sup>

Bunun üzerine Bedirhan Nasturilerin üzerine yürümeye karar verdi. Diğer yandan Osmanlı yönetimiyle de bazı anlaşmazlıklara düşmüştü. Belki de Bedirhan, Osmanlı Hükümetinin dikkatini çekmek amacıyla bu hareketi yapmış olabilir. Bedirhan'ın Nasturi Tiyari aşiretinin üzerine yürümesi Müslüman halkla Nasturilerin mücadelelerini başlatan en önemli sebeplerden birini oluşturdu. Diğer yandan bu iki toplum arasında çatışmalarda misyoner hareketleri de son derece önem taşıyordu. Bedirhan'ın bu hareketine Hakkari Beyi Nurullah Bey destek vermiş ayrıca İmadiye'li İsmail Paşa 800 asker göndermişti. Bu harekât sırasında köyler, kiliseler yakılıp yıkıldı. Pek çok Nasturi öldü, bir kısmı da tutsak olarak götürüldü. Özellikle Patrik Mar Şemun'un yakınları şiddetle cezalandırıldı. Patrik kaçarak Musul'daki İngiliz konsolosluğuna sığındı. Daha sonra İngilizlerden destek görmeyince şikayetlerini Osmanlı Hükümetine iletti.

<sup>59</sup> Nazmi Sevgen , "Kürtler", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, s.12-46

Bedirhan'ın bu hareketi üzerine Osmanlı hükümeti askeri birlik gönderme hazırlığına girişti. Ancak gelecekte muhtemel durumlar göz önüne alınarak acele edilmedi. Bununla birlikte Bedirhan'ın hareketlerinin de kontrol altında tutulmasına dikkat edildi.<sup>60</sup> Diğer yandan zarara uğrayan Nasturilerin zararlarının giderilmesine de çalışıldı. Bu konuda patrik, Osmanlı Hükümetine gönderdiği mektupta şöyle diyordu:<sup>61</sup>

*“...Şimdi hamdolsun padişahımız sayesinde, dağlık yurtlarından ayrılmış olan Nasturilerin çoğu köyelerine dönüp yerlerine iç rahatlığıyla oturmaktadır. Çiftlerini sürüyor, yurtlarını emniyet içinde imar ediyorlar. Kiliselerimiz şimdi haraptır. Kilisesiz ve papazsız halk kontrolden çıkar, kendilerinden eşkıyalık beklenir. Bu fakirin amacı o taraflara gidip onların papazlarını seçmek , tayin etmek , dağlarda henüz serserice dolaşanları toplamak, köyelerini imar etmektir...”*

Patrik mektubunda herkesten önce Müslümanlarla birlikte yaşadıklarını, kendilerine güvenlik için yardım edilmesini, ellerindeki beratların bu karışıklıklar sırasında kaybolduğunu, dolayısıyla bunların yerine yenilerinin verilmesini istemektedir. Ayrıca bu yapılmadığı takdirde Nasturilerin yine eşkıyalığa başlayacağını hatırlatarak üstü kapalı da olsa devleti tehdit etmektedir.

Osmanlı Hükümetinin Nasturilerle bu yolla görüşmeleri sürerken Bedirhan'la da görüşmeler sürdürülmüştür. Sonunda Bedirhan teslim olduğunu bildirmiş ve bağışlanmasını istemiştir.<sup>62</sup> Ancak ne Osmanlı Hükümeti Bedirhan'a ne de Bedirhan Osmanlı Hükümetine güvenmiyordu. Osmanlı Devleti bir harekât için hazırlığını sürdürdü. Bedirhan da mücadele için hazırlandı. Bu arada yabancılardan yardım istedi

<sup>60</sup> Nazmi Sevgen. a.g.m .s.46

<sup>61</sup> Nazmi Sevgen , a.g.m..s.48

<sup>62</sup> Nazmi Sevgen .a.g.m..s.49

ve Nasturilere tekrar saldırmak için hazırlık yaptı. Bu girişimlerin ayrıntıları İngiliz konsolosunun büyükelçisine yazdığı 1846 tarihli raporda şöyle dile getiriliyordu: “... *Evvence Hakkari mütesellimi Nurullah Bey'e bağılyken sonradan onun tarafından Bedirhan Bey'e bırakılan Tuhup Nasturilerinin Tiyari olayından daha şiddetli bir şekilde soykırıma maruz kalacaklarını haber veriyorum. Bedirhan Beyin artık esir alıkoymayıp kadın ve çoluk çocuğu idam edeceğini Nasturiler haber almışlardır...*”<sup>63</sup>

Aynı konuyla ilgili olarak Fransa Büyükelçisi Osmanlı Dışişlerine yazdığı yazıda şöyle diyordu: “...*Bedirhan Bey'in son olarak Nasturiler aleyhindeki tehditleri vahim manzaralarla somuçlanmış ve Çal, Sinancı ve Çopi kazaları bir cinayet ve tahrik meydanı haline gelmiştir. 1846 yılının kötülükleri 1843'tekilerini geçmiştir...*”<sup>64</sup>

Aslında İngiltere ve Fransa da Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmak için bahane arıyordu. Oysa Bedirhan'ın yaptıklarından Osmanlı Hükümeti de şikayetçiydi. Bu konuda daha dört yıl önce Sadrazamlık makamından Padişaha sunulan bir raporda şöyle denilmekteydi: “...*Nasturilerin kontrol altına alınması ve bazı şartlara bağlanması İngiltere'nin isteği ise de böylece ortaya çıkacak tabi olma durumu, bağımsız bir hükümet biçimine girerek Nasturiler sözde devletin reayası, manen İngilizlerin sahipliği altında bulunacaktı. Bu hareket şekli İngiltere'nin oralardaki emellerini ve etkinliğini gerçekleştirmek ve sürdürmekten başka bir anlam taşımayacağına göre bu halde Nasturileri onlar, Keldani takımını da Fransızlar kolaylıkla dilediği amaca yöneltecektir. Bu durum yarın bir çok sakıncaları davet edeceğinden işin bugünkü halinde bırakılması bizim için daha hayırlı ve yararlı*”

<sup>63</sup> Nazmi Sevgen, a.g.m. ,s.13

<sup>64</sup> Nazmi Sevgen, a.g.m. ,s.45

*olacaktır...*”<sup>65</sup>

Osmanlı Hükümeti İngiltere ve Fransa'nın müdahalesine rağmen harekâtı sürdürdü. Ömer Paşa komutasındaki birlikler Bedirhan'ın adamlarını bozguna uğrattı ve Bedirhan yakalandı.

Bedrihan ayaklanması bastırıldı ama 1843'teki Tiyari ve 1846'da Tuhup Nasturileri Bedirhan'ın soykırımından kurtulamadı.

Osmanlı Devleti zamanında ortaya çıkan diğer bir Nasturi olayı da 1853-1855 olayıdır. Kırım savaşı sırasında Hakkari bölgesinde bulunan İzzettin Şir adlı aşiret reisini Ruslar elde etmişti. Zaten Bedirhan ayaklanmasının bastırılmasından sonra bölgenin yönetimi İzzettin Şir'e verilmiş fakat onun güçlenerek devlete kafa tutabileceği göz önüne alınıp daha sonra beylikten azledilmişti. İzzettin Şir bu yüzden Osmanlı Devleti'ne kin besliyor ve ayaklanmak için fırsat kolluyordu. Bu amaçla Nasturilerle işbirliği yaptı. Kırım'da Türk-Rus savaşı başlayınca 1854'de İzzettin Şir de ayaklandı. Nasturilerin de katıldığı bu ayaklanma sonunda 1855 yılında Musul ve Bitlis şehirlerini ele geçirdiler. İsyancılar ele geçirdikleri Türk görevlilerini öldürdüler. Kırım savaşının sıkıntıları azalınca devlet konuyla daha rahat ilgilenmeye başladı. Aynı yıl Diyarbekir'li Hacı Timur Ağa isyancıları tamamen ortadan kaldırdı.<sup>66</sup>

İzzetin Şir ile birlikte ayaklanmaya katılan Nasturiler 1877 yılına kadar önemli bir olay çıkarmadılar. Bu tarihte tekrar bir takım hareketlere girdikleri görülmektedir. Görünen odur ki Osmanlı Devleti'nin Ruslarla yeni bir savaşa başlaması Nasturilere

<sup>65</sup> Nazmi Sevgen, a.g.m. ,s.45

<sup>66</sup> Hakkari İl Yıllığı 1967, s.20

fırsat vermiştir. Avrupa her zaman olduğu gibi Nasturileri ve bölge halkını kışkırtmış, devlet olayları bastırmaya çalışınca da Nasturileri koruma konumuna girmiştir. Özellikle Diyarbekir ve Muş arasındaki dağlarda yaşayan aşiretler istedikleri gibi hareket ediyor, yasaları dinlemiyor, ele geçirdikleri her yeri talan ediyorlardı. Bu olaylar devam ederken Bölgede ayaklanma hazırlığına girişen aşiret reisi Şeyh Ubeydullah'ın, Nasturi Patriği Mar Şemun'a iki mektup gönderdiği ve kendisinden yardım istediği haberi İngiltere'nin Van konsoloslughuna gelmişti. Ancak bu işbirliği gerçekleşmemiş sadece bölge halkı ile Nasturiler arasında bazı çarpışmalar olmuştur. Diğer yandan bazı Nasturiler de Ruslarla işbirliği yapmıştır.

Bundan sonraki yıllarda bölge halkı çeşitli yollarla devlete kazandırılırken bu arada Nasturilerin de devlete bağlanması için çeşitli önlemler alındı. Önce Patriğe hediyeler verildi. O zamana kadar ödenmeyen aylıkları ödendi. Daha sonra yapılan görüşmeler sonucu Nasturilerin oturdukları yerin ortasında bir kaza merkezinin oluşturulmasına karar verildi. Karar gerçekleştirildi ve kaymakamlık görevine 2.500 kuruş aylıkla Mar Şemun'un yeğeni David efendi atandı. Aynı zamanda nahiye müdürlüklerine bakan görevlilere aylık verildi. Böylece Nasturilerin devlete bağlılığı sağlanmış olacaktı.<sup>67</sup> Ancak, Birinci Dünya Savaşı başlayınca Nasturiler de yine Ruslar ve İngilizlerle işbirliğine başlamışlardır.

Nasturilerin ilk defa ciddi olarak Osmanlı Devleti'ne başkaldırmaları Birinci Dünya Savaşı'nda başlamıştır. 1914 yılında Osmanlılarla Ruslar savaşa başlamadan önce Patrik Mar Şemun, Van valisi tarafından davet edilmiş ve halkının her türlü şikayetine karşı Osmanlı Devleti'nin gereğini yapacağına dair güvence vermiş ve

<sup>67</sup> Bayram Kodaman, II. Abdulhamit'in Doğu Anadolu Politikası . s.159

kendisine çeşitli hediyeler sunulmuştur. Fakat savaşın ilanı ile durum değişmiştir. 10 Mayıs 1915'de patrik, Rus kumandanıyla konuştuğundan sonra seferberlik ilan etmiştir. Bu ayaklanmadaki Nasturi lideri, bir süre Urmiye Osmanlı konsolosluğu yapmış olan Bedros Ağa, Müslüman aşiretleri kışkırtmış ve 150.000 kişiyi bulan Nasturiyi de Ortodoks yapmıştır. Savaş sırasında Nasturiler, Müslüman aşiretlerle birlikte (bunların arasında Şıkak aşireti reisi Simko da vardır) yine Müslüman halk üzerine çeşitli katliamlar yapmışlardır.

1917'de başlayan Rus devriminden sonra Ruslar geri çekilmiş, silah ve cephanelerini Nasturilere bırakmışlardır. Böylelikle cephenin çökmemesi için tedbir almışlardır. Van'ın Ruslar tarafından ele geçmesinde önemli bir rol oynayan Nasturiler bu kez Osmanlı Devleti ile tek başına savaş yapmak zorunda kaldı. Durumu kurtarmaya çalışan Patrik Mar Şemun Müslüman aşiretlerle iş birliği yapmayı denedi. 16 Mart 1918'de Şıkak aşireti reisi Simko ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede başlangıçta her şey olumlu gitmiş, fakat Simko'nun görüşme sonunda verdiği işaret üzerine, adamları Mar Şemun'u öldürmüşlerdir. Başsız kalan Nasturiler Osmanlı kuvvetlerine karşı aynen Ermenilerin yaptığı gibi çareyi kaçmakta bulmuşlardır. İran'a kaçarken geçtikleri yerleri yakıp yıkmış, yağmalamış ve halkı katletmişlerdir.<sup>68</sup>

İran'a kaçan Nasturilere hemen İngilizler sahip çıktılar. Onları İran'dan Irak'a naklederek Bakuba kampına yerleştirdiler. Aslında burada Nasturiler dört tabur halinde eğitim gördüler. İngilizler Nasturilere, Musul'un İmadiye bölgesini kendilerine vereceğini vaat ettiler. İngilizler Türkiye ile Musul ve çevresi arasında kendi himayeleri

---

<sup>68</sup> Mim Kemal Öke , Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926, s.136-138;Askeri Tarih Belgeleri Dergisi Yıl 1987, s.11

altında bir tampon bölge oluşturmak istiyordu. Bu amaçla 1920 yılında Bedros Ağa İngilizlerin yardımı ile Hakkari'ye doğru bir harekâta girişecektir. Bu harekât da birkaç kanlı saldırının ötesine geçememişti.

Bu başarısızlıktan sonra Irak'taki İngiliz idareciler Nasturileri orduya kaydederek bir daha eğitmeye karar verdiler. Bu eğitimin amacı disiplinsiz olarak gördükleri Nasturileri ciddi bir askeri denetime almaktı.

Müttefikler Ermeni davasını, diplomasi masasında Türkleri mahcup etmek üzere kullanmışlardı. Aynı şeyi bu sefer Nasturileri kullanarak yapacaklardı. Böylece Nasturi problemini anlatan çeşitli dillerde yayınlar yapacaklardı. Paris'te 28 Kasım 1922'de bir propaganda komitesi kurulacak ve bu komite İngiliz delegasyonuna yazarak Musul'un tekrar Türklere verilmeyeceğini umarız diyecektir. İsteklerinden en önemlisi bağımsız bir Nasturi devletinin kurulması idi. Bu devlet Musul, Urmiye, Diyarbakır ve Urfa'yı içine almalı, batıda Fırat, kuzeyde Van gölü, doğuda Türkiye'yi İran'dan ayıran dağlar ve güneyde de Bağdat'ın kuzeyinden geçen ve Fırat'la Dicle'yi kesen bir hatla sınırlandırılmalı idi. Ayrıca, Akdeniz'de İskenderun, İran körfezinde Şattülarap limanlarından faydalanabilmeliydi. Lozan'a gelen Bedros Ağa, davalarına sahip çıkan Curson'a teşekkür ederek İngiliz Hükümetinin emirlerine amade olduğunu söylemiştir. Bedros Ağa 11 Aralık 1922'de yaptığı başka bir başvurusunda İngiltere'nin Nasturilere otonomi vermesiyle, Türkiye'nin Doğu Anadolu, Mezopotamya ve İran sınırında "*savaştan bir milletten(!)*" güçlü bir tampon bölge(!) yaratacağını savunuyordu.

İngiliz delegasyonundan Forebes Adam, Nasturilere Musul'da güvence sağlamanın dışında herhangi bir şey vermelerinin imkansız olduğu görüşündeydi. Zaten Curson Türk, temsilcileriyle görüşmüştü ve onlar da Ankara'dan gelen yazılı muhtıraya

dayanarak Nasturilere aynen Osmanlı millet sistemi çerçevesinde muhtariyet tanımayı kabul etmişler ve söz konusu cemaatin her türlü isteklerini, arzuları doğrultusunda çözümleneceklerine dair söz vermişlerdi. İstenirse Nasturilere maddi takviye, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne temsilci göndermeleri ve bölgedeki diğer aşiretlere karşı himaye edilmeleri de sağlanacaktı. Hatta Nasturiler'den sivil mahalli idareci ve jandarma birliklerinin çıkarılmasını dahi Ankara temin edecekti.

Curson kendisinden Nasturilere Van'ın verilmesini isteyen Bedros Ağa'ya, Milletler Cemiyeti kararını beklemesi gerektiğini, ancak bununla yetinmeyecek olursa dilediği gibi hareket etmekte serbest olduğunu Forebes Adam vasıtasıyla iletcekti.<sup>69</sup> Bundan sonraki olaylar 1923 yılından sonraya ait olduğundan üçüncü bölüm içerisinde ele alınacaktır.

---

<sup>69</sup> Mim Kemal Öke. a.g.e..s.139

### Üçüncü Bölüm

## CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA NASTURİ AYAKLANMASI

### 1. Lozan'da Musul-Kerkük Meselesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında Musul vilayeti 91.000 kilometre kare arazi üzerinde 350.000 kadar nüfus barındıran bir yöreydi. İdari bölünmeye göre Musul üç sancağa ayrılmıştı. Bunlar, Kerkük, Süleymaniye ve Musul Sancakları idi. 1914 (1330) yılı Salnamesine göre Musul Sancağı; Musul, Akra, Dahuk, İmadiye, Zakho ve Sincar, Kerkük Sancağı ise; Kerkük, Revanduz, Kuşnuk, Köş, Raniye, Selahiye, Erbil; Süleymaniye ise merkez ile birlikte Kalambriya, Şehr-i zor, Muhammerah ve Bazyan kazalarını kapsamaktaydı.<sup>70</sup>

Musul meselesini incelemeden önce Türk-İngiliz ilişkilerinde önemli bir yer tutan bu konunun daha iyi anlaşılması için meselenin olduğu ortamı, siyasi, milletlerarası, ekonomik, askerî ve stratejik yönden incelemek daha iyi olacaktır.

Musul bölgesinin Türkiye'ye verilmesi konusunda Lozan konferansında bir anlaşma sağlanamadı ve bu sorunun çözümü Lozan antlaşmasının 3.maddesine göre sonraya bırakıldı. Musul sorunu Türkiye için çok önemli ve hayati bir mesele idi. Çünkü

---

<sup>70</sup> Mim Kemal Öke . a.g.e. ,s. 1

Musul nüfusunun %66'dan fazlası Türk ve Kürtlerden oluşmaktaydı. Bu sebeple Türkiye burada yaşayan ırkdaşlarını İngiltere'ye bırakamazdı. Oysa Musul İngiltere için ikinci derecede önem taşımaktaydı. Musul Türklerin olunca İngiltere buradaki petrol ve madenleri rahatça işletebilirdi. İngilizlerin, Türkiye'nin kendi milli sınırları içinde ekonomik alanda gelişmek amacıyla olduğunu ve Irak üzerinden tecavüz fikri beslemediğini bilmeleri lazımdı.

Lozan'da İngilizlerin ileri sürdükleri en önemli dayanaklar, Milletler Cemiyetinden aldıkları manda vaadi ile Şerif Hüseyin ve Araplara savaşın başında yapmış oldukları vaatlerdi. Oysa Milletler Cemiyeti tarafından Irak mandasının İngiltere'ye verildiğine dair henüz resmi bir belge yoktu. Manda verilmiş olsa bile bu, halkın oyu alındıktan sonra yapılmış olması gerekirdi. Bunun için de serbestçe oy verilebilmesi için önce buraların boşaltılması lazımdı. Bu yapıncaya kadar İngiltere'ye manda verilmiş olsa bile geçerli sayılamazdı. Kaldı ki hukuken Türkiye'ye ait olan bu toprak parçasını onun rızası olmadan hiç kimse başka birine veremezdi.

Musul konusunda yapılacak bir anlaşmayla İngilizler:

\*Musul petrollerini güvenliği Türkler tarafından sağlanan bir bölgede işletebilir ve petrol nakliyatını güvenle yapabilir.

\*Anadolu demiryollarının bir İngiliz şirketi tarafından işletilmesi ile, Samsun-Sivas-Diyarbakır ve doğuda bazı hatların imtiyazını alabilirdi.

\*Türkiye'ye ekonomik faydalar sağlayabilirdi. Bu arada zaten İngiltere, Türkiye'den kapitülasyon yoluyla sürekli olarak ekonomik çıkarlar sağlıyordu.

\*İngiltere, Kafkasya'ya, Suriye'ye, diğer Müslüman milletlere ve bütün doğuya

etkili olacak, boğazlara hakim bir devletin dostluğunu kazanarak bu durumdan faydalanacaktı. Bu çıkarlarına rağmen İngilizlerin Türklerle dost geçinmeye niyetli olmadıkları Musul meselesinde anlaşılmıştır.

Türkiye, Musul meselesini esas itibariyle bir Türk meselesi olarak görmekte ve ekonomik ayrıcalıklar konusunda İngiltere'ye hiçbir güçlük çıkarmayı düşünmemekteydi. Oysa İngilizlerin Musul meselesinde başlıca amaçları:

\* İleride Türkiye'nin parçalanması için iç işlerine karışmayı mümkün kılacak bir Kürt kitlesini ellerinde bulundurmak.

\* Buradaki petrol yataklarından yararlanmak.

\* Kürtleri Araplara karşı korumayı bahane ederek Irak'tan çıkmamak idi.

Türkiye'nin izlediği politika ne kadar yapıcı olursa olsun, İngilizlerin kendi çıkarları açısından izledikleri politika ile bağdaşmıyordu. İstanbul'da yapılan ikili görüşmeler (Haliç Konferansı) bir sonuç vermedi ve mesele Milletler Cemiyetine intikal etti. İngilizler amaçlarına ulaşmak için faaliyetlerine gizlice devam ettiler. Amerikanın gönderdiği misyonerler ve yardım heyetleri aracılığı ile Ermeni ve Nasturileri, Urmiye (Rızaiye) iline geri çağırarak burada kuvvetli bir unsur meydana getirmeye çalıştılar. İngiltere, Amerika ve Rusya'nın çalışmaları sonucunda Ermeni ve Nasturiler, Urmiye'de yoğunlaşmaya başladılar ve onların yardımları ile gelişerek Türkiye için tehlikeli bir hale gelmeleri de yakındı.<sup>71</sup>

## 2. İngilizlerin Musul Sorunu İçin Giriştikleri Faaliyetler

<sup>71</sup> Faik Bulut, Dar Üçgende Üç İsyan, s.239-243

İngilizler, Musul sorununun çözümlenmesinden önce Türkiye ve Rusya'ya karşı Kürt, Ermeni, Nasturi ve Keldani hükümeti kurmak amacıyla idiler. Başka bir milletmiş gibi Kürtleri Türklerden ayırmak için de özel bir titizlik gösteriyorlardı. Bunun için Revanduz'da büyük nüfuz sahibi Sidda adında birini bol para karşılığında kendi hesaplarına çalıştırmaktaydılar. Sidda, Urmiye bölgesine yerleşen Ermeni ve Nasturileri, Kürt aşiretleri ile anlaşarak bir Kürt-Ermeni ittifakı oluşturmaya çalıştı. Bu arada İngilizler Türklere karşı sinsi ve hain planlarını gerçekleştirebilmek için Irak'taki Ermeni ve Nasturileri silahlandırmaktaydılar.

İngilizlerin Türklere karşı kurmak istedikleri bu devletlerden başka bir amaçları ise, eğer Türkiye Rusya ile anlaşacak olursa, Irak sınırında Ruslar ile aralarında tampon bir bölge bulundurmaktı. İngilizler Türkiye'ye karşı faaliyetlerine aralıksız devam ettiler. Bir yandan Nasturileri Hakkari civarına sürüyor diğer yandan da Bitlis ve Erzurum bölgelerine kadar para ve propagandalarını ulaştırarak Kürt aşiretlerini ve özellikle Bitlis'teki Kürt reisleri arasında Kürt bağımsızlığı fikrini yayıyor ve kuvvetlendiriyorlardı. Hatta bu bölgelerden olan bazı Türk subaylarına ulaşarak onların aslen Kürt asıllı olduklarını ve Kürtlerin Türklerden ayrı bir millet olduğuna inandırmaya çalışıyor, böylece onları elde ediyor ve Türkiye'yi Musul sorununda aciz bırakmak ve hatta Türkiye'nin doğu ve güneydoğu kısımlarını ele geçirmek istiyorlardı.

Türklerin, İngilizlerin bu faaliyetlerine karşı tedbir almalarındaki amaçları, İngilizlerin Hakkari iline Nasturileri kullanarak uzattığı eli kırmak ve aynı zamanda Musul sorununun Milletler Cemiyetinde görüşüldüğü sırada İngilizler, Haliç Konferansında tespit edilen sınırın (Şemdinan, Çölemerik, Beytüşşebap kasabalarının hemen güneyinden geçirerek Hazil suyunu takiben Fırat'a kavuşan sınır) güney

kısımlarının Irak'a ait olduğunu iddia ettikleri için buraları işgal sureti ile Nasturileri buradan çıkarmak ve Musul görüşmelerinde üstün bir durum sağlamaktı.<sup>72</sup>

### 3. Nasturi Ayaklanmaları

#### A) Ayaklanma Öncesi Durum

Türk Hükümeti'nin, İngiliz kışkırtmalarına karşı koyabilmesi için örgüt kurması gerekiyordu. İngilizlerin, Nasturileri kullanarak Kürtler arasında propaganda yapmalarını ve Kürtleri kandırmalarını önlemek gerekiyordu. Bu iş için böyle bir örgütün kurulabilmesi ve İngilizler tarafından silahlandırılan Nasturilerin ellerindeki silahları almak lazımdı. Böyle bir harekete girişildiği takdirde İngilizler karışmasalar dahi Türk sınırları içerisindeki Nasturiler kısa bir direnmeden sonra sınır dışına çıkarlar veya sınır dışındaki ırkdaşlarının yardımı ile buldukları bölgede karşı koyabilirlerdi. Bu iki ihtimale karşı hazırlıklı olmak gerekiyordu. Oysa Cizre ve Çölemerik civarında Türk hükümetinin ne idari teşkilatı nede askeri kuvveti vardı. Bu bölgeye asker göndermek ve idari teşkilat kurmak lazımdı. Bunun için Beytuşşebap'a bir piyade alayı ile dağ bataryası, Çölemerik'e bir piyade taburu ile dağ takımı göndermek yeterli idi.

Nasturilerin sınır dışı edildikten sonra tekrar dönmelerini engellemek için, bu bölgedeki sınır taburları yeterli olmadığından Cizre ve Çölemerik sınır taburlarının arasındaki boşluğun özellikle Nasturilere ait kısmında ayrıca bir sınır taburu gerekmektedir. İngilizlerin kışkırtmasıyla Hakkari bölgesinde silahlanan Nasturiler

<sup>72</sup> Faik Bulut, Dar Üçkünde Üç İsyân , s.239-248

bölgede güven ve düzeni bozucu hareketlerini gün geçtikçe artırıyorlardı.<sup>73</sup>

## B) Ayaklanmalar

### +Hangediği ayaklanması

Türk Hükümeti İstiklal savaşından sonra açılan yaraları kapatmak ve savaşın yaptığı tahribatı önlemek için çabalarken bir takım isyanlar ülke içinde görülmeye başlandı.

- |      |                             |
|------|-----------------------------|
| 1924 | Nasturi ve Süryani Harekâtı |
| 1925 | Raman ve Reşko Harekâtı     |
| 1925 | Şeyh Said Ayaklanması       |
| 1925 | Zilan ve Şemdinli Harekâtı  |
| 1927 | Bicar Harekâtı              |
| 1928 | Sasun Harekâtı              |
| 1930 | Zilan Ayaklanması           |
| 1932 | Ağrı Harekâtı               |
| 1937 | Dersim Ayaklanması          |

Bunlardan 1924 yılında yapılan Nasturi harekâtı Hangediği civarında Hakkari valisinin eşkıyalar tarafından esir alınması ve yanındaki askerlerin şehit edilmesi dolayısıyla çıkmıştır.<sup>74</sup>

7 Ağustos 1924'te Nasturiler Hakkari Valisini Hangediği civarında esir aldılar ve yanında bulunan jandarma komutanını ve erleri şehit ettiler. Böylece ayaklanmalar

<sup>73</sup> Faik Bulut. a.g.e., s.249-250

<sup>74</sup> Abdulhadi Toplu. Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyenlar-Ayaklanmalar. s.351,352

başlamış oldu. Hakkari Valisinin daha sonra yaptığı açıklamalar kaçınılma işlemi sırasında üniformalı İngiliz askerlerinin varlığını kanıtlamaktadır. Nasturiler arasında üniformalı ve silahlı İngiliz askerlerinin görülmesi, İngilizlerin, Nasturileri Türkiye Cumhuriyeti aleyhine kışkırtmakta olduğunun bir kanıtıdır.

Hakkari valisi Halil Rifat Bey olayı şöyle anlatmaktadır: “...Beytüşşebap’tan sonra Çal aşiretlerinin de özel teşkillerini ve Nasturilerin yerlerini ve kuvvetlerini yakından görmek ve daha bazı önemli işleri yapmak için 7 Ağustos 1924’de Çölemerik’ten Çal’a hareket edilmişti. Denetlemeye çıkan il jandarma komutanı ile Çal takımına atanan jandarma teğmeni, dokuz piyade, altı süvari jandarma, bir tahsildar, üç hayvan kiracısı olmak üzere dört silahsız sivil de beraberdi. Nasturilerle temas etmemek için alınan bütün tedbirlere rağmen yolumuz Nasturi sınırının en doğusunda ve güneydeki aşiretin yedi saat uzağında, fakat bunlardan ancak beş altı hanenin sakin bulunduğu derin bir dere den geçmekte idi.

Ertesi sabah erken saatlerde bu dere den geçerken birden bire on dakika süreyle dört taraftan şiddetli bir ateşe maruz kaldık. Yolcular arasında vali olduğu anlaşılınca ateş kesildi. 200 Nasturi birden etrafımızı sardılar. Sağ kalan jandarmaların silah ve cephanelerinin alındığı, bizim esir olduğumuz o gün, sekiz saat mesafede Tuhup aşiretinin reisi ve bu cinayet olayının tertipçisi Gülyano adında birinin yanına sevk edildik. Ertesi gün Irak’ın İmadiye hükümetine teslim olunmak üzere yola çıkarıldık. Muhafızlar İngiliz askeri terbiyesi görmüş olacaklar ki aynı İngilizler gibi muamele ediyorlardı. Aşağı Tiyari’ye ait Kiman köyüne gelince bu aşiretin reisi ve aşağı Tiyari Nasturilerinin en kuvvetlisi olduğu halde her vakit hükümetimize dost olduğunu hareketleriyle ispatlayan Hoşab adındaki kişi bu durumu önlemeye çalıştı. Muhafızların

inat etmelerine rağmen, kuvvetle karşı koyacağını bildirdi. Bir gün sonra oraya gelen Gülyano'ya aynı şiddetle karşılıkta bulundu ve dün özgürlüğümüzü iade etti. Bugün Çal'a geldik. Bu çatışmada il jandarma komutanı Binbaşı Hüseyin ile üç jandarma eri şehit, üçü ağır olmak üzere beş jandarma erimiz yaralandı.

Olaya sebep caniler, Çal ve dolaylarındaki aşiretlerden bazılarının hükümetten bunlar üzerine asker gönderilmesini istediklerini iddia ediyorlardı. Tabiatıyla bunlar hareketimizi haber almışlar ve bir gün önce tertibat alarak bu cinayeti kasten yapmışlardır. Tuhub'da Gülyano'nun yanındayken iki İngiliz uçağının üzerimizden uçtuğu ve sabah da epey aşağıdan iki uçağın sınırimız dahilinde dolaştığı bizim esir sıfatıyla İmadiye'ye gönderilmek istendiğimiz ve Nasturiler arasında üniformalı ve silahlı İngiliz askerlerinin görünmesi İngilizlerin son günlerde bunları hükümetimiz aleyhine kışkırtmakta olduğuna hiçbir şüphe bırakmamaktadır.

Bu elim seyahat ve olay Nasturilerin bulunduğu yerlerin geçilmesi güç ve ayakkabı ile yürünmesi mümkün olmayan yüksek dağlar, derin dereler, yolsuz ve ıssız yerlerden ibaret olduğunu ve bir askeri harekât yapılacaksa komutanların bizzat bu havaliyi görmeleri lüzumunun kesin bulunduğunu ve güneyden yardım almadıkları takdirde kuvvetlerinin iyi atıcı ve 2000'den aşağı olmaması gerektiğini bize gösterdi.

Olay bendenize kanlı yaşlar döktürmekle beraber Nasturilerin tedibi ve topraklarından atılmaları için hükümetimize gerçek bir sebep vermiş bulunmaktadır.”<sup>75</sup>

### **+Türkiye'nin Ayaklamayı Bastırmada İzlediği Yol**

Hangediği olayı hükümete karşı ayaklanmış olan Nasturilerin cezalandırılmasını

<sup>75</sup> Faik Bulut. a.g.e.. s.250-251

zorunlu hale getirmişti. Ancak bu ayaklanmayı bastırmak için ileri görüşlülük ve sükunetle gerekli bütün tedbirler alınarak bir harekât düzenlenmeliydi.

Alınacak tedbirler o derece yeterli olmalıydı ki sınır dışındaki Nasturilerin ayaklanalara katılması halinde hepsine birden kesin bir harekât yapılabilirdi. Bu hazırlıklar yapılırken masraftan çekinmemek gerekirdi. Çünkü kaybedilecek zaman hem ayaklananların yararına olacak hem de o bölgede yaşayanlar üzerinde kötü etkiler yaratarak harekâtı güçleştirecekti.

Durumun ciddiyetini gören 7.Kolordu Komutanı, Nasturilere karşı aşiretlerden faydalanmak için aşiret reislerine hediye ve para verilmesini hükümetçe de madalyayla ödüllendirmelerinin uygun olacağını düşünmekteydi. Genel Kurmay Başkanlığı 12 Ağustos'ta 12.Tümen'den bir alayın Van'a gönderilmesini 9.Kolorduya emretmiş, o da bu göreve 36.Alayı ayırmıştı.

Genel Kurmay ayrıca Hakkari valisini pusuya düşüren Nasturilerin cezalandırılması ve bu sırada diğer Nasturilerden bir karşılık görülürse sınırimız içerisinde kesinlikle yok edilmeleri gerektiğini bildirmişti. Ayrıca, harekâtın başarı ile sonuçlanabilmesi için ne gibi tedbirler alınması gerektiğini de 7.Kolordu'dan sormuş ve Kolorduya 40.000 lira göndermiştir.

Genel Kurmay Başkanı bu konu üzerindeki düşüncelerini 13 Ağustos 1924'de Başbakanlığa arz etti. Genel Kurmay Başkanlığının önerisi üzerine Bakanlar Kurulu Nasturi ayaklanmasının bastırılması için özetle şu kararı aldı:

Hakkari ilindeki Hangediği olayı üzerine Nasturilere karşı alınacak tedbirler Bakanlar Kurulunun 14 Ağustos 1924 günü yaptığı toplantıda görüşülerek şunların

yapılması ve gerekli Bakanlıklara bildirilmesi kararlaştırılmıştır:

1. Nasturi ayaklanmasının bastırılmasına Genel Kurmay Başkanlığı memur edilmiştir. Silahlı olarak ayaklanan Nasturiler kesinlikle cezalandırılacaktır.

2. Genel Kurmay Başkanlığının tasavvur ve tedbirlerinden başka Bitlis bölgesine de bir alay getirilmesi ve Bitlis seyyar jandarma taburunun harekâta katılmasının hesaba katılmaması ve Van jandarma taburunun alınmasının, söz konusu alayın getirilmesinden sonra duruma göre tayini.

3. Harekatin mümkün olduğunca hızlı yapılması, aşiretlerden faydalanılması, statüko sınırına tecavüz edilmemesi Genel Kurmayın uygun gördüğü tedbirlerdir.

4. Bitlis vali vekilinin Bitlis'ten alınması düşünülmemektedir.<sup>76</sup>

Yapılacak bu harekât yeni Türkiye Devleti için çok büyük önem taşıyordu. Çünkü Devletin aşiretler üzerindeki otoritesi böylece ortaya konulmuş olacaktı. Bu durum da hem iç politika hem de dış politikadaki gelişmeler için önemli idi.

14 Ağustos 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu, Nasturi ayaklanmasını bastırma kararı alınca aynı gün Genel Kurmay Başkanlığı da bazı önlemler aldı. Bu çerçevede içerisinde Şırnak'a bir tabur, Diyarbakır'a bir tabur, Elazığ'a bir alay gücünde askerler gönderildi. Ayrıca 17. Tümen Komutanı Nurettin Paşa, Tümenin emir ve komutasını geçici olarak Tugay Komutanına bıraktı. Diğer yandan Nusaybin, Mardin, Cizre, Van ve Bitlis bölgelerindeki birliklerde yeni düzenlemeler yapıldı. Birlikler, Süvari birlikleri ve Dağ bataryaları ile güçlendirildi. İki Gün sonra Genel Kurmay Başkanlığı yeni bir kararla 7. Kolordu Komutanının isteği üzerine 2. Piyade Tümeni'nin bütün

<sup>76</sup> Faik Bulut, a.g.e..s. 252, 253, 255, 256

Piyade Kıtaları ile iki güçlü dağ bataryası ve bir Süvari Tümeni'nin harekâta katılmasını emretti.

Harekâtın, Kara Kuvvetlerindeki bu düzenlemelerinden ayrı olarak hava harekâtının da yapılmasına karar verildi. Bu amaçla Hava Kuvvetlerinden 8 uçaklı bir bölüğün Diyarbakır'a gönderilme hazırlığı yapıldı. Yine hava harekâtında kullanılmak üzere Mardin ve Cizre yakınlarında bir kilometrekare genişliğinde iki uçuş alanının yapılmasına başlandı. Harekâtın tümünü bizzat 7.Kolordu Komutanı yönetecekti.

Harekât için son derece önemli olan muhabere işi için 7.Kolordu emrine üç adet dağ telsiz merkezinin hızla gönderilmesi Milli Savunma Bakanlığında istendi.

Bir yandan bu hazırlıklar sürerken diğer yandan da istihbarat yapılıyordu. Bu çerçevede içerisinde İran sınır komiserliğinden alınan raporda bir kısım Nasturi Kuvvetlerinin İran üzerine, diğer bir kısım Nasturi kuvvetinin ise Revanduz yönünden Şemdinan'a saldıracağı ve Çal yönünden başka bir Nasturi kuvvetinin ise Çölemerik üzerine yürüyerek Hakkari ilinin tümünün işgal edileceği bildiriyordu.

Bu istihbarat üzerine birliklerde bazı yeni düzenlemeler yapıldı. 17 Ağustos'ta 7.Kolordudan alınan bilgide yukarıda belirtilen hazırlıkların yapılmaya başlandığı öğrenildi. Ertesi gün Genel Kurmay 7.Kolorduya verdiği emirde birliklerin güçlendirilmesi yolunda yeni hazırlıkların yapılmasını istedi. Ayrıca Çölemerik, Beytüşşebap, Harbur ve Cizre'den toplam 2.600 aşiret erinin toplanmasını bildirmiş ve birliklerin şu kuruluş içinde düzenlenmesini istemiştir. Toplam 5 grup olacaktı. Bunlar Başkale, Çölemerik, Beytüşşebap, Harbur ve Cizre grupları idi. Bu grupların başında sırasıyla Van vali vekili Albay Süleyman Sabri, 2.Tümenin 1.Alay komutanı Yarbay

Osman Avni, 17.Tümen Komutanı Mirliya Nurettin Paşa, 1.Süvari Tümen Komutanı Mirliya Mürsel Paşa ve 14.Süvari Tümeni Ferit Bey bulunacaktı. Bunlardan başka 7.Kolorduya bağlı birliklerden 17.Tümenin 62.Alayının 1.Taburu ve 7.Kolordu Süvari bölüğü de bu kuruluşa dahil edildi.

Bu askeri hazırlıklar yapılırken bir yandan da propaganda çalışmaları yapılıyordu. Bu amaçla bölge halkına şu noktaların telkin edilmesi üzerinde duruldu *“Hakkari Valisini esir ve jandarmalarımızı şehit eden Nasturi eşkıyası ile bunlara yardım eden aşiret ve kişiler mutlaka ve şiddetle perişan edilecektir. Bu kişiler Musul'a hatta İngiltere'ye kadar gitseler bile takip edilecektir. Askerimize karşı silah kullanmayanlara ise kesinlikle silah atılmayacaktır. Hatta Hükümete daha önceleri itaat etmeyenler bize sığındıkları takdirde bunlara iyi davranılacaktır. Eşkıya bile sığındığı ve itaat ettiği takdirde aynı şekilde muamele görecektir.”* Bunların yapılmasındaki amaç aşiretlere Türk Hükümetinin bu konudaki kararlılığını göstermek, aralarına korku ve tereddüt sokarak İngilizler tarafından yapılan propagandanın etkisini azaltmak, bozgunculuk ve muhalefet yaratmak idi.

23 Ağustos 1924'te ayaklanmayı bastırmakla görevli 7.Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'dan Genel Kurmay Başkanlığına bir rapor geldi. Bu rapora göre erlerin çoğu yeni idi ve aralarında savaşa katılmış olanı yoktu. Mevcudun üçte birini ikmal erleri oluşturuyordu. Birliklerin bir kısmı önceki emirlere göre toplanma bölgelerine hareket ettikleri için eğitim kısmen durmuştu. Bu nedenle söz konusu birlikler toplanma yerlerine gittiklerinde derhal eğitime başlamalı muharebe atışlarını tamamlamalı ve gereken eğitim verilmeliydi.

Hakkari sınırları içindeki Nasturi eşkıyasını eldeki kuvvetle yok etmek

mümkündü ancak bunlar Musul'dan takviye alırlarsa Nasturiler İngilizler tarafından yönetilebilir, himaye ve teşvik görebilir ve böylece ayaklanmayı bastırma işi güçleşebilirdi. Bu amaçla ayaklanmayı bastırma işi kesin olarak başlamadan önce Kolordunun şu hususları yapmış olması gerekiyordu.<sup>77</sup>

\*Yeme-içme ve muhabere işlerini esaslı bir şekilde düzenlemek

\*Harekât bölgesine gereği kadar cephane yığmak

\*Geniş ölçüde propaganda yapılarak çok miktarda aşiretin bizimle harekâta katılmasını sağlamak

\*Bölgede mevsimin elverişsiz olduğu Ekim ortasına kadar ayaklanmayı bastırma işini tamamlayabilmek için harekâta Eylül başında kesinlikle başlamış olmak

\*Bölgedeki aşiretlerin bize veya isyancılara katılabilme durumuna göre Süvari Tümenini yeniden konuşlandırmak.

\*Cizre sınır taburunun Dicle yakınındaki görevini aşiretlere bırakmak suretiyle taburu Cizre doğusunda toplamak.

Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa'ya göre Türkiye sınırları içerisindeki Nasturi Kuvvetleri 1.000 ile 3.000 tüfek arasında değişiyordu. Sınırımız dışında önceleri Süvari olan Nasturi kıtaları sonra Piyade düzenine girmiş ve 300 ile 600 mevcutlu 8 tabur oluşturulmuştu. Türkiye sınırları içerisindeki Nasturiler ile birlikte genel toplamları 3.400 ile 7.500 arasında idi. Sonuç olarak Nasturiler gerek insan sayısı gerek silah sayısı bakımından iyi durumda değillerdi ve eldeki birliklerle kolayca ayaklanma bastırılabilirdi. Eğer İngilizler Nasturilere top ve uçak gibi silahlarla yardım ederlerse bu durumda Türk Birliklerinin Musul'u işgal etme hakkı doğacaktı.

<sup>77</sup> Basile Nikitine, İ.A. "Nasturilik" maddesi, s. 209 ; Faik Bulut , a.g.e. , s.257-272

Türkiye'nin yaptığı bu çalışmaların karşısında İngiltere de aksi bir politika izliyordu. Hatta Ankara'ya kadar gelen söylentilere göre Nasturiler sayı bakımından çok güçlü idi. Bu durumda Türklerin ayaklanmayı bastırabilme şansları yoktu.

Bu arada bazı Nasturiler bizim yanımızda yer almıştı. Ancak bunlara bakarak aşırı bir güven yanlış olurdu. Aksine bu gibi örneklere rağmen son derece uyanık olunmalı idi. Hatta Kürtlerin bir kısmının İngilizler tarafından kandırılmış olmaları hesaba katılmalı ve bu gibilere uygun biçimde, aldatıldıkları anlatılmalı ve güven verilmeliydi.

Nasturi ayaklanmasını bastırmak amacıyla yapılan ve yapılmakta olan bu hazırlıklar için gerekli olan para da bir yandan sağlanıyordu. Bu amaçla Osmanlı Bankasından 50.000, Ziraat Bankasından 30.000 ve defterdarlıktan 20.000 olmak üzere toplam 100.000 lira verilmiş, ayrıca Osmanlı Bankasınca Kolordu emrine 200.000 liralık kredi açılmıştı.<sup>78</sup>

Her ne kadar Türk Hükümeti, İngilizlerin bu olaya doğrudan karışacaklarına ihtimal vermiyorsa da, İngilizler daha önceleri hep yaptıkları gibi çeşitli yollar ve oyunlarla Türkiye'yi zor duruma sokabilirlerdi. Bu ihtimal için de önlem almak yerinde olurdu.

Yapılmakta olan hazırlıklar, karşılaşılan büyük güçlüklerle rağmen hızla ilerliyor, bu arada karşı tarafın durumu da yakından izleniyordu. Geçmekte olan mevsim nedeniyle hazırlıkların hızla tamamlanarak harekâta bir an önce başlanması gerektiği için bu tarihin Ağustos sonu olup olamayacağı tümen komutanlarına sorulmuştu. Gelen

---

<sup>78</sup> Faik Bulut, a.g.e., s. 264

cevaplardan harekât hazırlıklarını yavaşlatan iki önemli unsur ortaya çıktı. Bunlardan ilki bölgede yeme içme için yeteri kadar malzeme olmaması ikincisi ise sağlanabilen yiyecek maddelerini birliklere ulaştırabilmek için yeteri kadar taşıma aracından yoksun olunmasıydı.

Türk Hükümeti bölgedeki aşiretlerden de yararlanmak için çalışmalar yaptı. Bütün bu çalışmalara rağmen harekâtı gerçekleştirecek olan birliklerin sadece hükûmet emrindeki birlikler olduğu söylenebilir.

#### **+Ayaklanmanın Bastırılması**

Nihayet 7.Kolordudan alınan bir telgrafta 1.Süvari Tümeni 11 Eylül akşamı bir alayla harekete geçecek, 15 Eylül akşamına kadar bütün tümen harekâta başlamış olacaktı. Ertesi gün ise (16 Eylül) Beytüşşebap ve Çölemerik grupları harekâta başlayacaktı. Özellikle Harbur ve Zap ırmakları arasında kalan Çukurca bölgesinde harekât sürecekti, İngilizler yardım etmediği takdirde 20 Eylül'de bölge işgal edilecekti. Harekât belirlenen şekilde başladı. Çarpışmalar 12 ve 13 Eylül tarihleri arasında şiddetle devam etti ve 20 Eylül'e kadar aynı şekilde devam etti. Ancak bu çarpışmalarda İngilizler özellikle hava harekâtı olarak Nasturilere yardım ettiler. İngiliz uçakları Türk Birliklerine ciddi zararlar verdi. İngilizlerin hava saldırılarını kesmek için İngiliz Karakollarının bulunduğu bölgelere karşı saldırılar yapılması kararlaştırıldı ve bölgeye, ortaya çıkacak durumdan İngilizlerin sorumlu olacağı duyuruldu.<sup>79</sup>

21 Eylül günü önceden hazırlanan plan hemen hemen gerçekleşmiş oldu. Silahla önlenemeyen İngiliz hava saldırıları, Türk birliklerine önemli zararlar vermeye devam

<sup>79</sup> Faik Bulut, a.g.e., s.275-288

ediyordu. Bu durumda bu saldırıların siyasi girişimlerle engellenmesi istendi. Eğer bu mümkün olmazsa harekât bölgesinin genişletilmesi istendi. Çünkü üç saat havada kalabilen İngiliz uçakları buralara kadar ulaşamayacaklardı.

22 Eylül günü Nasturilerin bulunduğu mağaraları kuşatan Çölemerik grubu çarpışmaları sürdürdü ve bölgede Nasturilerden eser kalmadı. Bundan sonraki günlerde bölgenin diğer cephelerindeki çarpışmalar da aşağı yukarı aynı şekilde devam etmişti. Yalnız 27 Eylül'de Bido'da bulunan 14.Süvari Alayı yaklaşık 500 kişiden fazla olduğu belirtilen ve makineli tüfeklerle donatılmış olan Nasturilerin saldırısı karşısında kademe kademe geri çekildi.

Ekim başına gelindiğinde bütün Nasturilerin İmadiye yönünde kaçtıkları ve bunların sayılarının 5.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir.

İngilizlerin kışkırtması ile başlayan ve onların sevk ve yönetimlerinde kuvvet kullanarak destekledikleri Nasturi ayaklanmasına karşı o günün çok güç şartları içinde yapılan ayaklanmayı bastırma harekâtı başarı ile tamamlanmış fakat isyancıların büyük bir kısmı sınır dışına kaçarak kurtulmuştu. İngilizlerin Musul dolayısıyla çıkardıkları bu sorun siyasi ve askeri çok çetin mücadeleler sonucunda her iki tarafın kısmen lehlerinde kabul ettikleri bir sınırın iki tarafına çekilmekle halledilmiş kabul edildi.

Nasturi ayaklanmasında bu başarı gösterildi ama ayaklananlar elden kaçırıldı ayrıca bu başarı Musul meselesinin çözümünde Türkiye'ye fazla bir yarar sağlamadı.<sup>80</sup>

Nasturi ayaklanması bu şekilde kısa sürede bastırıldı ama bölgede İngilizlerin

---

<sup>80</sup> Ekrem Üçyiğit, Türk Ansiklopedisi, "Nestorius ve Nesturilik" maddeleri, s.205,206; Faik Bulut, a.g.e., s.307

çıkardığı sorunlar bitmedi. Zaten görüldüğü üzere İngilizlerin çıkardığı ve fiilen yardım ve destek verdikleri 1924 Nasturi ayaklanması aslında Musul sorununun bir parçasını oluşturuyordu.<sup>81</sup> Zira İngilizlerin asıl amacı Lozan görüşmelerinde askıya aldıkları Kuzey Irak'taki petrol bölgelerini Türkiye'ye bırakmamaktı. Türkiye ise büyük bir kısmı Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan bu topraklar üzerinde haklı olarak hak iddia ediyordu. Ayrıca, bölge halkının yüzde yetmişine yakınını Türk'tü. İşte Nasturi meselesinin temelinde bu gerçek neden yatıyordu.

İngiltere ne pahasına olursa olsun Kuzey Irak'taki zengin petrol yataklarını ele geçirmeliydi. Türkiye ise 1924 yılının çok zor şartları içinde ancak bu kadar hareket edebildi.

#### **4. Musul Meselesinin Milletler Cemiyetindeki Safhaları**

6 Ağustos 1924'de Britanya Hükümeti adına Sir Lancelot Oliphant, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurarak gündeme Türkiye ve İngiltere arasındaki Musul meselesinin alınmasını istemişti.

Bir hafta sonra Dış İşlerinde -D.G. Osborne'un bir başka başvurusunda da İngiltere Irak ve Türkiye arasında daha adil ve doğal sınırların çizilmesine yönelik teklifinin Milletler Cemiyeti üyelerine dağıtılması için genel sekretere rica etmişti.

Bu muhtıra İngiltere'nin Lozan'da ifade ettiği hususları bir kere daha tekrar ediyordu. Siyasi, tarihi, ekonomik ve stratejik açıdan konuyu değerlendiren Londra, Musul'un bu çerçevede içerisinde Irak'ın vazgeçilmez bir parçası olduğunu savunmaktaydı. Konu ile ilgili olarak İngilizler, Türk hükümeti tarafından verilen

---

<sup>81</sup> Faik Bulut. a.g.e., s.298-305

rakamların doğru olmadığını söylemişlerdi. Bölgedeki Araplar buranın Türklere bırakılmasını istememekteydi. Bölgede yaşayan Yezidiler, Museviler ve Nasturiler de Türk hakimiyetinde kalmak istemediklerini belirtmişlerdi.

İngilizler, Musul ile Türkiye arasındaki ticaretin önemsiz olduğunu iddia edip yörenin Irak'la ticari iş birliği yaptığını iddia ediyorlardı. Ayrıca coğrafi ve stratejik açıdan da İngiltere'nin teklif ettiği sınırın doğal olarak da (dağlarla) iki ülkeyi ayırdığı savunuluyordu. İngiltere'nin bu görüşleri Mekke Hükûmeti tarafından da destekleniyor ve bir kez daha Araplar, Türklere karşı İngilizlerin yanında yer alıyorlardı. Hatta Mekke Hükûmeti dış işleri bakanı Fuad verdiği demeçte Milletler Cemiyeti aleyhte bir karar alırsa Irak'ın buna kayıtsız kalmayacağını söyleyerek konseyi tehdit ediyordu.<sup>82</sup>

İngiltere ve Mekke hükümetinin bu girişimleri karşısında Türk Hükûmeti Milletler Cemiyeti Konseyi'ne verdiği notada İngiltere'nin Lozan görüşmelerinden beri Musul konusunu ikili görüşmelerle çözmekten kaçtığını ve uluslararası bir sorun haline getirmeye çalıştığını bildirdi. Buna rağmen Ankara, meselenin Milletler Cemiyetinde görüşülmesine karşı olmadığını da belitti. Böylece konu Milletler Cemiyeti gündemine hemen alındı. Ancak Türkiye'nin isteği üzerine görüşme yirmi gün ertelendi ve Türk delegesinin Cenevre'ye gelmesi beklendi.

Türkiye 5 Eylül tarihli bir mektupta Musul meselesine ilişkin görüşlerini Konsey üyelerine dağıttı. Bu muhtıradaki etnik, siyasi, coğrafi, ekonomik ve askeri sebepler çerçevesinde Musul'un Türkiye sınırları içinde kalması gerektiği belirtiliyordu. Milletler Cemiyetindeki görüşmeler bu çerçevede devam etti.

Her iki ülke de bir yandan Milletler Cemiyetine etki ederek amacına ulaşmak

<sup>82</sup> Mim Kemal Öke, a.g.e., s.141

istiyor, diğ er yandan da bölgede bir takım harekâtlara girişiyorlardı. İngiltere 9, 12 ve 14 Eylül'de Türk mevzilerine bir hava harekâtı düzenlemiş ve bu saldırıda üç asker ölmüş ve 12 asker yaralanmıştı. Türkiye 23 Eylül'de durumu Milletler Cemiyeti sekreterine bildirdi. Bu saldırının tesadüfen olmadığını gizli bir planın parçası olduğunu zaten İngiltere'nin Haliç Konferansından sonra Hakkari bölgesindeki Nasturileri kıskırtarak ayaklandırdığını söyledi. Yukarıda da anlatıldığı üzere bu saldırı sırasında vali esir edilmiş ve Nasturi isyancılara İngiltere hava desteği sağlamıştı. Görüldüğü gibi İngiltere bir yandan Milletler Cemiyetini etkilemeye çalışıyor, diğ er yandan da anlaşmalara rağmen saldırılarını sürdürüyordu.

Konu bu noktaya gelince Milletler Cemiyeti Konseyi Musul sorununu çözmek üzere üç kişilik araştırma komisyonunun kurulmasına karar verdi. Buraya kadar gelişmeler iki taraf için de eşit düzeyde gidiyordu. Gelişmelerin bu şekli İngilizleri kızdırdı. İngiliz devlet adamlarından Linsday, meslektaş Oliphant'a yazdığı özel bir mektubunda Musul meselesi Türkiye ve Türkler hakkında görüşlerini şöyle ifade ediyordu *"...Küstahlığı beceriksizliğine eşittir; gücü ile de ters orantılıdır. Şerefli davranışın ne olduğunu bir türlü öğrenemez. Lozan'daki pek çok kararı uygulamayacaktır. Yönetimi yolsuzluklarla örülüdür. Dürüstlüğü bilmez. Ona merhamet etmek gereksiz bir israftır. Eğer majestelerinin hükümeti onu yakasından kaldırıp yere çalarsa zevkten uçacağım...Nasıl olsa dövüşecek cesaretleri yok; zaten şu anda birbirlerini yiyorlar..."*<sup>83</sup> Sözde devlet adamı olan bu terbiyesiz İngiliz'in mektubu, Musul meselesini nasıl çözeceğini açıkça gösteren bir kanıttır. Bir millete bu kadar ağır hakaret eden böyle karakterdeki bir kişinin çözüm şekli elbette sağlıklı ve adil

<sup>83</sup> Mim Kemal Öke , Musul Meselesi Kronolojisi, s.144

olmayacaktır.

Maalesef bütün çabalara rağmen İngiltere tahrik ve saldırılarına devam etti. Araştırma komisyonu daha çalışmalarına başlamadan İngiltere Hükümeti son kararı Türkiye'nin kabul edip etmeyeceğine dair bilgi versin diye İstanbul'daki temsilcilerini sıkıştırıyordu.

Milletler Cemiyetinde bu çalışmalar ve girişimler sürerken İngiltere'nin Irak'taki yüksek Komiseri, Musul sınırındaki Türk birliklerine karşı kullanılmak üzere Nasturileri silahlandırma izni istedi. Bu görüşe dışişleri ve hava kuvvetleri de katıldı. Böylece Nasturiler bir kez daha İngilizlerin maşası olarak kullanıldılar. Ama hiçbir zaman kullanıldıklarının farkına varamadılar.

Araştırma komisyonu sonunda çalışmalarına başladı. Uzun süren çalışmalar sonucunda sorun yine İngiltere'nin istediği şekilde çözümlenecekti.<sup>84</sup>

Nasturi sorununu inceleyen komisyon, Türk tezini bütünüyle kabul edecektir. Çarpışmalar sırasında pek çok Nasturinin de öldüğünü kabul eden komisyon Nasturilerin 35.000 kadarını İngilizlerin Bağdat yakınlarında Bakuba kampına topladıklarını da raporunda yazacaktır.

Yerli halkla çatışmaların artması üzerine Irak'taki İngiliz idarecileri Nasturileri Irak sınırı dışarı çıkarma yolunu aradılar ve onları Türkiye sınırı içerisine sokmaya çalıştılar. Eğer Türkiye bu çözümü kabul ederse İngiltere bir taşla iki kuş vurmuş olacaktı. Çünkü Nasturilerin yerleştirildiği bir bölge, Türkiye'nin Musul'a muhtemel bir

<sup>84</sup> Milletler Cemiyeti tarafından 30 Eylül 1924 tarihinde oluşturulan Komisyonun raporu için bk. "Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı"; Bülent Demirbaş, Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı Devleti'nde Kuveyt Sorunu, İstanbul 1991 ; Vladimir Minorsky, Musul Sorunu (çev. Salim Şahin), İstanbul 1998; Kemal Melek, İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu, Ankara 1983.

saldırısında engel oluşturacaktı. Böylece Nasturi sorununa Musul tartışmaları arasında değinilmesi İngiltere'ye Türkiye karşısında bir koz veriyordu. Komisyon Nasturilerin Musul'a dönmelerini kabul etti. Savaşta hareketlerinden dolayı Türklerin onlara iyi davranmayacağı konusunda endişeli idiler. Buna karşılık Nasturilerin Musul'a yerleştirilmeleri yöre halkı içine Türk aleyhtarı bir grubun monte edilmesini sağlayacaktı. Bu da komisyona, Musul'un Türkiye'ye bırakılmaması için ekstra bir sebep olacaktı. İngiliz diplomatlarının Nasturi sorununu ortaya atmaktaki amacı bu bahane ile olayı bu yöne sürüklemektir. İngiltere'nin istediği buydu. Bu sonuç Musul'un geleceğini belirlemesi açısından oldukça etkili olacaktır.

Nasturileri kullanarak Musul sorununu bu noktaya getiren İngiltere daha büyük bir oyuna girişecek ve Türkiye'de Şeyh Sait ayaklanmasını başlatacaktır. Bu da Türkiye'nin Musul'u kaybetmesine yol açacaktır.<sup>85</sup>

---

<sup>85</sup> Mim Kemal Öke, Musul Meselesi Kronolojisi. s.166.167 ; Mim Kemal Öke, Musul ve Kürdistan Sorunu, s.157,158.

## SONUÇ

Türkiye'nin yakın tarihi, bugün yaşanan olaylarla sıkı sıkıya bağlıdır. Eğer iç ve dış politikayı belirlemek ve uygulamak durumunda bulunanlar yakın tarihimizi bilmezlerse yaşanmakta olan olaylara çözüm getirmeleri son derece zordur. Bazen tarih içinde küçük ve önemsiz gibi görünen sorunların, konu incelendiğinde ve olay güncelleştirildiğinde son derece önemli olduğu görülür. İşte Nasturi olayları bunlardan biridir. Tarih araştırmaları içinde fazla yer almayan bu mesele, bugün Türkiye'yi çok yakından ilgilendiren sorunlarla iç içedir.

Tezde görüldüğü üzere Türkiye'nin de içinde bulunduğu Orta Doğu'daki bütün sorunların temelinde güçlü Avrupa devletlerinin politik ve ekonomik çıkarları yatmaktadır. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve Rusya, Nasturi meselesiyle yakından ilgilenmiştir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar da konuyla yakından ilgilidir. Aslında içeride birlik, bütünlük, hukuk devleti düzeni, sosyal ve ekonomik istikrar ve benzeri konularda gerekli düzeyi tutturmuş olan ülkelerde, dışarıdan bir saldırının olması da zayıf bir ihtimaldir. Dikkat edilecek olursa diğer zamanlarda ve farklı bölgelerde ortaya çıkan ayaklanmaların büyük bir kısmı da yine aynı sebeplere dayanır ve Nasturi ayaklanmalarıyla paralellik gösterir. Sırp, Yunan, Bulgar ayaklanmaları, Ermeni ve hatta Arapların çıkardıkları ayaklanmalar ile Nasturi ayaklanmaları arasında büyük farklar olduğu söylenemez.

Osmanlı Devleti çökerken, Avrupa'nın güçlü devletleri, dünyanın yaklaşık üçte ikisini sömürge yapmıştı. Giriş bölümünde ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi bu devletlerin ortak çıkarları Osmanlı topraklarında düğümleniyordu. Bu tarihi gerçek Osmanlı Devleti'nin bir süre daha yaşamasını sağladı. Çünkü İngiltere, Uzak Doğu'daki sömürgelerine giden kısa yolu elinde tutmak isterken, Fransa Akdeniz'de güçlü bir devlet istemiyordu. Rusya ise mutlaka Akdeniz'e inmek istiyordu. Avrupa devletlerinin çatışan bu çıkarlarını Osmanlı Devleti kullanmaya çalıştı. Ancak, her zaman istenen sonuç elde edilemedi. Diğer yandan güçlü Avrupa devletlerinin çıkarlarında da zaman zaman değişiklik oldu.

Rusya bütün kuzey Asya'yı işgal ve oradaki milletleri esir ederken, Avusturya Orta Avrupa'yı ezerken, Fransa ve İngiltere dünyanın yarısını sömürge yaparken ve bu ülkeler Afrika'dan siyah derili insanların milyonlarcasını köle yaparken yine aynı devletler, Osmanlı Devleti'ni sık sık protesto edip, Osmanlı teb'ası olan bazı toplumlara özgürlük istiyorlardı. Güya Nasturiler bunlardan biriydi.

Osmanlı topraklarında yaşayan ve Türk olmayan Gayrimüslimler ve Müslümanlar, şu soruyu acaba kendi kendilerine sormuşlar mıdır? *En az beş yüz yıl huzur ve güven içinde yaşadiktan sonra, neden son yüz yılda azılı birer düşman kesildik?*

Osmanlı Devleti 16. yy. ortalarında Hakkari bölgesini yönetimi altına almış ve 19. yy. ortalarına kadar tam üç yüz yıl hiçbir sorun çıkmamıştı. Şimdi ne değişti de Nasturiler, Türk aşiretlerine, köylerine ve kasabalarına saldırıp insanları katletmeye başladılar? Değişen, yukarıda anlatıldığı üzere, dünyanın sosyal ve ekonomik şartları, başta İngiltere olmak üzere güçlü Avrupa devletlerinin çıkar hesapları ve Osmanlı

Devleti'nin içine düştüğü çıkmazdı. Bütün bu nedenler bir araya gelince bu olayların ortaya çıkması da elbette kaçınılmaz olacaktı.

Osmanlı Devleti dönemindeki Bedirhan ayaklanmaları ile ilgili olarak Nasturi olayları bastırıldı ama Türkiye'nin içine düştüğü zor şartları gören İngiltere yine dikkatleri konunun üzerine çekti. 1917'de Rusya'da ihtilal çıkması üzerine Rusya bölgeden çekildi. Fransa, bölgede İngiltere ile mücadele etmekten vazgeçti, Suriye ve Lübnan bölgesini işgal etmekle yetindi. Amerika Birleşik Devletleri yaptırdığı araştırma sonucu Türkiye üzerinde oyun oynamanın kendi çıkarları açısından yararlı olmayacağını gördü ve bölgedeki etkinliğini azalttı. Geriye İngiltere kaldı.

Bölge, o sırada dünyanın bilinen en zengin ve kaliteli petrol yataklarına sahipti. İngiltere, o sırada dünyanın en sanayileşmiş ülkelerinden biri ve en geniş sömürge topraklarına sahipti. Bu geniş toprakları elde tutabilmek için büyük bir donanma kurmuştu. Hem sanayisi, hem donanması için hayati bir madde olan petrol ve bu petrol yataklarının bulunduğu Musul-Kerkük bölgelerini elden çıkarmak niyetinde değildi. Bu sırada Türkiye bir Kurtuluş Savaşından çıkmış, olabildiğince zor durumdaydı. Öyleyse İngiltere bu topraklar üzerinde çıkarları doğrultusunda bir takım politik oyunlar oynayabilirdi. Bu kez elinde Nasturi maşası ve Türk milletinin bir parçası olan Kürtler vardı. 1924 Nasturi ayaklanmalarından sonuç alamayan İngiltere, 1925 yılında Şeyh Sait ayaklanmasını başlattı ve önemli ölçüde istediği sonucu aldı.

Günümüzde bu oyunlar değişik şekillerde yeniden sahneye konulmuştur. Türkiye'ye düşen tarihten aldığı dersle bu oyunlara düşmemesi, bunun için de milletçe birlik ve bütünlük içinde olmasıdır.

## ÖZET

Batılı tarihçilerin yanlış olarak “Doğu Süryanileri” dediği Nasturiler, uzun yüzyıllar sessiz sedasız yaşamışlarken, özellikle 19. yy.ın ikinci yarısı ile 20. yy.ın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti’ne ve Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmaların temel nedenleri, iki toplum arasındaki din farkı, bölgenin ekonomik potansiyelinin bulunmaması, sosyal bakımdan geri kalmış aşiretler halinde yaşamaları ve en önemlisi Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Rusya ve Fransa’nın politik çıkarlarına alet olmaları şeklinde açıklanabilir.

İlk Nasturi hareketleri Osmanlı Devleti döneminde 1843 yılında başladı. Olaylar zamanla büyüyerek devam etti. İngilizler, Kürtleri de aldattı. Sanki onlar başka bir milletmiş gibi, Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklandılar. Böylece, Osmanlı Devleti son yıllarında bir dizi Bedirhan isyanlarıyla uğraşmak zorunda kaldı.

Aynı taktiği uygulayan İngilizler, Musul sorunu gündeme geldiğinde önce Nasturileri ayaklandırdı. 1924 yılında ortaya çıkan bu ayaklanma, Türkiye Cumhuriyeti’nin kararlı bir harekâtı sonuncu yaklaşık on beş gün içinde bastırıldı. İngiltere bundan sonuç alamayınca 1925 yılında Şeyh Sait ayaklanmasını başlattı. Böylece Musul meselesini büyük ölçüde kendi istediği biçimde çözmeyi başardı.

Tezde ana hatları çizilen bu olayların mümkün olduğu kadar ayrıntılarına inilmeye çalışılmıştır.

## ABSTRACT

Nestorians who are wrongly called "Eastern Assyrians" by the western historians lived peacefully for a long period in the Ottoman Empire. However, in the second half of the 19th Century and in the first quarter of the 20th Century they rebelled against Ottoman Empire and the Turkish Republic. The main reasons for these rebellions were the difference of religion between Turks and Nestorians, the absence of economic potential, Nestorians' living as tribes that were undeveloped and the most important of all, the U.S.A's, England's, Russia's and France's political benefits on them.

The first Nestorian movements started in 1843 during the Ottoman Empire. England provoked Kurds and tried to make them rebel against the Ottoman Empire. As a result a series of Bedirhan revolts were experienced in the Empire.

England provoked Nestorians when Musul problem occurred. The rebellion in 1924 was successfully suppressed by the Turkish Republic. When England could not reach her aim England started Şeyh Sait rebellion in 1925, and so she managed to solve Musul problem according to her own benefits.

In this thesis the details of the above mentioned events have been clearly defined and explained.

## **EKLER**

(Tez hazırlanırken internet kanalıyla yapılan taramada pek çok kaynağa ve ansiklopediye ulaşıldı. Bir çoğu basit bilgilerle dolu olan bu ansiklopedi maddelerinden en kapsamlı olanını burada ek olarak veriyoruz.)

| [New Advent](#) | [Catholic Encyclopedia](#) | [Church Fathers](#) | [Summa Theologica](#) |  
 | [A](#) | [B](#) | [C](#) | [D](#) | [E](#) | [F](#) | [G](#) | [H](#) | [I](#) | [J](#) | [K](#) | [L](#) | [M](#) | [N](#) | [O](#) | [P](#) | [Q](#) | [R](#) | [S](#) | [T](#) | [U](#) | [V](#) | [W](#)  
 | [X](#) | [Y](#) | [Z](#) |

## The Catholic Encyclopedia

### Nestorius and Nestorianism

#### I. THE HERESIARCH

Nestorius, who gave his name to the Nestorian heresy, was b. at Germanicia, in Syria Euphoratensis (date unknown); d. in the Thebaid, Egypt, c. 451. He was living as a priest and monk in the monastery of Euprepus near the walls, when he was chosen by the Emperor Theodosius II to be Patriarch of Constantinople in succession to Sisinnius. He had a high reputation for eloquence, and the popularity of St. Chrysostom's memory among the people of the imperial city may have influenced the Emperor's choice of another priest from Antioch to be court bishop. He was consecrated in April, 428, and seems to have made an excellent impression. He lost no time in showing his zeal against heretics. Within a few days of his consecration Nestorius had an Arian chapel destroyed, and he persuaded Theodosius to issue a severe edict against heresy in the following month. He had the churches of the Macedonians in the Hellespont seized, and took measures against the Quartodecimans who remained in Asia Minor. He also attacked the Novatians, in spite of the good reputation of their bishop. Pelagian refugees from the West, however, he did not expel, not being well acquainted with their condemnation ten years earlier. He twice wrote to Pope St. Celestine I for information on the subject. He received no reply, but Marius Mercator, a disciple of St. Augustine, published a memoir on the subject at Constantinople, and presented it to the emperor, who duly proscribed the heretics. At the end of 428, or at latest in the early part of 429, Nestorius preached the first of his famous sermons against the word *Theotokos*, and detailed his Antiochian doctrine of the Incarnation. The first to raise his voice against it was Eusebius, a layman, afterwards Bishop of Dorylaeum and the accuser of Eutyches. Two priests of the city, Philip and Proclus, who had both been unsuccessful candidates for the patriarchate, preached against Nestorius. Philip, known as Sidetes, from Side, his birthplace, author of a vast and discursive history now lost, accused the patriarch of heresy. Proclus (who was to succeed later in his candidature) preached a flowery, but perfectly orthodox, sermon, yet extant, to which Nestorius replied in an extempore discourse, which we also possess. All this naturally caused great excitement at Constantinople, especially among the clergy, who were clearly not well disposed towards the stranger from Antioch. St. Celestine immediately condemned the doctrine. Nestorius had arranged with the emperor in the summer of 430 for the assembling of a council. He now hastened it on,

and the summons had been issued to patriarchs and metropolitans on 19 Nov., before the pope's sentence, delivered though Cyril of Alexandria, had been served on Nestorius (6 Dec.). At the council Nestorius was condemned, and the emperor, after much delay and hesitation, ratified its finding. It was confirmed by Pope Sixtus III.

The lot of Nestorius was a hard one. He had been handed over by the pope to the tender mercies of his rival, Cyril; he had been summoned to accept within ten days under pain of deposition, not a papal definition, but a series of anathemas drawn up at Alexandria under the influence of Apollinarian forgeries. The whole council had not condemned him, but only a portion, which had not awaited the arrival of the bishops from Antioch. He had refused to recognize the jurisdiction of this incomplete number, and had consequently refused to appear or put in any defence. He was not thrust out of his see by a change of mind on the part of the feeble emperor. But Nestorius was proud: he showed no sign of yielding or of coming to terms; he put in no plea of appeal to Rome. He retired to his monastery at Antioch with dignity and apparent relief. His friends, John of Antioch, and his party, deserted him, and at the wish of the Emperor, at the beginning of 433, joined hands with Cyril, and Theodoret later did the same. The bishops who were suspected of being favourable to Nestorius were deposed. An edict of Theodosius II, 30 July, 435, condemned his writings to be burnt. A few years later Nestorius was dragged from his retirement and banished to the Oasis. He was at one time carried off by the Nubians (not the Blemmyes) in a raid, and was restored to the Thebaid with his hand and one rib broken. He gave himself up to the governor in order not to be accused of having fled.

The recent discovery of a Syriac version of the (lost) Greek apology for Nestorius by himself has awakened new interest in the question of his personal orthodoxy. The (mutilated) manuscript, about 800 years old, known as the "Bazaar of Heraclides", and recently edited as the "Liber Heraclidis" by P. Bedjan (Paris, 1910), reveals the persistent odium attached to the name of Nestorius, since at the end of his life he was obliged to substitute for it a pseudonym. In this work he claims that his faith is that of the celebrated "Tome", or letter of Leo the Great to Flavian, and excuses his failure to appeal to Rome by the general prejudice of which he was the victim. A fine passage on the Eucharistic Sacrifice which occurs in the "Bazaar" may be cited here: "There is something amiss with you which I want to put before you in a few words, in order to induce you to amend it, for you are quick to see what is seemly. What then is this fault? Presently the mysteries are set before the faithful like the mess granted to his soldiers by the king. Yet the army of the faithful is nowhere to be seen, but they are blown away together with the catechumens like chaff by the wind of indifference. And Christ is crucified in the symbol [kata ton tupon], sacrificed by the sword of the prayer of the Priest; but, as when He was upon the Cross, He

finds His disciples have already fled. Terrible is this fault,—a betrayal of Christ when there is no persecution, a desertion by the faithful of their Master's Body when there is no war" (Loofs, "Nestoriana", Halls, 1905, p. 341).

The writings of Nestorius were originally very numerous. As stated above, the "Bazaar" has newly been published (Paris, 1910) in the Syriac translation in which alone it survives. The rest of the fragments of Nestorius have been most minutely examined, pieced together and edited by Loofs. His sermons show a real eloquence, but very little remains in the original Greek. The Latin translations by Marius Mercator are very poor in style and the text is ill preserved. Batiffol has attributed to Nestorius many sermons which have come down to us under the names of other authors; three of Athanasius, one of Hippolytus, three of Amphilochius, thirty-eight of Basil of Sellaucia, seven of St. Chrysostom; but Loofs and Baker do not accept the ascription. Mercati has pointed out four fragments in a writing of Innocent, Bishop of Maronia (ed. Amelli in "Spicil. Cassin.", I, 1887), and Armenian fragments have been published by Ludtke.

## II. THE HERESY

Nestorius was a disciple of the school of Antioch, and his Christology was essentially that of Diodorus of Tarsus and Theodore of Mopsuestia, both Cilician bishops and great opponents of Arianism. Both died in the Catholic Church. Diodorus was a holy man, much venerated by St. John Chrysostom. Theodore, however, was condemned in person as well as in his writings by the Fifth General Council, in 553. In opposition to many of the Arians, who taught that in the Incarnation the Son of God assumed a human body in which His Divine Nature took the place of soul, and to the followers of Apollinarius of Laodicea, who held that the Divine Nature supplied the functions of the higher or intellectual soul, the Antiochenes insisted upon the completeness of the humanity which the Word assumed. Unfortunately, they represented this human nature as a complete man, and represented the Incarnation as the assumption of a man by the Word. The same way of speaking was common enough in Latin writers (*assumere hominem, homo assumptus*) and was meant by them in an orthodox sense; we still sing in the Te Deum: "Tu ad liberandum suscepturus hominem", where we must understand "ad liberandum hominem, humanam naturam suscepisti". But the Antiochene writers did not mean that the "man assumed" (*hō lephtheis anthropos*) was taken up into one hypostasis with the Second Person of the Holy Trinity. They preferred to speak of *synapheia*, "junction", rather than *enosis*, "unification", and said that the two were one person in dignity and power, and must be worshipped together. The word *person* in its Greek form *prosopon* might stand for a juridical or fictitious unity; it does not necessarily imply what the word *person* implies to us, that is, the unity of the subject of consciousness and of all the internal and external

activities. Hence we are not surprised to find that Diodorus admitted two Sons, and that Theodore practically made two Christs, and yet that they cannot be proved to have really made two subjects in Christ. Two things are certain: first, that, whether or no they believed in the unity of the subject in the Incarnate Word, at least they explained that unity wrongly; secondly, that they used most unfortunate and misleading language when they spoke of the union of the manhood with the Godhead -- language which is objectively heretical, even were the intention of its authors good.

Nestorius, as well as Theodore, repeatedly insisted that he did not admit two Christs or two Sons, and he frequently asserted the unity of the *prosopon*. On arriving at Constantinople he came to the conclusion that the very different theology which he found rife there was a form of Arian or Apollinarian error. In this he was not wholly wrong, as the outbreak of Eutychianism twenty years later may be held to prove. In the first months of his pontificate he was implored by the Pelagian Julian of Eclanum and other expelled bishops of his party to recognize their orthodoxy and obtain their restoration. He wrote at least three letters to the pope, St. Celestine I, to inquire whether these petitioners had been duly condemned or not, but he received no reply, not (as has been too often repeated) because the pope imagined he did not respect the condemnation of the Pelagians by himself and by the Western emperor, but because he added in his letters, which are extant, denunciations of the supposed Arians and Apollinarians of Constantinople, and in so doing gave clear signs of the Antiochene errors soon to be known as Nestorian. In particular he denounced those who employed the word *Theotokos*, though he was ready to admit the use of it in a certain sense: "Ferri tamen potest hoc vocabulum propter ipsam considerationem, quod solum nominetur de virgine hoc verbum hoc propter inseparabile templum Dei Verbi ex ipsa, non quia mater sit Dei Verbi; nemo enim antiquiorem se parit." Such an admission is worse than useless, for it involves the whole error that the Blessed Virgin is not the mother of the Second Person of the Holy Trinity. It is therefore unfortunate that Loofs and others who defend Nestorius should appeal to the frequency with which he repeated that he should accept the *Theotokos* if only it was properly understood. In the same letter he speaks quite correctly of the "two Natures which are adored in the one Person of the Only-begotten by a perfect and unconfused conjunction", but this could not palliate his mistake that the blessed Virgin is mother of one nature, not of the person (a son is necessarily a person not a nature), nor the fallacy: "No one can bring forth a son older than herself." The deacon Leo, who was twenty years later as pope to define the whole doctrine, gave these letters to John Cassian of Marseilles, who at once wrote against Nestorius his seven books, "De incarnatione Christi". Before he had completed the work he had further obtained some sermons of Nestorius, from which he quotes in the later books. He misunderstands and exaggerates the teaching of his opponent, but his treatise is important because

it stereotyped once for all a doctrine which the Western world was to accept as Nestorianism. After explaining that the new heresy was a renewal of Pelagianism and Ebionitism, Cassian represents the Constantinopolitan patriarch as teaching that Christ is a mere man (*homo solitarius*) who merited union with the Divinity as the reward of His Passion. Cassian himself brings out quite clearly both the unity of person and the distinction of the two natures, yet the formula "Two Natures and one Person" is less plainly enunciated by him than by Nestorius himself, and the discussion is wanting in clear-cut distinctions and definitions.

Meanwhile Nestorius was being attacked by his own clergy and simultaneously by St. Cyril, Patriarch of Alexandria, who first denounced him, though without giving a name, in an epistle to all the monks of Egypt, then remonstrated with him personally by letter, and finally wrote to the pope. Loofs is of the opinion that Nestorius would never have been disturbed but for St. Cyril. But there is no reason to connect St. Cyril with the opposition to the heresiarch at Constantinople and at Rome. His rivals Philip of Side and Proclus and the layman Eusebius (afterwards Bishop of Dorylaeum), as well as the Roman Leo, seem to have acted without any impulse from Alexandria. It might have been expected that Pope Celestine would specify certain heresies of Nestorius and condemn them, or issue a definition of the traditional faith which was being endangered. Unfortunately he did nothing of the kind. St. Cyril had sent to Rome his correspondence with Nestorius, a collection of that Patriarch's sermons, and a work of his own which he had just composed, consisting of five books "Contra Nestorium". The pope had them translated into Latin, and then, after assembling the customary council, contented himself with giving a general condemnation of Nestorius and a general approval of St. Cyril's conduct, whilst he delivered the execution of this vague decree to Cyril, who as Patriarch of Alexandria was the hereditary enemy both of the Antiochene theologian and the Constantinopolitan bishop. Nestorius was to be summoned to recant within ten days. The sentence was as harsh as can well be imagined. St. Cyril saw himself obliged to draw up a form for the recantation. With the help of an Egyptian council he formulated a set of twelve anathematisms which simply epitomize the errors he had pointed out in his five books "Against Nestorius", for the pope appeared to have agreed with the doctrine of that work. It is most important to notice that up to this point St. Cyril had not rested his case upon Apollinarian documents and had not adopted the Apollinarian formula *mia physis sesarkomene* from Pseudo-Anathasius. He does not teach in so many words "two natures after the union", but his work against Nestorius, with the depth and precision of St. Leo, is an admirable exposition of Catholic doctrine, worthy of a Doctor of the church, and far surpassing the treatise of Cassian. The twelve anathematisms are less happy, for St. Cyril was always a diffuse writer, and his solitary attempt at brevity needs to be read in connection with the work which it summarizes.

The Anathematisms were at once attacked, on behalf of John, Patriarch of Antioch, in defence of the Antiochene School, by Andrew of Samosata and the great Theodoret of Cyrus. The former wrote at Antioch; his objections were adopted by a synod held there, and were sent to Cyril as the official view of all the Oriental bishops. St. Cyril published separate replies to these two antagonists, treating Andrew with more respect than Theodoret, to whom he is contemptuous and sarcastic. The latter was doubtless the superior of the Alexandrian in talent and learning, but at this time he was no match for him as a theologian. Both Andrew and Theodoret show themselves captious and unfair; at best they sometimes prove that St. Cyril's wording is ambiguous and ill-chosen. They uphold the objectionable Antiochene phraseology, and they respect the hypostatic union (*enosis kath hypostasin*) as well as the *physike enosis* as unorthodox and unscriptural. The latter expression is indeed unsuitable, and may be misleading. Cyril had to explain that he was not summarizing or defining the faith about the Incarnation, but simply putting together the principal errors of Nestorius in the heretic's own words. In his books against Nestorius he had occasionally misrepresented him, but in the twelve anathematisms he gave a perfectly faithful picture of Nestorius's view, for in fact Nestorius did not disown the propositions, nor did Andrew of Samosata or Theodoret refuse to patronize any of them. The anathematisms were certainly in a general way approved by the Council of Ephesus, but they have never been formally adopted by the Church. Nestorius for his part replied by a set of twelve contra-anathematisms. Some of them are directed against St. Cyril's teaching, others attack errors which St. Cyril did not dream of teaching, for example that Christ's Human Nature became through the union uncreated and without beginning, a silly conclusion which was later ascribed to the sect of Monophysites called Actistetae. On the whole, Nestorius's new programme emphasized his old position, as also did the violent sermons which he preached against St. Cyril on Saturday and Sunday, 13 and 14 December, 430. We have no difficulty in defining the doctrine of Nestorius so far as words are concerned: Mary did not bring forth the Godhead as such (true) nor the Word of God (false), but the organ, the temple of the Godhead. The man Jesus Christ is this temple, "the animated purple of the King", as he expresses it in a passage of sustained eloquence. The Incarnate God did not suffer nor die, but raised up from the dead him in whom He was incarnate. The Word and the Man are to be worshipped together, and he adds: *dia ton phorounta ton phoroumenon sebo* (Through Him that bears I worship Him Who is borne). If St. Paul speaks of the Lord of Glory being crucified, he means the man by "the Lord of Glory". There are two natures, he says, and one person; but the two natures are regularly spoken of as though they were two persons, and the sayings of Scripture about Christ are to be appropriated some of the Man, some to the Word. If Mary is called the Mother of God, she will be made into a goddess, and the Gentiles will be scandalized.

This is all bad enough as far as words go. But did not Nestorius mean better than his words? The Oriental bishops were certainly not all disbelievers in the unity of subject in the Incarnate Christ, and in fact St. Cyril made peace with them in 433. One may point to the fact that Nestorius emphatically declared that there is one Christ and one Son, and St. Cyril himself has preserved for us some passages from his sermons which the saint admits to be perfectly orthodox, and therefore wholly inconsistent with the rest. For example: "Great is the mystery of the gifts! For this visible infant, who seems so young, who needs swaddling clothes for His body, who in the substance which we see is newly born, is the Eternal Son, as it is written, the Son who is the Maker of all, the Son who binds together in the swathing-bands of His assisting power the whole creation which would otherwise be dissolved." And again: "Even the infant is the all-powerful God, so far, O Arius, is God the Word from being subject to God." And: "We recognize the humanity of the infant, and His Divinity; the unity of His Sonship we guard in the nature of humanity and divinity." It will probably be only just to Nestorius to admit that he fully intended to safeguard the unity of subject in Christ. But he gave wrong explanations as to the unity, and his teaching logically led to two Christs, though he would not have admitted the fact. Not only his words are misleading, but the doctrine which underlies his words is misleading, and tends to destroy the whole meaning of the Incarnation. It is impossible to deny that teaching as well as wording which leads to such consequences as heresy. He was therefore unavoidably condemned. He reiterated the same view twenty years later in the "Bazaar of Heraclides", which shows no real change of opinion, although he declares his adherence to the Tome of St. Leo.

After the council of 431 had been made into law by the emperor, the Antiochene party would not at once give way. But the council was confirmed by Pope Sixtus III, who had succeeded St. Celestine, and it was received by the whole West. Antioch was thus isolated, and at the same time St. Cyril showed himself ready to make explanations. The Patriarchs of Antioch and Alexandria agreed upon a "creed of union" in 433 (see EUTYCHIANISM). Andrew of Samosata, and some others would not accept it, but declared the word "Theotokos" to be heretical. Theodoret held a council at Zeuguma which refused to anathematize Nestorius. But the prudent bishop of Cyrus after a time perceived that in the "creed of union" Antioch gained more than did Alexandria; so he accepted the somewhat hollow compromise. He says himself that he commended the person of Nestorius whilst he anathematized his doctrine. A new state of things arose when the death of St. Cyril, in 444, took away his restraining hand from his intemperate followers. The friend of Nestorius, Count Irenaeus had become Bishop of Tyre, and he was persecuted by the Cyrillian party, as was Ibas, Bishop of Edessa (q.v.) who had been a great teacher in that city. These bishops, together with Theodoret and Domnus, the nephew and successor of John of Antioch, were deposed by

Dioscorus of Alexandria in the Robber Council of Ephesus (449). Ibas was full of Antiochene theology, but in his famous letter to Maris the Persian he disapproves of Nestorius as well as of Cyril, and at the Council of Chalcedon he was willing to cry a thousand anathemas to Nestorius. He and Theodoret were both restored by that council, and both seem to have taken the view that St. Leo's Tome was a rehabilitation of the Antiochene theology. The same view was taken by the Monophysites, who looked upon St. Leo as the opponent of St. Cyril's teaching. Nestorius in his exile rejoiced at this reversal of Roman policy, as he thought it. Loofs, followed by many writers even among Catholics, is of the same opinion. But St. Leo himself believed that he was completing and not undoing the work of the Council of Ephesus, and as a fact his teaching is but a clearer form of St. Cyril's earlier doctrine as exposed in the five books against Nestorius. But it is true that St. Cyril's later phraseology, of which the two letters to Succensus are the type, is based upon the formula which he felt himself bound to adopt from an Apollinarian treatise believed to be by his great predecessor Athanasius: *mia physis ton Theou Logou sesarkomene*. St. Cyril found this formula an awkward one, as his treatment of it shows, and it became in fact the watchword of heresy. But St. Cyril does his best to understand it in a right sense, and goes out of his way to admit two natures even after the union *en theoria*, an admission which was to save Severus himself from a good part of this heresy.

That Loofs or Harnack should fail to perceive the vital difference between the Antiochenes and St. Leo, is easily explicable by their not believing the Catholic doctrine of the two natures, and therefore not catching the perfectly simple explanation given by St. Leo. Just as some writers declare that the Monophysites always took *physis* in the sense of *hypostasis*, so Loofs and others hold that Nestorius took *hypostasis* always in the sense of *physis*, and meant no more by *two hypostases* than he meant by *two natures*. But the words seem to have had perfectly definite meanings with all the theologians of the period. That the Monophysites distinguished them, is probable (see MONOPHYSITES AND MONOPHYSITISM), and all admit they unquestionably meant by *hypostasis* a subsistent nature. That Nestorius cannot, on the contrary, have taken *nature* to mean the same as *hypostasis* and both to mean *essence* is obvious enough, for three plain reasons: first, he cannot have meant anything so absolutely opposed to the meaning given to the word *hypostasis* by the Monophysites; secondly, if he meant *nature* by *hypostasis* he had no word at all left for "subsistence" (for he certainly used *ousia* to mean "essence" rather than "subsistence"); thirdly, the whole doctrine of Theodore of Mopsuestia, and Nestorius's own refusal to admit almost any form of the *communicatio idiomatum*, force us to take his "two natures" in the sense of subsistent natures.

The modern critics also consider that the orthodox doctrine of the Greeks against Monophysitism -- in fact the Chalcedonian

doctrine as defended for many years -- was practically the Antiochene or Nestorian doctrine, until Leontius modified it in the direction of conciliation. This theory is wholly gratuitous, for from Chalcedon onwards there is no orthodox controversialist who has left us any considerable remains in Greek by which we might be enabled to judge how far Leontius was an innovator. At all events we know, from the attacks made by the Monophysites themselves, that, though they professed to regard their Catholic opponents as Crypto-Nestorians, in so doing they distinguished them from the true Nestorians who openly professed two hypostases and condemned the word *Theotokos*. In fact we may say that, after John of Antioch and Theodoret had made peace with St. Cyril, no more was heard in the Greek world of the Antiochene theology. The school had been distinguished, but small. In Antioch itself, in Syria, and in Palestine, the monks, who were exceedingly influential, were Cyrillians, and a large proportion of them were to become Monophysites. It was beyond the Greek world that Nestorianism was to have its development. There was at Edessa a famous school for Persians, which had probably been founded in the days of St. Ephrem, when Nisibis had ceased to belong to the Roman Empire in 363. The Christians in Persia had suffered terrible persecution, and Roman Edessa had attracted Persians for peaceful study. Under the direction of Ibas the Persian school of Edessa imbibed the Antiochene theology. But the famous Bishop of Edessa, Rabbûla, though he had stood apart from St. Cyril's council at Ephesus together with the bishops of the Antiochene patriarchate, became after the council a convinced, and even a violent, Cyrillian, and he did his best against the school of the Persians. Ibas himself became his successor. But at the death of his protector, in 457, the Persians were driven out of Edessa by the Monophysites, who made themselves all-powerful. Syria then becomes Monophysite and produces its Philoxenus and many another writer. Persia simultaneously becomes Nestorian. Of the exiles from Edessa into their own country nine became bishops, including Barsumas, or Barsaûma, of Nisibis and Acacius of Beit Aramage. The school at Edessa was finally closed in 489.

At this time the Church in Persia was autonomous, having renounced all subjection to Antioch and the "Western" bishops at the Council of Seleucia in 410. The ecclesiastical superior of the whole was the Bishop of Seleucia-Ctesiphon, who had assumed the rank of catholicos. This prelate was Babaeus or Babowai (457-84) at the time of the arrival of the Nestorian professors from Edessa. He appears to have received them with open arms. But Barsaûma, having become Bishop of Nisibis, the nearest great city to Edessa, broke with the weak catholicos, and, at a council which he held at Beit Lapat in April, 484, pronounced his deposition. In the same year Babowai was accused before the king of conspiring with Constantinople and cruelly put to death, being hung up by his ring-finger and also, it is said, crucified and scourged. There is not sufficient evidence for the story which makes Barsaûma his accuser. The Bishop of Nisibis was at all

events in high favour with King Peroz (457-84) and had been able to persuade him that it would be a good thing for the Persian kingdom if the Christians in it were all of a different complexion from those of the Empire, and had no tendency to gravitate towards Antioch and Constantinople, which were not officially under the sway of the "Henoticon" of Zeno. Consequently all Christians who were not Nestorians were driven from Persia. But the story of this persecution as told in the letter of Simeon of Beit Arsam is not generally considered trustworthy, and the alleged number of 7700 Monophysite martyrs is quite incredible. The town of Tagrit alone remained Monophysite. But the Armenians were not gained over, and in 491 they condemned at Valarsapat the Council of Chalcedon, St. Leo, and Barsaûma. Peroz died in 484, soon after having murdered Babowai, and the energetic Bishop of Nisibis had evidently less to hope from his successor, Balash. Though Barsaûma at first opposed the new catholicos, Acacius in August, 485, he had an interview with him, and made his submission, acknowledging the necessity for subjection to Seleucia. However, he excused himself from being present at Acacius's council in 484 at Seleucia, where twelve bishops were present. At this assembly, the Antiochene Christology was affirmed and a canon of Beit Lapat permitting the marriage of the clergy was repeated. The synod declared that they despised vainglory, and felt bound to humble themselves in order to put an end to the horrible clerical scandals which disedified the Persian Magians as well as the faithful; they therefore enacted that the clergy should make a vow of chastity; deacons may marry, and for the future no one is to be ordained priest except a deacon who has a lawful wife and children. Though no permission is given to priests or bishops to marry (for this was contrary to the canons of the Eastern Church), yet the practice appears to have been winked at, possibly for the regularization of illicit unions. Barsaûma himself is said to have married a nun named Mamoé; but according to Mare, this was at the inspiration of King Peroz, and was only a nominal marriage, intended to ensure the preservation of the lady's fortune from confiscation.

The Persian Church was now organized, if not thoroughly united, and was formally committed to the theology of Antioch. But Acacius, when sent by the king as envoy to Constantinople, was obliged to accept the anathema against Nestorius in order to be received to Communion there. After his return he bitterly complained of being called a Nestorian by the Monopohysite Philoxenus, declaring that he "knew nothing" of Nestorius. Nevertheless Nestorius has always been venerated as a saint by the Persian Church. One thing more was needed for the Nestorian Church; it wanted theological schools of its own, in order that its clergy might be able to hold their own in theological argument, without being tempted to study in the orthodox centres of the East or in the numerous and brilliant schools which the monophysites were now establishing. Barsaûma opened a school at Nisibis, which was to become more famous than its parent at Edessa. The rector was Narses the Leprous, a most prolific

writer, of whom little has been preserved. This university consisted of a single college, with the regular life of a monastery. Its rules are still preserved (see NISIBIS). At one time we hear of 800 students. Their great doctor was Theodore of Mopsuestia. His commentaries were studied in the translation made by Ibas and were treated almost as infallible. Theodore's Canon of Scripture was adopted, as we learn from "De Partibus Divinae Legis" of Junilius, (P.L., LXVIII, and ed. By Kihn), a work which is a translation and adaptation of the published lectures of a certain Paul, professor at Nisibis. The method is Aristotelean, and must be connected with the Aristotelean revival which in the Greek world is associated chiefly with the name of Philoponus, and in the West with that of Boethius. The fame of this theological seminary was so great that Pope Agapetus and Cassiodorus wished to found one in Italy of a similar kind. the attempt was impossible in those troublous times; but Cassiodorus's monastery at Vivarium was inspired by the example of Nisibis. There were other less important schools at Seleucia and elsewhere, even in small towns.

Barsaûma died between 492 and 495, Acacius in 496 or 497. Narses seems to have lived longer. The Nestorian Church which they founded, though cut off from the Catholic Church by political exigencies, never intended to do more than practise an autonomy like that of the Eastern patriarchates. Its heresy consisted mainly in its refusal to accept the Councils of Ephesus and Chalcedon. It is interesting to note that neither Junilius nor Cassiodorus speaks of the school of Nisibis as heretical. They were probably aware that it was not quite orthodox, but the Persians who appeared at the Holy Places as pilgrims or at Constantinople must have seemed like Catholics on account of their hatred to the Monophysites, who were the great enemy in the East. The official teaching of the Nestorian Church in the time of King Chosroes (Khusran) II (died 628) is well presented to us in the treatise "De unione" composed by the energetic monk Babai the Great, preserved in a MS. From which Labourt has made extracts (pp. 280-87). Babai denies that *hypostasis* and *person* have the same meaning. A hypostasis is a singular essence (*ousia*) subsisting in its independent being, numerically one, separate from others by its accidents. A person is that property of a hypostasis which distinguishes it from others (this seems to be rather "personality" than "person") as being itself and no other, so that Peter is Peter and Paul is Paul. As hypostases Peter and Paul are not distinguished, for they have the same specific qualities, but they are distinguished by their particular qualities, their wisdom or otherwise, their height or their temperament, etc. And, as the singular property which the hypostasis possesses is not the hypostasis itself, the singular property which distinguishes it is called "person".

It would seem that Babai means that "a man" (*individuum vagum*) is the hypostasis, but not the person, until we add the individual characteristics by which he is known to be Peter or Paul. This is

not by any means the same as the distinction between nature and hypostasis, nor can it be asserted that by *hypostasis* Babai meant what we should call *specific nature*, and by *person* what we should call *hypostasis*. The theory seems to be an unsuccessful attempt to justify the traditional Nestorian formula: two hypostases in one person. As to the nature of the union, Babai falls on the Antiochene saying that it is ineffable, and prefers the usual metaphors -- assumption, inhabitation, temple, vesture, junction- to any definition of the union. He rejects the *communicatio idiomatum* as involving confusion of the natures, but allows a certain "interchange of names", which he explains with great care.

The Persian Christians were called "Orientals", or "Nestorians", by their neighbours on the west. They gave to themselves the name *Chaldeans*; but this denomination is usually reserved at the present day for the large portion of the existing remnant which has been united to the Catholic Church. The present condition of these Uniats, as well as the branch in India known as "Malabar Christians", is described under CHALDEAN CHRISTIANS. The history of the Nestorian Church must be looked for under PERSIA. The Nestorians also penetrated into China and Mongolia and left behind them an inscribed stone, set up in Feb., 781, which describes the introduction of Christianity into China from Persia in the reign of T'ai-tsong (627-49). The stone is at Chou-Chih, fifty miles south-west of Sai-an Fu, which was in the seventh century the capital of China. It is known as "the Nestorian Monument".

For bibliography see CYRIL OF ALEXANDRIA; EPHESUS, COUNCIL OF; DIOSCURUS, BISHOP OF ALEXANDRIA. Here may be added, on I: GARNIER, *Opera Marii Mercatoris*, II (Paris, 1673); P.L., XLVII, 669; TILLEMONT, *Memoires*, XIV; ASSEMANI, *Bibliotheca Orient.*, III, pt 2 (Rome, 1728); LOOFS in *Realencyklopadie*, s.v. Nestorius; FENDT, *Die Christologie des Nestorius* (Munich, 1910); BATIFFOL in *Revue Biblique*, IX (1900), 329-53; MERCATI in *Theolog. Revue* VI (1907), 63; LUDTKE in *Zeitschr. Fur Kirchengesch.* XXIX (1909), 385.

On the early struggle with Nestorianism: ASSEMANI, *Bibliotheca Orientalis*, III, parts 1 and 2 (Rome, 1728); DOUCIN, *Histoire du Nestorianisme* (1689).

On the Persian Nestorians: the Monophysite historians MICHAEL SYRUS, ed. CHABOT (Paris, 1899) and BARHEBRAEUS, edd. ABBELOOS AND LAMY (Paris, 1872-77); the Mohammedan SAHRASTANI, ed. CURETON (London, 1842); and especially the rich information in the Nestorian texts themselves; GISMONDI, *Maris Amri et Slibae de patriarchis Nestorianis commentaria*, e codd. Vat.; the *Liber Turris* (Arabic and Latin, 4 parts, Rome, (1896-99); BEDJAN, *Histoire de Mar Jab-Alaha* (1317), patriarche, et de Raban Saumo (2nd ed., Paris, 1895); *Synodicon of Ebedjesu in MAL*, *Scriptorum vett. Nova. Coll.*, X (1838); BRAUN, *Das Buch der Synhados* (Stuttgart and Vienna, 1900); CHABOT, *Synodicon Orientale, ou recueil de Synodes Nestoriens in Notes of Extraits, Synhados* (Stuttgart and Vienna, 1900); Chabot *Synodicon Orientale, ou recueil de Synodes Nestoriens in Notes et Extraits*, XXXVII (Paris, 1902); GUIDI, *Ostsyrische bischofe und Bischofsitze in Zeitschrift der Morgen landl. Gesellsch.*, (1889), XLII, 388; IDEM, *Gli statuti della scuola di Nisibi* (Syriac text) in *Giornale della Soc. Asiatica Ital.*, IV; ADDAI SCHER, *Chronique de Seert, histoire Nestorienne* (Arabic and French), and *Cause de la fondation des ecoles* (Edessa and Nisibis) in *Patrologia Orientalis*, IV (Paris, 1908). -See also PETERMANN AND KESSLER in *Realencyklop.*, s.v. Nestorianer; FUNK in

104

Kirchenlex., s.v. Nestorius und die Nestorianer; DUCHESNE, Hist. Ancienne de l'eglise, III (Paris, 1910). -On the "Nestorian Monument", see PARKER in Dublin review, CXXXI (1902), 2, p. 3880; CARUS AND HOLM, The Nestorian Monument (London, 1910).

JOHN CHAPMAN

Transcribed by John Looby

*The Catholic Encyclopedia, Volume X*  
Copyright © 1911 by Robert Appleton Company  
Online Edition Copyright © 1999 by Kevin Knight  
*Nihil Obstat, October 1, 1911. Remy Lafort, S.T.D., Censor*  
*Imprimatur.* +John Cardinal Farley, Archbishop of New York

| [A](#) | [B](#) | [C](#) | [D](#) | [E](#) | [F](#) | [G](#) | [H](#) | [I](#) | [J](#) | [K](#) | [L](#) | [M](#) | [N](#) | [O](#) | [P](#) | [Q](#) | [R](#) | [S](#) |

| [T](#) | [U](#) | [V](#) | [W](#) | [X](#) | [Y](#) | [Z](#) |

| [New Advent](#) | [Catholic Encyclopedia](#) | [Church Fathers](#) | [Summa Theologica](#) |



## BİBLİYOGRAFYA

ALBAYRAK, Kadir, *Keldaniler ve Nasturiler*, Ankara, 1997

ALBAYRAK HACALOĞLU, Recep, *Türkmen ve Asur Kiliselerinde Okunan Türkçe*

*İlahi Metinleri*, T.K.A.E.Y., Ankara, 1995

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 11 , 1987

ATIYA, Aziz S., *A History of Eastern Christianity*, London, 1968

AVRIYANOF, 19.y.y. 'da *Türkiye, İran ve Rusya Muharebeleri*, Çev.Adil

Efendi ve Mustafa Efendi, Ankara, 1926

BİLGE, Yakup, *Süryanilerin Kökeni ve Türkiyeli Süryaniler*, İstanbul, 1991

BULUT, Faik, *Dar Üçgende Üç İsyân*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992

Büyük Kültür Ansiklopedisi, "Nestorius ve Nesturilik" maddeleri, c.XVI

ÇELİK, Mehmet, *Orta Doğu Mozaiği Süryaniler-Nasturiler*, Orta Doğu Araştırmaları

Merkezi Yayınları, Sayı 4, Elazığ, 1996

ÇELİK, Mehmet, *Süryani Kilisesi Tarihi*, İstanbul, 1987

ÇELİK, Mehmet, *Türkiye 'nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, İzmir, 1998

CUINET, Vital, *La Turquie De Asie*, Cilt 4, Paris, 1981

DEMİRBAŞ, Bülent, *Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı Devletinde Kuveyt Sorunu*,

İstanbul, 1991

DVORNIK, Francis, *Konsiller Tarihi*, Çev.Mehmet Aydın, T.T.K.Y., Ankara, 1990

- ENGELHARDT, *Türkiye ve Tanzimat 1826-1882*, Çev. Ali Reşat, İstanbul, 1328
- GRABIL, L.J., *Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy 1810-1927*, Mineapolis, 1971
- GRANT, Asahel, *Nasturiler yada Kayıp Boylar*, Çev. Meral Barış, Nsibin Yayınevi, İsveç 1994
- Hakkari İl Yıllığı, 1967*, İstanbul 1968
- KODAMAN, Bayram, *II. Abdulhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 67, Seri:4, Sayı:A.21, İstanbul 1983
- MARUFOĞLU, Sinan, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, İstanbul 1998
- MAYEWSKI, *Van-Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki*, Çev. Binbaşı Sadık Bey, İstanbul 1330
- MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İstanbul, 1995
- MCCARTHY, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, Ankara 1998
- MELEK, Kemal, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, İstanbul, 1983
- MINORSKY, Vladimir, *Musul Sorunu*, Çev. Salim Şahin, İstanbul, 1998
- MOOSA, Matti, *The Encyclopedia of Religion*, "Nestorian Chirch" Maddesi, Volume 10
- NIKITINE, Basile, *İslam Ansiklopedisi*, "Nesturiler" Maddesi
- ÖKE, Mim Kemal, *Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Ankara, 1992
- ÖKE, Mim Kemal, *Musul Meselesi Kronolojisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını :40, İstanbul 1987
- ÖZTÜRK, Levent, *İslam Toplumunda Hıristiyanlar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, *Dinler Tarihi*, İstanbul, 1983
- SEVER, Erol, *Asur Tarihi*, İstanbul, 1993

SEVGİN, Nazmi, "Kürtler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 12, 13,14,24,  
İstanbul, 1968-1969 Yılları

ŞİMŞİR, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)*, Çev.Şinasi  
Orel, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986

SURMA, D Bayt Mar Samcun, *Doğu Asur Kilisesi Gelenekleri*, Çev. Meral Barış,  
Nsibin Yayınevi, İsveç, 1993

SOYKAN , Tankut T., *Osmanlı İmparatorluğunda Gayri Müslimler*, Ütopya Kitapevi  
Yayınları, İstanbul, 2000

TOPLU, Abdulhadi, *Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyancılar Ayaklanmalar*, Ocak  
Yayınları, Ankara, 1996

ÜÇYİĞİT, Ekrem, Türk Ansiklopedisi, "Nestorius" maddesi, C.XXV

ÜÇYİĞİT, Ekrem, Türk Ansiklopedisi, "Nesturilik" maddesi, C.XXV

WILKEN, Robert L., The Encyclopedia of Religion, "Nestorianism" maddesi,  
Volume X

WILKEN, Robert L., The Encyclopedia of Religion, "Nestorius" maddesi, Volume X